ДЗМІТРЫЙ АКУЛІЧ

ПАДАРОЖЖА Ў ЧАСЕ

РАЗМОВА З САБОЙ

ПАДАРОЖЖА Ў ЧАСЕ

Размова з сабой

Дзмітрый Акуліч

ПРЫСВЯЧЭННЕ

Неяк мая жонка сказала мне адну рэч. Яна ўвогуле шмат гаворыць, але вось гэта я нават запісаў у нататнік:

— Як ты смееш мець дар напісаць нешта і не падзяліцца гэтым з іншымі? Гэта ж несправядліва!

* * *

Так прыйшла думка збіраць напісанае, каб пазней падзяліцца, бо сапраўды, неяк нячэсна... Дзякуй табе за імпульс, дарагая!

ЗМЕСТ

Уступ	6
1. Два словы	9
2. М і М	13
3. У дарогу	20
4. Баяцца не буду	25
5. Светы	29
6. Геній свабоды	34
7. Чамучкі	39
8. Вы	47
9. Запрашэнне ў госці	57
10. Страхі	66
11. Батыскаф	78
12. Горы	91
13. Прашу, сціхні	102
14. Снежань	110
15. Турма	118
16. Жывём учора	126
17. Там, за аблокамі	134
18. Чаша	141
19. Размова з братам	148
20. Знаёмства	156
21. Старасць	165
22. Сансара	175
23. Вечны дух	185

24. Нашы любімыя 194
25. Сон 204
26. Цыкл 216
27. Натхненне 225
28. Не будуйце замкаў з пяску 233
29. Шчаслівы 242
30. Да бабулі 246
31. А ў неба ёсць рукі таксама 251

Уступ

У дзяцінстве мяне ўразіла ідэя фільма «Назад у будучыню». Мне здавалася, што падарожжа ў часе магчымае толькі дзякуючы машыне, успышцы маланкі і дакладнаму разліку хуткасці. Праз гады я нечакана выявіў, што яно сапраўды існуе. Проста выглядае зусім інакш.

Калісьці мне здавалася, што гэтая кніга стане проста зборнікам вершаў. Потым я зразумеў: вершы — толькі частка гісторыі. Фатаграфія здольная захаваць твар чалавека, месца, святло, імгненне. Але яна амаль ніколі не расказвае, што адбывалася ўнутры. Пра што чалавек думаў. Чаго баяўся. На што спадзяваўся. Чаму менавіта гэты момант яму захацелася захаваць.

Мусіць, менавіта таму калісьці і з’явіліся гэтыя вершы. Я пісаў іх шмат гадоў, па адным, у розныя перыяды жыцця. Кожны раз мне здавалася, што я пішу пра кагосьці іншага — пра жанчыну, пра брата, пра Бога, пра натоўп, пра свет вакол. Насамрэч вершы ніколі не былі спробай апісаць падзеі. **Яны сталі гукам тых фатаграфій, якія жыццё паспела зрабіць задоўга да гэтай кнігі.** Тым, чаго не можа перадаць ніводзін здымак.

Перачытваючы іх праз гады, я зразумеў: амаль усе яны былі адрасаваныя мне. Не таму, кім я быў у момант, калі пісаў. А таму, кім мне толькі належала стаць. Малады я, сам таго не ведаючы, пакідаў сабе лісты.

Праз гады я вырашыў вярнуцца да гэтых радкоў. Але не для таго, каб растлумачыць чытачу, што я тады меў на ўвазе. Мне самому захацелася сустрэцца з чалавекам, які іх напісаў.

Так з’явіліся ўступы. Яны вяртаюць абставіны, пахі, людзей і мясціны, з якіх нарадзіліся гэтыя вершы.

Потым з’явіліся дыялогі. Не каментарыі да тэксту, а размова дзвюх версій аднаго чалавека. Аднаго, які яшчэ нічога не ведае пра будучыню. І другога, які нарэшце можа азірнуцца назад і паспрабаваць зразумець, чаму ўсё адбылося менавіта так.

Таму гэтая кніга — не зборнік вершаў з каментарыямі. **Гэта спроба аднавіць сувязь паміж сабой мінулым і сабой сённяшнім.**

За гэтымі вершамі стаіць звычайнае жыццё: сям’я, развод бацькоў, адносіны, смерць блізкіх, пераезды — Польшча, В’етнам, — пошукі сябе, музыка, вера, псіхатэрапія, спорт. Усё гэта ў кнізе ёсць. Але як фон, а не як сюжэт. Сапраўднае падарожжа адбываецца не паміж краінамі.

Я не буду нічога тлумачыць загадзя. Гэтая кніга ўвогуле пабудаваная на намёку, а не на тлумачэнні, і ўступ — не выключэнне. Скажу толькі адно: тое, што далей выглядае як вершы і размовы пасля іх, — насамрэч размова аднаго чалавека з самім сабой у розны час ягонага жыцця.

А калі недзе на наступных старонках вам трапяцца старыя фатаграфіі, ведайце: яны тут не для таго, каб праілюстраваць гісторыю. **Хутчэй наадварот.**

Гісторыя патрэбная для таго, каб аднойчы гэтыя фатаграфіі нарэшце загучалі.

Першы ліст ужо чакае.

РАЗДЗЕЛ 1

Два словы

Я доўга думаў, з чаго ўвогуле пачынаецца канец адносін. Не гучны скандал. Не здрада. Не дзверы, якімі грукнулі. **Мне здавалася, усё пачынаецца значна раней — з таго моманту, калі паміж двума людзьмі перастаюць гучаць самыя простыя словы.**

Мы пражылі разам шмат гадоў. Калі глядзець збоку, усё выглядала цалкам звычайна: праца, дом, планы, паездкі, размовы. Але ўнутры паступова ўзнікала адчуванне, што мы ўсё часцей размаўляем пра жыццё, а не адно з адным.

Пасля расстання мінуў год. Цэлы год мы амаль не мелі зносін. А калі і мелі, то альбо груба, альбо праз адваката.

Я тады вельмі хацеў зразумець, што ўвогуле адбылося. Не знайсці вінаватага. Не прыдумаць прыгожае тлумачэнне. Проста разабрацца, у які момант двое людзей перасталі чуць адно аднаго. І чым больш я спрабаваў адказаць на гэтае пытанне, тым часцей вяртаўся да адной думкі: можа, увесь гэты час нам не хапала ўсяго двух слоў. Не нейкіх асаблівых. Не чароўных. Проста тых, якія чалавек кажа не таму, што абавязаны, а таму, што інакш ужо немагчыма.

Мне тады здавалася, што верш менавіта пра гэта. Цяпер я ўжо не ўпэўнены. Але менавіта тады ён нарадзіўся.

— — —

Два словы

Хачу сказаць так шмат і так гучна,
Ды ўраганам думак вырвала словы.
Іх кінула далёка шалёнай варонкай.
Стаяць засталіся два — самыя моцныя.

Яны ўдваіх — і лавіна, і цунамі,
Вулкана вывяржэнне і сам Армагедон,
І свет, непарушны над трыма сланамі,
Без лішніх слоў перавернуць дагары дном.

Яны сакральныя, а не проста модны слоган,
Што пабіў чарты найпапулярнейшых частот.
Яны, як дзве слязы, што выраніў Бог,
Ачысцяць душы тых, хто іх зразумее.

— — —

Доўгі час мне здавалася, што я разумею гэтыя радкі.

— Праўда?

Я нават не адразу зразумеў, хто задаў гэтае пытанне.

— Вядома.

— Тады назаві гэтыя два словы.

Я ўсміхнуўся. Дакладней… усміхнуўся ён. Той, хто калісьці напісаў гэты верш.

— Тады мне здавалася, што ведаю.

— А цяпер?

— Цяпер таксама ведаю.

— Дык чаму не скажаш?

— Бо тады знікне ўвесь верш.

Ён нахмурыўся.

— Не зразумеў.

— Калі назваць іх зарана, чытач перастане шукаць свае. А можа, ягоныя два словы зусім не супадуць з маімі.

Ён задумаўся. Падобна, гэты адказ яго не задаволіў.

— Значыць, адказу няма?

— Ёсць. Але ён не абавязаны быць аднолькавым для ўсіх.

Мы абодва нейкі час маўчалі. Дзіўна. Я раптам зразумеў, што ён усё яшчэ глядзіць на гэтыя радкі як на спробу захаваць адносіны. А я ўжо бачыў у іх зусім іншае.

— Ведаеш...

— Што?

— Мне здаецца, ты пісаў зусім не ёй.

— У сэнсе?

— Ты пісаў чалавеку, якога сам тады страціў.

Ён доўга глядзеў на мяне.

— Сабе?

— Так.

— Тады чаму я гэтага не бачыў?

— Бо некаторыя вершы нараджаюцца раней, чым прыходзіць здольнасць іх зразумець.

Ён апусціў вочы. Потым ціха спытаў:

— Значыць... увесь гэты час я спрабаваў вярнуць не яе?

— Яе таксама. Але значна мацней ты спрабаваў вярнуць самога сябе.

Зноў павісла цішыня.

— І ўсё ж... якія яны? Тыя самыя два словы.

Я паглядзеў на яго і нечакана ўсміхнуўся.

— Не сёння.

— Чаму?

— Бо калі зараз назваць мае, чытач можа так і не паспець знайсці свае. І мне здаецца, гэта будзе несправядліва.

Калі я пісаў гэты верш, мне здавалася, што ён прысвечаны адносінам. Цяпер я думаю інакш. **Любыя адносіны аднойчы становяцца размовай чалавека з самім сабой.** Іншы можа сысці. Можа перастаць кахаць. Можа ніколі не зразумець цябе да канца. Але сустрэча з сабой не заканчваецца.

Я так і не спытаў у яго да канца: а калі б ён усё-такі назваў гэтыя два словы цяпер — ці пазнаў бы я іх?

РАЗДЗЕЛ 2

М і М

Чарговы раз перачытаўшы «Майстра і Маргарыту», я закрыў кнігу са звыклым адчуваннем: здаецца, цяпер ужо ўсё зразумеў. Убачыў сувязі, якіх раней не заўважаў, разабраўся ў героях, намацаў галоўную думку.

І амаль адразу ўспомніў бабулю. Калісьці, пасля першага прачытання, я спытаў у яе, пра што насамрэч гэтая кніга. Яна закурыла, уселася зручней, паглядзела некуды ў столь — і я адразу зразумеў, што адказу ў двух сказах не будзе.

— Я перачытваю яе кожныя тры, чатыры, пяць гадоў, — сказала яна. — І кожны раз мне здаецца, што я нарэшце нешта зразумела. А потым чытаю зноў і разумею, што нічога не разумею.

Гэтая фраза засталася са мной. Мусіць, таму, калі праз гады мне зноў здалося, што цяпер я дакладна разабраўся ў Булгакаве, побач з упэўненасцю адразу ўзнік сумнеў. Можа, чарговае разуменне — толькі новы пласт? Можа, кніга таму і застаецца жывой, што не дазваляе аднойчы паставіць у ёй кропку?

Спачатку я назваў верш наўпрост — «Майстар і Маргарыта» ці нават «Майстроў і Маргарыт». Потым прыбраў амаль усё і пакінуў толькі дзве літары: «М і М». Мне хацелася, каб назва нічога не тлумачыла загадзя. Каб чытач увайшоў у тэкст, не ведаючы, што менавіта хаваецца за гэтымі літарамі, і толькі ў

апошнім радку атрымаў ключ — але не гатовы адказ.

У той час мяне займаў не столькі сюжэт рамана, колькі людзі вакол яго. Амаль усе чыталі гэтую кнігу ў школе ці пазней. Многія перачытвалі, глядзелі экранізацыі, запаміналі рэплікі. Падчас застолляў заўсёды знаходзіўся чалавек, гатовы бліснуць веданнем Булгакава. Але мне ўсё часцей здавалася, што факт прачытання стаў важнейшы за само чытанне. **Кніга ператварылася ў культурны знак, у пацвярджэнне ўласнай адукаванасці.** Ёю можна было пафарсіць, не задаючы сабе пытання, чаму яна ўвогуле напісаная і што ў ёй дагэтуль датычыцца асабіста цябе.

Мяне цікавіў Воланд. Не як д’ябал і не як эфектны персанаж, якога сыграў Басілашвілі, а як той, хто ўглядаецца ў людзей і спрабуе адшукаць сярод іх хоць трохі асобаў. Не абавязкова вялікіх, знакамітых ці багатых. Хоць бы тых, хто разумее ўласную прыроду, чуе сваё пакліканне і ідзе за ім, нягледзячы на нястачы, страх і магчымасць раптоўнай смерці.

Майстар атрымлівае свой асабісты спакой не за становішча ў грамадстве. Ён хоць бы паспрабаваў стварыць тое, чаго не мог не стварыць. Прайшоў праз страх, адмову, разбурэнне — але ў нейкі момант усё ж аказаўся чалавекам, які зрабіў выбар. А вакол мяне развялося мноства новых «майстроў» і «маргарыт», што ахвотна прымяраюць на сябе прыгожыя імёны, але амаль не здольныя зрабіць штосьці сапраўднае.

Тады я яшчэ ахвотней глядзеў вонкі, чым унутр. Прасцей было заўважыць чужую пустату, чужое

крывадушша, чужую гатоўнасць хавацца ад таго, што адбываецца, за кнігамі, экранамі, размовамі і сценамі ўласнай кватэры. Але нават тады я, здаецца, разумеў: калі паставіць сябе па-за апісаным светам, верш акажацца хлуснёй. Я таксама быў ягонай часткай. Таксама мог усесціся пад дахам, смачна паесці, закрыцца ад таго, што адбываецца, і разважаць пра высокую літаратуру. Таксама мог палічыць знаёмства з вялікім творам доказам уласнай глыбіні.

Я не хацеў пералічваць усё, што адбываецца з намі. Мне здавалася, досыць паказаць зачыненую кватэру, манітор, жалюзі, маршрут паміж кухняй і туалетам, бесперапынную плынь таго, чым нас кормяць. А потым задаць пытанне. Не ў пачатку — там яно прагучала б занадта проста. У канцы, калі чытач ужо крыху асвоіцца ў гэтым свеце і, магчыма, не адразу зразумее, што ўвесь гэты час гаворка ішла не пра кагосьці староннага.

Так з’явіўся верш.

— — —

M і M

Сёння многім жыццё страшней за смерць,
А замест анёлаў вакол лятаюць чэрці.
Энергію чэрпаем з экрана манітора,
Ад сонца хаваемся за жалюзі і шторай.

Нам сёння спёрты тлен апартаментаў
Маршрут дыктуе: кухня — туалет.
Плынь асацыяльных экскрэментаў
Нам падаюць на сняданак, вячэру і абед.

Ну так, вайна, а што, не заслужылі?
Ад крывадушнасці даўно ўжо ванітуе.
І справядлівы герой Басілашвілі —
Эх, развялося і Майстроў, і Маргарыт.

— — —

Я перачытаў гэтыя радкі праз гады. Яны не змяніліся, але голас, якім яны былі напісаныя, цяпер гучаў аднекуль здалёк. У ім было больш упэўненасці, больш раздражнення і, бадай, больш гатоўнасці судзіць. Але назваць яго чужым я не мог. Больш за тое, некаторыя ягоныя пытанні па-ранейшаму заставаліся маімі.

Варта было затрымацца на апошнім радку, як паміж намі пачалася размова.

— Ты сапраўды думаў, што зразумеў Булгакава?

— Так. Як звычайна бывае пасля добрай кнігі: закрыў яе і нейкі час упэўнены, што цяпер бачыш усё цалкам.

— А словы бабулі цябе не спынілі?

— Спынілі. Але не настолькі, каб адмовіцца ад упэўненасці. Хутчэй пакінулі ў ёй трэшчыну.

— Таму ты і прыбраў поўную назву?

— Не толькі. Мне хацелася, каб чытач не атрымаў твор Булгакава раней, чым дабярэцца да апошняга радка. Каб «М і М» спачатку маглі азначаць што заўгодна.

— Але ж ты ўсё роўна падводзіш яго да пэўнай думкі.

— Падводжу. Але не хачу цягнуць туды сілай.

— У вершы даволі мала мяккасці.

— Бо я быў злы.

— На людзей, якія фарсяць прачытанымі кнігамі?

— І на іх таксама.

— А на сябе?

Маўчанне.

— Цяпер я разумею, што так. Інакш радок пра вайну быў бы нячэсным.

— «А што, не заслужылі?» гучыць небяспечна. Быццам ты кажаш, што людзі заслугоўваюць смерці.

— Не. Я не казаў пра канкрэтных людзей і не апраўдваў вайну. Гаворка пра назапашанае крывадушша, абыякавасць, добраахвотную адмову заўважаць тое, што адбываецца. Пра свет, які доўга прыкідваецца, што нічога страшнага няма, а потым здзіўляецца наступствам.

— Але ты сам сядзеў у гэтым свеце пад сваім дахам.

— Менавіта. Я не стаяў над ім. Тое, што мы ўсадзілі дупы і смачна ямо ў цяні ўласнага даху, — толькі база. Таму пытанне датычыцца і мяне. Мусіць, перадусім мяне, інакш я проста прызначыў бы сябе суддзём.

— Тады чаму ты не растлумачыў усё гэта ў вершы?

— Бо тлумачэнне закрыла б пытанне. Мне хацелася, каб чытач дайшоў да яго сам.

— А калі ён зразумее інакш?

— Значыць, зразумее інакш. Магчыма, глыбей, чым я. Аўтар не абавязкова ведае ўсё, што напісаў.

— Тады навошта ўвогуле расказваць гэтую гісторыю цяпер?

— Не для таго, каб адмяніць чужое прачытанне. Я магу расказаць, з чаго вырас тэкст. Але не магу абвясціць, чым ён абавязаны стаць для іншага чалавека.

— Атрымліваецца, ты шукаў чытача, які згодзіцца крыху пабыць унутры неразумення?

— Так. Не таго, хто адразу пагодзіцца са мной. Таго, хто хоць бы адважыцца падумаць.

— Знайшоў?

— Амаль нікога.

— «Амаль» — гэта мала.

— Не. «Амаль» — гэта ўжо не «нікога». Для мяне гэта вялізны поспех.

— А Воланд? Ты казаў, што ён шукаў асобаў.

— Тады мне так здавалася.

— А цяпер?

— Цяпер я думаю, што іх шукаў я сам.

— Знайшоў?

— Часам. У іншых. Часам — у сабе. Але кожны раз, калі мне здаецца, што канчаткова знайшоў, я ўспамінаю бабулю.

— І разумееш, што нічога не разумееш?

— Разумею, што давядзецца перачытаць яшчэ раз.

Гэты верш нарадзіўся на скрыжаванні ўпэўненасці і сумневу. Маладому мне здавалася, што я зразумеў Булгакава і ўбачыў хваробу навакольнага свету. Цяперашні я заўважаю іншае: тэкст аказаўся скіраваны не толькі вонкі.

Веданне кніг, сюжэтаў і цытат не робіць чалавека асобай. **Асоба пачынаецца там, дзе прачытанае ператвараецца ў пытанне да ўласнага жыцця.**

Я закрыў кнігу і паставіў яе назад на паліцу — туды ж, дзе яна стаяла ўсе гэтыя гады, толькі цяпер крыху цясней сярод астатніх.

РАЗДЗЕЛ 3

У дарогу

Часам мне здаецца, што некаторыя радкі нараджаюцца не ў той момант, калі кладуцца на паперу. А раней. Ці пазней. Ты можаш гадамі памятаць сэнс верша і быць цалкам упэўненым, што ведаеш, адкуль ён узяўся. А потым аднойчы пачаць пра яго гаварыць — і раптам успомніць зусім іншае.

Менавіта так здарылася з гэтым тэкстам. Спачатку мне здавалася, што ён пра пошук, пра рэлігіі, пра духоўнасць, пра спробу разабрацца, што хаваецца пад прыгожымі словамі і гатовымі адказамі. Але чым

даўжэй мы размаўлялі, тым выразней памяць выцягвала зусім іншы дзень.

Я прадаваў кватэру. Мы вырашылі паехаць у В’етнам. Амаль усё жыццё, якое мы так доўга будавалі, паступова знікала з дому.

Першым я зняў са сцяны тэлевізар. Вялікі. Прыгожы. Пяцьдзясят пяць цаляў. Калісьці я доўга выбіраў яго, шукаў патрэбную мадэль, прыкручваў кранштэйн, некалькі разоў перамерваў вышыню, каб ён вісеў ідэальна роўна.

А потым раптам злавіў сябе на простай думцы: «Які ж я дурань… Я ж яго амаль не гляджу». Я стаяў пасярод кватэры, што ўсё больш пусцела, і глядзеў на рэч, якая калісьці здавалася важнай пакупкай. І раптам зразумеў, што справа ўвогуле не ў тэлевізары. **Колькі яшчэ такіх рэчаў у маім жыцці? Колькі рашэнняў я прыняў проста таму, што так прынята?** Колькі мэтаў аказаліся прыгожымі толькі звонку?

Менавіта тады мне ўпершыню захацелася задаць сабе пытанне, якое пазней апынулася ў вершы. Не «што правільна?» А «што сапраўднае?»

— — —

У дарогу

У красе ілюзорнай рэальнасці
Мы ўсё далей і далей ад ісціны.
Паміж сценамі той жа самай крайнасці.
Іх прабіць толькі мудрымі думкамі.

Дзе іх узяць? У цемры тэлевізара?
У яго цалях экрана вялізнага…
Хто ў аптэку з рэцэптам да правізара,
Хтосьці ў пошуках месца ўтульнага

Сузірае свой свет у бестурботнасці,
Хаваючы позірк ад вонкавага хаосу.
Нам боскай хочацца пяшчотнасці
І менш смярдзючага пафасу.

Зайграйце, дажджы-барабаншчыкі,
Па нацягнутых нервах вадзіцаю.
Каб пакінулі думкі-ашуканцы,
Што розум труцяць небыліцамі.

Штодзённыя пачуцці звыклыя
І пажаданні, што ідуць услед,
Бясконцыя і непрыстойныя —
Мне не ўмоч чуць вашы енкі!

Кіламетры сцежак нетаптаныя…
А я тут, ля роднага парога.
Усе сумневы, як шарыкі, лопнулі —
І зноў выпраўляцца ў дарогу…

— — —

Я яшчэ нейкі час глядзеў на апошні радок. «І зноў выпраўляцца ў дарогу…»

— Паехаў?

Я ўсміхнуўся. Дакладней… усміхнуўся ён.

— Вядома.

— Страшна было?

— Вельмі.

— Але ты ўсё роўна прадаў кватэру.

— Так.

— Тэлевізар таксама?

Я засмяяўся.

— Уяўляеш, менавіта з яго ўсё чамусьці і пачалося.

Ён здзіўлена паглядзеў на мяне.

— З тэлевізара?

— Не. Мне таксама доўга здавалася, што з тэлевізара. Насамрэч — з адчування, што жыццё стала падобнае да яго. Вялікае. Прыгожае. Правільна замацаванае на сцяне. І амаль заўсёды выключанае.

Ён доўга маўчаў. Потым ціха сказаў:

— Значыць, верш не пра дарогу?

— Пра дарогу. Але не тую, па якой едуць.

— Тады пра якую?

Я задумаўся.

— Пра тую, на якую чалавек наважваецца толькі тады, калі перастае верыць, што знешні парадак абавязкова азначае ўнутранае жыццё.

Ён кіўнуў. Здаецца, упершыню за ўсю размову не спрабуючы нічога запярэчыць. Потым спытаў:

— І як? Варта было?

Я паглядзеў некуды міма яго — туды, дзе ўжо былі В’етнам, Балі, горы, мора, людзі, якіх тады яшчэ немагчыма было ўявіць, усе размовы, якія яшчэ толькі

мусілі адбыцца. І ўсміхнуўся.

— Калі б не той дзень... Мы б цяпер увогуле не размаўлялі.

Ён таксама ўсміхнуўся. І ўпершыню за ўвесь час мне здалося, што ён перастаў шукаць канчатковы адказ. Бо зразумеў галоўнае. **Часам дастаткова проста зняць тэлевізар са сцяны.**

Доўгі час мне здавалася, што гэты верш прысвечаны пошуку ісціны. Цяпер я думаю інакш. Ён нарадзіўся ў той момант, калі я перастаў чапляцца за ранейшае жыццё.

Самае дзіўнае, што я зразумеў гэта не тады, калі пісаў. А шмат гадоў пазней — падчас размовы пра ўласны тэкст. Мусіць, памяць уладкаваная менавіта так. Яна не выдае ўсё адразу. Яна чакае правільнага пытання. І толькі потым адчыняе дзверы, пра існаванне якіх ты сам даўно забыўся.

РАЗДЗЕЛ 4

Баяцца не буду

Дзіўная рэч адбываецца з памяццю: яна амаль ніколі не вяртае спачатку галоўнае — спачатку вяртаюцца абставіны. Успамінаецца краіна, пераезд, прададзеная кватэра, новае жыццё ў В’етнаме, страх страціць працу, спробы знайсці справу, якая аднойчы стала б прафесіяй. Здаецца, што менавіта гэта было самым важным. Але варта пагаварыць яшчэ крыху — і аказваецца, што ўсё гэта было толькі дэкарацыямі. **Сапраўдная размова адбывалася зусім у іншым месцы — унутры.**

Я тады шмат думаў пра свае памылкі: пра людзей, якіх кахаў не так, як хацелася б цяпер, пра выпадковыя сувязі, пра марыхуану, якая часам рабілася спосабам уцячы не столькі ад свету, колькі ад самога сябе, пра бясконцыя спробы знайсці адказ звонку. І дзіўна, што цяпер, праз гады, я амаль не хачу спрачацца з тым чалавекам. Раней мне здавалася, што ён павінен быў рабіць інакш. Цяпер я думаю па-іншаму: калі б не ён, мяне сённяшняга таксама не было б.

Мусіць, менавіта таму гэты верш пачынаецца не з абяцання стаць лепшым, а з абяцання перастаць баяцца.

— — —

Баяцца не буду…

І хай адзінота мяне есць паедам —
Я болей баяцца не буду.
Не буду цягнуць апрыкралы крыж
Бяздумна, падобна вярблюду.

Мару зразумець, што разам са злом
Дабро ў раўнапраўным руху
Сочыць, каб таварыша заднім чыслом
Ніхто не лаяў з прыкрасці.

Хацелася б верыць, што сотні бостваў
Не глядзяць з еxіднай усмешкай
На гэтых шалёных і грубых істот
І іх не лічаць памылкай.

Спадзяюся, калі-небудзь мне надакучыць
Жадаць пастаяннага цуду.
І хай адзінота мяне есць паедам —
Я болей баяцца не буду.

— — —

— Я доўга не разумеў адну страфу.

Ён падняў галаву.

— Якую?

— Пра дабро і зло.

— А што з ёй?

— Мне здавалася, што яна філасофская, што ты разважаеш пра светабудову.

Ён усміхнуўся.

— А аказалася?

Я маўчаў, потым усё-такі сказаў:

— Яна ўвогуле не пра ўладкаванне свету. Яна пра стаўленне чалавека да самога сябе.

Ён уважліва слухаў.

— Памятаеш радок?

«Дабро ў раўнапраўным руху

Сочыць, каб таварыша заднім чыслом

Ніхто не лаяў…»

— Памятаю.

— Я толькі цяпер зразумеў, хто гэты таварыш.

Ён нічога не адказаў, мусіць, ужо здагадаўся.

— Гэта той чалавек, якім ты калісьці быў. Той, хто памыляўся, хто піў, хто ўцякаў, хто шукаў каханне зусім не там, хто баяўся.

Я зрабіў паўзу.

— Ведаеш, што самае дзіўнае? Мне заўсёды здавалася, што дабро павінна змагацца са злом. А цяпер здаецца… дабро павінна сачыць за тым, каб зло ніхто не прыніжаў.

Ён нахмурыўся.

— Не разумею.

— Я таксама раней не разумеў. Калі пачаць ненавідзець уласнае мінулае, яно нікуды не знікне — яно проста перастане з табой размаўляць. А менавіта яно аднойчы прывяло цябе сюды. Памылкі не робяцца правільнымі, але яны перастаюць быць ворагамі.

Ён доўга маўчаў, потым ціха спытаў:

— Значыць... ты дараваў сабе?

Я пахітаў галавой.

— Не. Гэта занадта гучнае слова. Я хутчэй перастаў судзіць — бо суд не змяняе мінулае, ён толькі робіць цяперашняе цяжэйшым.

Ён яшчэ крыху падумаў і раптам усміхнуўся.

— Тады атрымліваецца... баяцца сапраўды больш няма чаго.

Я таксама ўсміхнуўся.

— Амаль. Баяцца можна. Галоўнае — не дазваляць страху выбіраць замест цябе.

Калі я пісаў гэты верш, мне здавалася, што я даю сабе абяцанне стаць смялейшым. Сёння я бачу ў ім іншае: ён не пра адсутнасць страху, а пра адмову абвяшчаць вайну самому сабе.

Я ўсё яшчэ не лічу многія свае ўчынкі правільнымі, але ўсё менш хачу выносіць прысуд чалавеку, які іх рабіў, — бо менавіта ён, памыляючыся, крок за крокам прывёў мяне туды, дзе я знаходжуся цяпер.

Мусіць, таму мне сёння асабліва дарагая думка, якую ў момант напісання верша я яшчэ не мог сфармуляваць: дабро пачынаецца не там, дзе зло знішчанае. Дабро пачынаецца там, дзе нават уласнаму мінуламу дазваляюць быць часткай шляху.

Перачытаўшы гэта цяпер, я заўважыў, што ўпершыню не адчуваю патрэбы нешта да гэтага дадаць.

РАЗДЗЕЛ 5

Светы

Часам мне здаецца, што памяць шчырэйшая за нас — не таму, што яна нічога не забывае, а наадварот: яна забывае амаль усё. Але часам заўважае хлусню раней, чым паспяваеш яе дагаварыць.

Калі я пачаў успамінаць гэты верш, першае, што сказаў, было: «Тады я мала запісваў…» І амаль адразу сам сябе перабіў. Не, не мала — я ўвогуле амаль нічога не запісваў. Я ляніўся. Мне здавалася, што думкі можна проста насіць у галаве, што яны нікуды не дзенуцца, што калі яны сапраўды важныя, то застануцца самі. Не застануцца.

Менавіта таму гэты верш стаў адным з першых, якія я запісаў свядома — не таму, што быў упэўнены ў сваіх сілах, а таму, што ўпершыню захацеў паспрабаваць ставіцца да слоў як да рамяства. Не дзеля кнігі, не дзеля сцэны, нават не дзеля музыкі. Хоць недзе глыбока ўнутры ўжо жыла дзіўная думка: а раптам менавіта праз вершы я аднойчы прыйду да музыкі? Тады гэта гучала амаль смешна. Сёння я ўсміхаюся, бо паміж гэтай думкай і трыма запісанымі альбомамі ляжала шмат гадоў, пра якія той чалавек яшчэ нічога не ведаў.

Але найбольш мяне здзіўляе іншае. Усё жыццё ў нашай сям’і вершы пісаў мой брат: ён выступаў, удзельнічаў у конкурсах, і для ўсіх было відавочна, што менавіта ён — паэт. А я, здаецца, усё жыццё рос наадварот — не ўслед за кімсьці, а адштурхоўваючыся,

не з жадання нешта давесці, а з жадання знайсці свой уласны спосаб глядзець.

Мусіць, менавіта таму верш называецца «Светы». **Не таму, што светаў шмат, а таму, што спосабаў бачыць адзін і той жа свет — бясконца шмат.**

— — —

Светы

Навошта, крыўду затаіўшы на свет,
Хаваемся ў палоне смутку.
І, тонучы ў страху, болю, шкадаваннях,
Надзею праціраем мы да дзірак.

Тым самым душу ператвараючы ў сыр.
Праводзім час, адведзены, у пакутах,
Сябе губляючы ў дурных адносінах,
Мы неразважлівасцю пэцкаем эфір.

І людзі-ярлыкі — той бяздар, той кумір.
А гэты згубіўся ў асалодах.
Другі, захраснуўшы ў вечных прымірэннях —
Звонку донар, а ўнутры вампір.

Ва ўцехах шалеем, усяму віной тлушч.
Жаданням патураць у забабонах.
І вечна ў зайздрасці і крыўдах тануць —
Ты непазбежна апускаешся ў надзір.

Не забывай, бо ты тут камандзір!
І гонар свой абараняй у бітвах,
Не заплямі яго, хаваючыся ў збройнях.
Хай не ў каморы, а ў парадным твой мундзір.

У тумане войнаў не згубі арыенцір,
І цела, што ў асколачных раненнях,
Зберажы — яно ж спатрэбіцца, каб ратаваць
Іншых. Ім патрэбны добры павадыр.

Заўважце: павадыр, не канваір!
Заблыталіся ўсюды азначэнні.
Не дзіўна, што нашы развагі
Вядуць дарогай у чужы манастыр.

Для вечнага жыцця шукаем эліксір —
Усё марна, праводзім жыццё ў ганеннях.
Нам смерць не вораг, і ў замірэнні
На свет другі мяняем гэты свет.

— — —

Я яшчэ нейкі час глядзеў на назву.

— Чаму менавіта «Светы»?

Ён адказаў адразу. Быццам пытанне было занадта простым.

— Бо светаў шмат.

Я пахітаў галавой.

— Не.

Ён здзівіўся.

— Што значыць «не»?

— Памятаеш, што ты толькі што сказаў? Ты некалькі разоў паўтарыў адну і тую ж думку. «Спосаб глядзець.» «Спосаб выбіраць.» «Спосаб пражываць.» «Шлях ідзе знутры вонкі.» Ты ж увесь час казаў пра адно.

Ён задумаўся. Здаецца, упершыню сапраўды прыслухоўваючыся.

— Гэта значыць?

— Светы — гэта не мясціны. Гэта спосабы існавання. Адзін чалавек можа пражыць дзесяць розных жыццяў, ні разу не пераехаўшы. А другі — аб’ехаць палову планеты, так і не пакінуўшы ўласнага страху.

Ён маўчаў. Потым нечакана ўсміхнуўся.

— Цікава... Я ж сам гэтага тады не разумеў.

— Вядома. Інакш ты не напісаў бы вось гэта.

Я паказаў на радок: «Не забывай, бо ты тут камандзір!»

Ён засмяяўся.

— Ага... Памятаю. Я ж рэальна пісаў гэта сабе, каб потым перачытаць.

— Менавіта. Гэта быў не лозунг. Гэта была інструкцыя.

Ён зноў змоўк. Потым ціха сказаў:

— Ведаеш... Мне тады здавалася, што аднойчы я ва ўсім разбяруся і змагу весці іншых.

Я кіўнуў.

— Памятаю.

— Цяпер смешна гучыць.

— Чаму?

— Бо цяпер я разумею значна менш.

Я не стрымаўся і ўсміхнуўся.

— Не. Ты разумееш больш. Проста перастаў блытаць разуменне з упэўненасцю.

Ён доўга глядзеў на мяне. А потым нечакана спытаў:

— Атрымліваецца… гэтыя вершы былі патрэбныя не іншым?

Я пахітаў галавой.

— Іншым таксама. Але спачатку — табе. Ты пакідаў сабе інструкцыі. Вельмі баяўся забыць тое, што толькі пачаў разумець. І ведаеш… некаторыя з іх сапраўды спрацавалі.

Ён нічога не адказаў. Толькі зноў паглядзеў на назву. І мне здалося, што ўпершыню ўбачыў яе так, як бачу сёння я.

Калісьці мне здавалася, што гэты верш расказвае пра розных людзей. Сёння я думаю інакш: ён расказвае пра аднаго чалавека, які зноў і зноў мяняе ўласны спосаб глядзець.

Мусіць, менавіта таму памяць пачала гэтую размову з маленькай хлусні: «Я мала запісваў». Не — не запісваў амаль нічога. І менавіта ў той момант, калі я шчыра гэта прызнаў, успаміны пачалі адкрывацца самі.

Цяпер мне здаецца, што гэта датычыцца не толькі памяці. **Любы сапраўдны рух пачынаецца аднолькава: не тады, калі чалавек знаходзіць правільны адказ, а тады, калі перастае бараніць няправільны.**

За акном у гэты момант быў самы звычайны вечар — без асаблівых прыкмет. Магчыма, менавіта таму я яго запомню.

РАЗДЗЕЛ 6

Геній свабоды

Мусіць, гэта быў першы верш, які я напісаў свядома — не накід, не выпадковая думка, не чатыры радкі, якія потым згубяцца. Да гэтага я амаль нічога не запісваў. І, мусіць, сімвалічна, што першым тэкстам, які я ўсё-такі давёў да канца, аказаўся верш не пра сябе, а пра брата.

Мне было пятнаццаць. Бацькі толькі што канчаткова разышліся пасля амаль дваццаці гадоў дзіўнага шлюбу — скандалы, бойкі, расставанні, вяртанні. Да таго моманту мы з мамай ужо жылі ўдваіх, брат — асобна. Часам прыязджаў, часам знікаў надоўга.

У той вечар ён патэлефанаваў: «Малы, хутка буду». Але не прыехаў. Пазней пачуўся званок — са мной размаўляў аператыўнік, задаваў пытанні. Я амаль нічога не разумеў, але вельмі добра адчуваў, што кожнае слова можа нешта змяніць, таму адказваў асцярожна. Раніцай брат аказаўся дома — збіты, стомлены.

Памятаю яшчэ адну дзіўную дэталь. Напярэдадні я запісаў яму дыск — тады яшчэ былі CD-плэеры, я доўга падбіраў музыку, хацеў зрабіць прыемнае. Падчас затрымання плэер, здаецца, разбілі. Ці дыск. Сёння ўжо не так важна. Важна іншае: ён лёг спаць, а я сеў пісаць.

Дзіўна перачытваць гэта сёння — мінула дваццаць гадоў, і ўсяго паўгода таму мы практычна перасталі

мець зносіны. Зусім. Але тады ўсё было інакш. Я адначасова захапляўся ім і зусім яго не разумеў. Ён пісаў вершы, не ленаваўся, выступаў, перамагаў — людзям падабалася тое, што ён робіць. А мне ўвесь час здавалася, што чагосьці не хапае. Не таленту, не свабоды. Глыбіні. Тады я яшчэ не мог растлумачыць гэтае слова — проста адчуваў розніцу паміж чалавекам, які піша, каб яго пачулі, **і чалавекам, які піша, каб пачуць самога сябе.** Магчыма, я памыляўся — сёння я ўжо не адважуся казаць пра гэта так упэўнена.

Але менавіта тады ўпершыню захацеў паспрабаваць сам. Не стаць лепшым за брата, не давесці яму нешта, а прайсці сваёй дарогай.

Цяпер мне раптам смешна ад адной выпадковай гульні слоў. Я ж усё жыццё казаў, што развіваўся ад адваротнага — па-руску «от обратного». І толькі сёння пачуў гэта інакш: от о-брат-ного. Мусіць, гэта сапраўды так. Вельмі многае ўва мне выросла не насуперак брату і не дзякуючы яму, а побач з ім. Ён паказваў адну магчымасць пражыць жыццё, я шукаў іншую. І, мусіць, менавіта таму мы абодва такія важныя адзін для аднаго, нават калі нашы дарогі даўно перасталі супадаць.

— — —

Геній свабоды

У полымя агню кінуты камяк.
Скамечаны ў шар, былы лісток.
Роўны, прыгожы, адным словам — чысты.
На ім чалавек выкладаў свае думкі.

Думка чыстая, як кропля расы.
Словам няхітрым каробіць розумы.
Мозг ламае любыя перашкоды.
Сэрца спазнала горыч страты.

Памяць хістаюць успаміны.
Добрыя ці злыя ўчынкі.
Радасці ўспомніў ён пражытых гадоў,
Пачак любімых дастаў цыгарэт.

Радасці, суму ёсць у яго прычыны.
Хтосьці нарадзіўся, кагосьці зачынілі...
З сотні людзей ён адзін — матылёк!
У венах бурлівага жыцця паток.

Любіў па дарогах хадзіць у нябёсы,
Утаропіўшыся ў яркія сябра вочы.
Любіў пачытаць ён начною парой,
Сам-насам з самім жа сабой.

Любіў пад дажджом пабегаць па лужынах.
Спяваць ён любіў, хоць ніхто і не слухаў.
Вучыць ён сябе нікому не даваў.
А судзі хто? Голас думкі гучаў.

Воля яму не давала спакою.
Адрэналін мацнейшы за алкаголь.
Не стаўце здароваму сэнсу канонаў.
Свой у яго ў галаве звод законаў.

Не трэба ні раю яму, ні экзотык!
Не замяніць гэтым жыцця наркотык.
Не змяніць чалавека прыроды!
Ён матылёк — чортаў геній свабоды!

— — —

Я яшчэ доўга маўчаў. Потым усё-такі спытаў:

— Ты праўда думаеш, што яму не хапае глыбіні?

Ён паціснуў плячыма.

— Мне так здаецца.

— А калі ты памыляешся?

Ён задумаўся. Надоўга.

— Тады... значыць, я напісаў гэты верш не пра яго.

— А пра каго?

Ён паглядзеў на мяне. Здаецца, упершыню не ведаючы адказу.

Я ўсміхнуўся.

— Пра сябе. Пра таго чалавека, якім ты вельмі баішся аднойчы стаць.

Ён маўчаў. Потым ціха сказаў:

— Ведаеш... я ж увесь час стараюся ісці... ад адваротнага. «От обратного».

Я не стрымаўся.

— Чуеш?

Ён нахмурыўся.

— Што?

— От… о-брат-ного.

Некалькі секунд ён проста глядзеў на мяне. Потым нечакана засмяяўся.

— Чорт… Я ж ніколі гэтага не заўважаў.

— Думаю, ніхто не заўважаў.

Ён зноў стаў сур’ёзным.

— Ён зменіцца?

Я доўга маўчаў.

— Так.

— Мы будзем сябраваць?

Маўчанне стала яшчэ даўжэйшым. Здаецца, ён ужо ўсё зразумеў сам.

— Значыць… не атрымаецца?

Я пахітаў галавой.

— Атрымаецца. Проста зусім не так, як ты цяпер уяўляеш. Ён назаўсёды застанецца тваім братам. Але аднойчы табе давядзецца адпусціць яго. Не таму, што перастанеш любіць, а таму, што зразумееш: **немагчыма пражыць чужое жыццё лепш за самога чалавека.**

Ён крыху падумаў, а потым раптам спытаў, ці не хачу я гарбаты — быццам мы толькі што гаварылі пра надвор’е.

РАЗДЗЕЛ 7

Чамучкі

Часам чалавек вяртаецца не туды, дзе хоча жыць. Ён вяртаецца туды, дзе спрабуе зразумець, чаму больш не можа жыць па-ранейшаму.

Да таго моманту мы з жонкай амаль год не размаўлялі, а калі і размаўлялі, то або груба, або праз адваката. За гэты год адбылося занадта шмат усяго. Кватэра, якая калісьці была нашай, паступова стала толькі маёй — не таму, што я перамог у нейкай спрэчцы, а таму, што прайшоў праз банкі, крэдыты, дакументы, выплаты і ў выніку аддаў велізарную суму грошай, адразу ж апынуўшыся ў сур’ёзных даўгах. Жыць у гэтай кватэры я не мог. Здымаў іншую. Мусіць, сцены занадта добра запамінаюць людзей, якія ў іх жылі — часам вяртаешся ў пакой і заўважаеш, што паветра ўсё яшчэ трымае размову, якой даўно няма.

Але аднойчы я ўсё-ткі вярнуўся. Не зусім жыць — хутчэй шукаць кут, з якога можна было б пачаць вяртацца. Хадзіў па кватэры, глядзеў на знаёмыя рэчы і задаваў сабе пытанні. Чаму мы не любім тых, хто побач? Чаму шукаем кагосьці там, быццам новы чалавек аўтаматычна прынясе новае жыццё? Чаму знешняя абалонка так лёгка становіцца важнейшай за таго, хто захоўваў вернасць агульным марам? **Мусіць, тады ўпершыню па-сапраўднаму прыйшла простая і непрыемная думка: новы чалавек — тыя ж праблемы, калі разам з табой у новыя**

адносіны пераедзе той жа самы ты.

У той перыяд я амаль перастаў марыць. Любая ідэя здавалася нерэальнай. Я не надта разумеў, дзе знаходжуся, кім з’яўляюся і што ўвогуле здольны зрабіць далей, хоць розумам ведаў: у мяне ёсць веды, досвед, прафесія, здольнасць вучыцца і працаваць, я не дурнейшы за чалавека, які ўжо зрабіў тое, пра што я толькі думаю. Але адна справа — разумець гэта галавой, іншая — паверыць у сябе менавіта тады, калі асабліва трэба.

Даўгі паступова ператварылі жыццё ў паўторны рух: праца — дом, зарплата — доўг, праца — дом. Шум грошай сапраўды глушыў усё астатняе — не таму, што грошы былі для мяне галоўнай каштоўнасцю, а наадварот: іх пастаянная нястача зрабіла іх галоўным гукам. Яны грукаталі ноччу, не давалі спаць, ператваралі кожны наступны дзень у працяг папярэдняга.

Часам мяне літаральна ванітавала ад самога сябе. Гэта здаралася са мной і пазней: перад важным рашэннем цела нібы раней за свядомасць разумела, што далей жыць па-старому ўжо немагчыма. Аднойчы давялося спыніць машыну — мяне вырвала проста на бакавое шкло. У іншы момант арганізм зноў адрэагаваў так, быццам спрабаваў фізічна выштурхнуць вонкі тое, чаго я занадта доўга не мог вымавіць або вырашыць.

Але самым цяжкім аказалася нават не адзінота, не грошы і не нявызначанасць. Паступова я стаў разумець, наколькі абыякавым быў да таго, што

адбывалася з жонкай. Не да ўсяго, але да многага — да яе бяды, да слёз, да станаў, якіх я не хацеў бачыць, да думак і патрэб, якія былі мне нязручныя, нецікавыя або здаваліся другараднымі.

Вельмі лёгка сказаць, што ва ўсім вінаватыя двое. Значна складаней убачыць, у чым менавіта ўдзельнічаў ты сам. Мне пачало здавацца, што ёй магло быць яшчэ горш, бо менавіта яна першая наважылася прызнаць: так больш нельга. Я не рабіў яе правай, а сябе — вінаватым. Проста ўпершыню заўважыў уласную сляпую пляму.

Мы часта думаем, што дапамагаем чалавеку, калі спрабуем вырашыць за яго ўсе праблемы. Але часам дапамога выглядае інакш. Часам яна ў тым, каб шчыра адлюстраваць чалавеку тое, што з ім адбываецца. Часам — у тым, каб нарэшце пачуць тое, пра што ён даўно кажа. А часам — проста не адвярнуцца.

У той перыяд мне хацелася менш абапірацца на нешта светлае, узвышанае і правільнае. Вера ў Бога быццам пагасла — не знікла канчаткова, але перастала быць тым, на што можна ўпэўнена спадзявацца. Хацелася вярнуцца да чагосьці нізкага, цялеснага, жывёльнага — хоць бы таму, што яно адчувалася сапраўдным.

І ўсё ж у самым канцы верша засталася надзея. Тады я яшчэ не ведаў, што праз год мы сустрэнемся зноў, абое разбітыя. Мы не разведземся. Не вернем ранейшыя адносіны. Мы пачнём будаваць іншыя. І праз шмат гадоў усё яшчэ будзем разам. Але чалавек,

які хадзіў тады па пустой кватэры, нічога гэтага ведаць не мог. Ён мог толькі пытацца.

— — —

Чамучкі

Я тое, што адбываецца ў маім свеце,
Не тлумачу роўным лікам нікому.
Хаджу-блукаю я па сваёй кватэры
І, як удод, сабе талдычу: «Чаму?»

Ну чаму не любім тых, хто з намі побач,
І ўсё кагосьці шукаем недзе там?
З уборам Prada ці з моцным задам,
А не таго, хто вернасць захаваў марам.

Ну чаму ў сябе мы часам не верым,
І часцей у тыя моманты, калі трэба б?
Ты не тупейшы за персанажа Джыма Кэры,
А калі з гэтым не згодны — то, на жаль.

Ну чаму мы застаёмся абыякавымі
Да чужой бяды, усмешак, думак, патрэб?
Для нашых спрытных і пагаслых душ так трэба
Пабольш драйву — дапамагаць жа сумна.

Ну чаму шум грошай глушыць сэрца ноты,
Грукоча начамі, немагчыма адпачыць?
Хто там? Сто грамаў поту, але ты
Ад спазмаў ванітаў не здольны зноў заснуць.

Ну чаму, ну чаму мы чамучкі,
Усё шалеем, ды Бог нам не дазваляе?
З аўчынку неба — дар для жменькі пакутнікаў,
А тых, хто з верай, ён не абдзеліць.

— — —

Я перачытаў апошнюю страфу яшчэ раз.

— Ты сапраўды верыў, што ўсё можна вярнуць?

Ён не адразу зразумеў, пра што я пытаюся.

— Што значыць «вярнуць»?

— Яе.

— Так.

— А ранейшыя адносіны?

Ён задумаўся.

— Мусіць, таксама.

— Вось іх якраз вярнуць было нельга.

Ён паглядзеў на мяне насцярожана.

— Значыць, мы ўсё-ткі разведземся?

Я пахітаў галавой.

— Не.

Ён маўчаў.

— Мы сустрэнемся зноў?

— Так.

— Праз колькі?

— Прыкладна праз год.

— Яна будзе чакаць?

— Не. І ты не будзеш. Вы абое будзеце проста спрабаваць неяк жыць.

— І што тады адбудзецца?

Я доўга шукаў словы.

— Вы ўбачыце адно аднаго разбітымі. Без звычайнага жадання давесці, хто меў рацыю. Без ранейшай упэўненасці, што праблема толькі ў другім.

— І ўсё атрымаецца?

— Не адразу. І не так, як табе цяпер хочацца.

— А як?

— Вы не адрамантуеце старое. Пачняце будаваць новае.

Ён нейкі час глядзеў на мяне, нібы спрабаваў зразумець, радавацца яму ці баяцца.

— Мы ўсё яшчэ разам?

— Так.

— Праўда?

— Праўда.

— І якія ў нас адносіны?

Я ўсміхнуўся.

— Зусім іншыя.

Ён выдыхнуў. Мусіць, толькі цяпер заўважыў, што ўвесь гэты час амаль не дыхаў.

— Значыць, надзея ў канцы была не марная?

— Не марная. Але ты крыху памыляўся, калі думаў, што вера азначае ўпэўненасць у добрым выніку.

— А што яна азначае?

— Часам усяго толькі адмову ставіць кропку раней за час.

Ён зноў паглядзеў на верш.

— А чаму я ўвесь час пытаюся «чаму»?

— Бо пакуль не ведаеш, якое пытанне сапраўды галоўнае.

— А ты цяпер ведаеш?

— Магчыма.

Ён чакаў.

— Не «чаму яна пайшла». Не «чаму мне так блага». І нават не «чаму мы не любім тых, хто побач».

— Тады якое?

— Чаму я не бачыў чалавека побач, пакуль ён не знік?

Ён апусціў вочы.

— Гэта гучыць так, быццам ва ўсім вінаваты я.

— Не. Вінаватымі можна прызначыць абодвух і на гэтым скончыць. Але разуменне пачынаецца не там, дзе размеркавалі віну. Яно пачынаецца там, дзе кожны ўбачыў сваю частку.

— Яна ўбачыць?

— Думаю, так.

— А я?

— Ты ўжо пачаў. Інакш гэтага верша не было б.

Ён памаўчаў. Потым раптам спытаўся:

— Марына будзе шчаслівая?

Я не змог адказаць адразу.

— Я не ведаю, ці можна аднойчы стаць шчаслівым канчаткова. **Але ведаю, што праз шмат гадоў ты ўсё яшчэ будзеш вымаўляць яе імя так, быццам за ім цэлае жыццё.**

— Марына…

— Так. Марына.

РАЗДЗЕЛ 8

Вы

Часам здаецца, што можна зламацца толькі ў адным месцы — што няўдача ў каханні застанецца ўнутры адносін з адным чалавекам, а сяброўства, праца, новыя знаёмствы і ўсё астатняе будуць існаваць, як раней. **Але ў чалавека няма некалькіх асобных псіхік:** няма адной — пашкоджанай, якая ўзаемадзейнічае з жонкай, і другой — зусім некранутай, прызначанай для ўсіх астатніх. Псіхіка адна. І калі ў ёй нешта руйнуецца, расколіны паступова разыходзяцца ва ўсе бакі.

Калі мы пераехалі ў В’етнам, знешне ўсё пачало наладжвацца: новая краіна, новы горад, новыя людзі. Быт паступова ўладкаваўся, жыццё зноў рушыла наперад. Мы з жонкай спрабавалі будаваць адносіны нанава. Але разам з намі ў новую краіну пераехала ўсё, што мы яшчэ не паспелі зразумець і змяніць, — старыя страхі, старыя спосабы абараняцца, старыя крыўды і мая ўсё больш прыкметная няздольнасць даваць людзям.

Я пачаў перагледжваць адносіны не толькі з жонкай, але і з сябрамі, з блізкімі, з тымі, каго лічыў сваімі, перад кім гадамі стараўся быць добрым. Ува мне заўсёды існавала гэтая патрэба — падабацца, падтрымліваць, дапамагаць, не прыносіць лішніх праблем. Мусіць, недзе пад ёй хаваўся недалюблены дзіцёнак, які аднойчы вырашыў, што любоў трэба заслугоўваць зручнасцю.

Пасля ўсяго перажытага людзі пачалі мяне стамляць. Часам мне не падабалася, як жонка абыходзіцца са мной пры іншых. Часам самі іншыя выклікалі раздражненне, хоць не рабілі нічога, што магло б яго цалкам растлумачыць. І ў нейкі момант я зразумеў, што зноў выштурхоўваю наверх уласны эгаізм.

Мне хацелася высветліць, што я насамрэч адчуваю. Не даказаць нешта ёй, не напісаць прыгожае прызнанне, не пераканаць сябе, што адносіны абавязкова трэба захаваць. Проста дабрацца да праўды.

Пісьмо заўсёды было для мяне своеасаблівай тэрапіяй. Таму я пачаў апускацца ўнутр сябе — глыбей, яшчэ глыбей, туды, дзе амаль ніколі не бываю сам і куды ўжо дакладна не пускаю іншых. Я не ведаў, што знайду. Не быў упэўнены нават у тым, што каханне ўсё яшчэ існуе. Праз гады сумеснага жыцця вельмі лёгка прыняць звычку за пачуццё, страх адзіноты — за адданасць, залежнасць — за блізкасць, агульнае мінулае — за дастатковую прычыну працягваць. Я хацеў зразумець, ці засталося пад усімі гэтымі пластамі нешта жывое.

А потым з’явіліся радкі — адзін за адным. Я не пазнаваў уласнай мовы: яна здавалася прыйшоўшай аднекуль з XIX стагоддзя — узнёслая, цырымонная, амаль тэатральная. «Вы», «Ваш слуга», эшафот, сібірскія снягі, Дамоклаў меч. Гэта не была свядомая стылізацыя. Пачуццё аказалася такім вялікім, што само выбрала сабе нязвыклы для мяне голас.

Спачатку ў гэтым голасе было амаль багавейнае захапленне. Я глядзеў на жонку як на незнаёмую жанчыну, якую толькі што сустрэў, як на чалавека, якога яшчэ давядзецца пазнаць. Магчыма, менавіта таму ў вершы ўвесь час гучыць «Вы» — не толькі з павагі. Паміж намі сапраўды была дыстанцыя. Мы былі блізкія і адначасова амаль незнаёмыя. Я захапляўся ёю, напаўняўся яе прысутнасцю і нават без яе адчуваў, што працягваю рухацца дзякуючы ёй. І адначасова прызнаваўся: «Мяне не ведаеце». Зрэшты, і сам я сябе тады не ведаў — не мог растлумачыць, што менавіта адчуваю і чаму гатовы ісці за гэтай

пачуццёвай нотай так далёка.

Але паступова ўзнёслае прызнанне апусцілася на зямлю — да яе страхаў, няўпэўненасці, запальчывасці, боляў, да таго, што яна наважылася перада мной агаліць пасля нашага вяртання адно да аднаго. Не проста расказаць — менавіта агаліць, паказаць тое, што раней было абаронена, схавана або не заўважана нават ёю самой.

Тады перада мной сапраўды стаяў выбар: працягваць або сысці, застацца побач не толькі з той жанчынай, якой можна захапляцца, але і з яе страхамі, слабасцямі, рэзкасцю і ўнутранымі ранамі. Я вырашыў застацца. Не выратаваць яе, не вылечыць у адзіночку, не зрабіць шчаслівай замест яе — хоць у самім вершы я яшчэ кажу пра гэта значна больш самаўпэўнена. Я вырашыў быць побач і працаваць з гэтым разам. Аднак апошняе слова ўсё роўна пакінуў ёй.

Амаль увесь верш я звяртаюся да яе на «Вы». І толькі ў апошнім радку з’яўляецца «ты». Не як прысваенне — як набліжэнне. І нават там я не кажу: «Будзь са мной». Я пакідаю ёй права вырашыць.

Мусіць, менавіта таму ранейшая назва — «Убачыўшы Вас, я быццам бы нямы» — пачала здавацца мне занадта тлумачальнай. Я прыбраў амаль усё, пакінуў адно слова — «Вы». Ёміста, крыху загадкава і дакладна перадае адлегласць паміж двума людзьмі, якія ўжо пражылі разам большую частку жыцця, але толькі пачынаюць па-сапраўднаму знаёміцца.

— — —

Вы

Убачыўшы Вас, я быццам бы нямы,
Унімаю толькі Вашым салодкім гукам.
Якім жа пакутам наканавана лёсам
З’явіцца без папярэджання, без стуку?

Мяне не ведаеце, а зрэшты, Ваш слуга
Сябе зразумець не здолеў дагэтуль ні на ёту.
Адзіна вось гэту пачуццёвую ноту,
Не замачыўшы ў каханні ні разу бота,

Гатовы нырaць за ёй хоць з галавой у балота,
Хоць у ссылку, у вечныя сібірскія снягі.
Ды што там… жыццё аддаць за позірк з памоста эшафота…
Магчыма, не багаты, не знакаміты, як гэты хтосьці,

Ды Вас і толькі Вас я прыняў глыбей, чым душой…
Яшчэ ўчора Сусвет здаваўся мне вялікім.
Каўшом для Вас усе зоркі збяру.
Зашыю разяўленую Чорную дзірку.

Вы маеце рацыю, так, цяпер мне ўсё па сілах.
Сцярплю Ваш страх, хай нават Вы плаксівыя,
Крыху запальчывыя і сячэце з пляча —
Ну што ж, не трэба мне іншага ката.

Гатовы падставіць галаву пад Ваш Дамоклаў меч…
І толькі слухаць Вашу няўпэўненую мову,
І быць яе невычэрпным героем,
І кожны пяшчотны позірк хай мне даецца з боем.

Вы пераканаецеся — я невымоўна моцны
І, несумненна, быў для гэтага народжаны:
Вас натхняць сваёй жалезнай воляй
І Вашу існасць лячыць ад пакутлівых боляў,

І верна ахоўваць Ваш унутраны спакой,
Пакуль буду ў сілах і жывы.
Мае намеры да крайнасці сур'ёзныя,
І, на каленях стоячы, малю слёзна:

Дазвольце выканаць усё, што наканавана лёсам…
Толькі б ты наважылася быць са мной.

— — —

Я затрымаўся на апошнім радку.

— Чаму тут раптам «ты»?

Ён паглядзеў на мяне так, быццам адказ быў відавочны.

— Бо яна становіцца бліжэйшай.

— Толькі таму?

Ён зноў прачытаў радок.

— А што яшчэ?

— Да яго ты ўвесь час кажаш «Вы». Захапляешся, служыш, абяцаеш сабраць зоркі, зашыць Чорную дзірку, цярпець страх, лячыць болі і ахоўваць унутраны спакой.

— Так.

— А потым перастаеш абяцаць і пакідаеш рашэнне ёй.

Ён задумаўся.

— «Толькі б ты наважылася…»

— Менавіта.

— Выходзіць, я не патрабую, каб яна засталася?

— Не. І гэта, бадай, самы сталы радок ва ўсім вершы.

Ён усміхнуўся краем вуснаў.

— А ўсё астатняе няспелае?

— Не ўсё. Але месцамі ты вельмі ўпэўнены, што здольны справіцца з яе жыццём лепей за яе.

— Я хачу дапамагчы.

— Ведаю.

— Хіба гэта дрэнна?

— Не. Але дапамога і выратаванне — не адно і тое ж.

Ён нахмурыўся.

— Я ж не кідаю яе адну.

— І не трэба. Проста ты не зможаш зашыць кожную яе Чорную дзірку, не зможаш жалезнай воляй вылечыць усё, што баліць, і не абавязаны пастаянна быць невычэрпным героем.

— Тады што мне рабіць?

— Быць побач. Не замест яе — побач з ёй.

Ён памаўчаў.

— Гучыць, быццам гэта менш.

— Насамрэч значна больш. Выратаваць чалавека можна ва ўласным уяўленні. Застацца побач з сапраўдным — нашмат цяжэй.

Ён зноў паглядзеў на тэкст.

— Але ж я сапраўды гатовы на ўсё.

— Веру.

— А ты?

Я адказаў не адразу.

— Не.

Ён здзівіўся.

— Ты больш яе не кахаеш?

— Кахаю. Але цяпер разумею, што «гатовы на ўсё» — небяспечныя словы. Часам пад імі хаваецца гатоўнасць знікнуць самому.

— А хіба каханне не патрабуе ахвяры?

— Часам патрабуе. Але не пастаяннага самазнішчэння. Інакш аднойчы ты заўважыш, што зноў стараешся быць для ўсіх добрым, а ўнутры ўжо нікога не засталося.

Ён уважліва паглядзеў на мяне.

— Гэта пра тое, што людзі пачалі цябе раздражняць?

— І пра гэта таксама. Я думаў, што расчараваўся ва ўсіх навокал. А потым зразумеў: у мяне няма некалькіх асобных псіхік. Тая частка мяне, якая перастала давяраць жонцы, не магла пры сустрэчы з іншымі людзьмі проста выйсці з пакоя і саступіць месца здаровай.

— Значыць, пасля нашага разрыву я перастану давяраць наогул усім?

— На нейкі час — амаль.

— І ёй таксама?

— Асабліва ёй.

Ён апусціў вочы.

— Тады навошта я пішу ўсё гэта?

— Каб праверыць, ці засталося пад недаверам нешта сапраўднае.

— Засталося?

— Так.

Ён выдыхнуў, але амаль адразу задаў наступнае пытанне:

— І гэтага хопіць?

— Аднаго пачуцця — не.

Ён падняў галаву.

— А чаго яшчэ не хапае?

— Працы. Шчырасці. Межаў. Здольнасці бачыць другога не толькі цудоўным дрэвам, якое прарасло ўнутры цябе, але і асобным чалавекам, які мае права расці ў свой бок.

Ён нейкі час маўчаў.

— А мы справімся?

— З усім — не. Адно з адным — пакуль спраўляемся.

— Яна ўсё яшчэ са мной?

— Так.

— Бо я выканаў усё, што тут абяцаў?

Я ўсміхнуўся.

— Не. Бо вы абое паступова адмовіліся ад неабходнасці адпавядаць гэтым абяцанням.

Ён зноў паглядзеў на апошні радок.

— Яна наважылася?

— Так.

— А я?

— Ты таксама.

— На што?

— Не проста быць з ёй. Пазнаваць яе нанова і дазваляць ёй нанова пазнаваць цябе.

Ён правёў пальцам па назве.

— «Вы»…

— Так.

— А калі мы канчаткова пяройдзем на «ты»?

— Мусіць, ніколі канчаткова. У кожным блізкім чалавеку заўсёды застанецца нешта невядомае. **І, магчыма, менавіта таму каханне не сканчаецца ў той момант, калі здаецца, што вы ўжо ўсё адно пра аднаго ведаеце.**

Ён яшчэ раз правёў пальцам па слове «Вы» — ужо не як па назве, а як кранаюць нешта жывое.

РАЗДЗЕЛ 9

Запрашэнне ў госці

Мусіць, гэта быў першы верш, у якім мне захацелася не разабрацца з чарговым болем, а выбрацца з яго.

Да таго часу я ўжо даволі доўга корпаўся ў мінулым — у адносінах, у сям’і, у сяброўстве, ва ўласных памылках, у тым, як усё, што адбывалася раней, прывяло мяне менавіта ў гэтую кропку. Разбірацца ў сабе неабходна. Але ў нейкі момант нават самы шчыры разбор можа ператварыцца ў працэс дзеля працэсу. Можна бясконца пераварочваць адны і тыя ж падзеі, шукаць новыя прычыны, прызначаць

вінаватых, апраўдваць, абвінавачваць, зноў дараваць — і ўсё роўна заставацца на тым жа месцы.

Мусіць, тады ўва мне ўпершыню даволі выразна прагучала: «Ды хопіць ужо». Што дасць яшчэ адно кола? Яшчэ адно вяртанне да старой крыўды? Яшчэ адна спрэчка пра тое, хто, калі і чаму зрабіў няправільна?

Гэта не азначала, што мінулае стала дрэнным і яго трэба было выкінуць. Наадварот: у ім было шмат цудоўнага. Святліла сонца, паветра паступала ў лёгкія, побач былі дарагія людзі. Былі радасць, каханне, падарожжы, адкрыцці — і тыя спосабы жыць, якія калісьці сапраўды дапамагалі. Я не хацеў абвяшчаць усё гэта памылкай. **Проста пачаў адчуваць: тое, што калісьці трымала, цяпер больш не працуе.** Ты можаш паважаць дарогу, па якой прыйшоў, і ўсё ж аднойчы прызнаць, што далей па ёй ісці не хочаш.

Як з курэннем. Курыў дзесяць гадоў — і вось кінуў. Не абавязкова кожную раніцу праклінаць усе дзесяць гадоў. Можна сказаць: «Так, гэта было. Але сёння я выбіраю інакш».

Мусіць, таму мінулае ў вершы не гніе і не пераследуе мяне. Яно пакідае сонечныя блікі — прыгожыя адлюстраванні чагосьці ўжо завершанага. І я не наракаю. Усё сапраўды было цудоўна. Але хопіць. Пара рухацца далей.

Для такога руху мне патрэбна была заява — нешта простае і амаль лозунгавае, што можна было б сказаць самому сабе: «З сённяшняга дня я ў вас не веру». Не веру ў невуцтва, пыху, ганарыстасць, фанабэрыю. Не

таму, што канчаткова перамог іх у сабе. Хутчэй таму, што перастаў прымаць іх за нязменную частку ўласнай асобы. Я вырашыў выставіць іх за дзверы. Але нават гэтага мне падалося мала. Я хацеў пакласці іх у бутэльку і запусціць у сіняе мора.

У той момант мы ўсё яшчэ жылі ў Польшчы. Мы шмат гаварылі пра пераезд, марылі апынуцца там, дзе цёпла, дзе мора і зусім іншая карцінка перад вачыма. Мне хацелася верыць, што новая прастора дапаможа змяніць не толькі тое, што вакол, але і спосаб, якім я гляджу. Вядома, цяпер я разумею: пераезд сам па сабе нічога не выпраўляе, чалавек бярэ сябе з сабой. Але новае месца здольнае парушыць звыклую нерухомасць, прымусіць нанова ўбачыць рэчы, якіх дома даўно перастаў заўважаць. І я быў гатовы працаваць далей, нават калі для таго, каб разабрацца з ранейшымі прычынамі гора, спатрэбіцца цэлае жыццё.

У вершы з’явілася вогнішча на даху свету. Я хацеў прымірыцца з сабой: спаліць боязь няўдачы, злосць на сябе за тое, што не пачаў раней, накіп ад незробленага, нявыказанага, упушчанага. А потым развеяць попел з вышыні Паміра.

Я заўсёды марыў хадзіць у горы, марыў убачыць Гімалаі, пабываць у Непале. Тады гэта былі толькі карціны ў галаве. Сёння я ўжо двойчы быў у Гімалаях, шмат хадзіў па гарах Азіі, а зусім нядаўна спусціўся з вулкана Рынджані на востраве Ламбок. Чалавек, які пісаў гэты верш у Польшчы, нічога такога яшчэ не бачыў. Ён мог толькі спадзявацца, што калі-небудзь

пачуе запрашэнне. Сёння я магу адказаць яму: пачуў.

— — —

Запрашэнне ў госці

Навошта ўсе гэтыя спрэчкі пра мінулае?
Навошта ўсе гэтыя напышлівыя крыкі?
Пачну з сёння — заўтра будзе лепей,
Дзе сонца мінулага пакіне свае блікі.

І не наракаю, усё было цудоўна.
Я з радасцю вас выстаўлю за дзверы:
Невуцтва, пыху, ганарыстасць і фанабэрыю.
З сённяшняга дня я ў вас не веру!

Бутэлькай запушчу іх у сіняе мора,
Дзе тонуць караблі ў яго пучынях.
Хай патануць у моры пучыны гора,
Хай буду стары і твар у маршчынах.

Я распалю вогнішча на даху Свету,
Спалю боязь няўдач і накіп злосці.
Развею попел з вышыні Паміра,
Пачую ад Сусвету запрашэнне ў госці.

— — —

Я зноў спыніўся на апошніх двух радках.

— Ну што?

Ён паглядзеў на мяне, не разумеючы пытання.

— Запрасіў?

— Хто?

— Сусвет.

Ён усміхнуўся.

— Пакуль яшчэ не.

— Запросіць.

— Адкуль ты ведаеш?

— Бо я ўжо быў там, куды ты толькі збіраешся.

Ён нейкі час маўчаў.

— На Паміры?

— Не. Да Паміра пакуль не дабраўся. Але двойчы быў у Гімалаях.

— Праўда?

— Праўда.

— А мора?

— Яго таксама будзе шмат. Настолькі, што аднойчы ты будзеш сядзець на востраве, апусціўшы ногі ў пясок, і ўспамінаць, як калісьці адпраўляў у сіняе мора бутэльку са сваім мінулым.

Ён засмяяўся.

— Прыгожа кажаш.

— Гэта ты прыгожа напісаў. Я толькі паспеў праверыць, што некаторыя з тваіх карцінак сапраўды існуюць.

— Значыць, усё атрымалася?

Я задумаўся.

— Што менавіта?

— Ну… Я выставіў іх за дзверы? Невуцтва, пыху, ганарыстасць і фанабэрыю?

— Не.

Ён прыкметна засмуціўся.

— Тады пра што мы ўвогуле гаворым?

— Яны час ад часу вяртаюцца. Часам стукаюць. Часам уваходзяць без дазволу. Бывае, я заўважаю іх толькі тады, калі яны ўжо расселіся ўнутры і адчуваюць сябе як дома.

— Значыць, з сябе немагчыма нічога выкінуць?

— Не ведаю. Але цяпер мне здаецца, што мала выставіць нейкую частку сябе за дзверы і абвясціць, што больш у яе не верыш. Трэба яшчэ зразумець, навошта яна калісьці з’явілася.

— Зноў разбірацца?

— Так. Толькі не бясконца.

— А дзе мяжа?

— Мусіць, там, дзе роздум перастае дапамагаць зрабіць наступны крок.

Ён паглядзеў на першы радок.

— «Навошта ўсе гэтыя спрэчкі пра мінулае…»

— Вось менавіта. Ты тады ўжо адчуў гэтую мяжу. Яшчэ не ўмеў яе растлумачыць, але стаміўся ператвараць боль у занятак на поўны працоўны дзень.

— Выходзіць, я проста вырашыў больш не пакутаваць?

— Не. Так вырашыць немагчыма. Ты вырашыў не рабіць пакуту адзіным доказам глыбіні.

Ён задумаўся.

— А мінулае сапраўды пакіне толькі блікі?

— Не толькі. Застануцца шнары, звычкі, страхі, людзі, якіх ты будзеш успамінаць зусім па-рознаму. Але застанецца і святло. І з часам ты перастанеш думаць, што абавязаны выбраць нешта адно: або ўсё было цудоўна, або ўсё было жахліва.

— А як было?

— Па-рознаму. І ўсё гэта было тваім жыццём.

Ён зноў перачытаў трэцюю страфу.

— Чаму там двойчы пучына? «Дзе тонуць караблі ў яго пучынях. Хай патануць у моры пучыны гора...»

— Мусіць, таму што мне вельмі хацелася ўтапіць усё адразу.

Я ўсміхнуўся.

— А яно ўмее плаваць.

— Гора?

— Асабліва гора. Яго не заўсёды ўдаецца ўтапіць. Але часам яно перастае быць морам і становіцца звычайнай вадой, праз якую можна перайсці.

Ён паглядзеў на мяне з недаверам.

— Ты цяпер заўсёды так размаўляеш?

— На жаль, часам нават горш.

Ён засмяяўся.

— Добра. А вогнішча? Распаліў?

Перад вачыма на імгненне паўсталі горы, палаткі, халодныя ночы, схілы Рынджані, далёкія вяршыні Гімалаяў.

— Не адно. І не толькі на даху свету.

— Боязь няўдачы згарэла?

— Не. Але цяпер я радзей чакаю, пакуль яна знікне, перш чым пачаць.

— А злосць?

— Часам менавіта яна дапамагае зразумець, што пара нешта мяняць.

— Значыць, і яе не варта было паліць?

— Магчыма, варта было спаліць толькі накіп. А сам агонь пакінуць.

Ён ціха паўтарыў:

— Запрашэнне ў госці…

— Так.

— І што гэта аказалася за запрашэнне?

Я паглядзеў на яго.

— Не білет у адно канкрэтнае месца. Хутчэй дазвол выйсці з дому.

— Хто яго даў?

— Ты сам.

— Тады чаму ад Сусвету?

— Бо часам уласны голас здаецца занадта маленькім, каб яму паверыць. І чалавек называе яго Сусветам.

Ён ненадоўга задумаўся, а потым спытаўся:

— Я буду шчаслівы?

— Часам.

— А заўтра сапраўды будзе лепей?

— Часам горш.

Ён скрывіўся.

— Выдатнае запрашэнне.

— Затое сапраўднае.

— І ўсё-ткі ты пагадзіўся б прайсці ўсё гэта зноў?

Я ўспомніў прададзеную кватэру, пераезд, В’етнам, мора, горы, людзей, якіх немагчыма было сустрэць, застаўшыся ў ранейшай кропцы, памылкі, якіх можна было пазбегнуць, і адкрыцці, якіх без гэтых памылак не здарылася б.

— Так.

— Нават ведаючы, што невуцтва, пыха, ганарыстасць і фанабэрыя вернуцца?

— Цяпер хоць бы ведаю, дзе дзверы.

Ён усміхнуўся.

— Значыць, усё атрымалася?

— Не. Усё адбываецца. І, бадай, гэта нават лепей.

РАЗДЗЕЛ 10

Страхі

Часам для сапраўднай думкі не патрэбна асаблівае месца. Не патрэбны манастыр, не патрэбна вяршыня гары, не патрэбна бібліятэка, напоўненая кнігамі мудрацоў. Часам дастаткова паркоўкі каля крамы.

Мы тады трэніраваліся ездзіць за рулём. Стаялі на паркоўцы, калі да нас падышоў малады чалавек. Завязалася размова. Неўзабаве высветлілася, што ён жыве на вуліцы. Не памятаю, каб у ім было нешта асабліва трагічнае — ён не выглядаў чалавекам, які прыйшоў выклікаць жаль або адразу папрасіць аб выратаванні. Мы проста пагаварылі.

Гэта аказалася не адзіная сустрэча. Праз нейкі час мы зноў стэлефанаваліся, потым яшчэ раз. Нешта абмяркоўвалі. Ён расказаў, што каля аднаго з гіпермаркетаў збіраюцца хлопцы, якім можна прывезці непатрэбныя рэчы, старую вопратку або ежу. Мне чамусьці захацелася іх накарміць. Я замовіў некалькі піц, паехаў у іншы раён і завёз ім. Стараўся не даваць грошай — мне здавалася, што гэта нічога не вырашыць, а, магчыма, толькі дазволіць на кароткі час працягваць усё як ёсць. Хацелася дапамагчы інакш: накарміць, прывезці рэчы, пагаварыць. Не рабіць выгляд, быццам я зараз выпраўлю чужое жыццё, а проста крыху ў ім паўдзельнічаць.

Раней пры сустрэчы з бяздомным ува мне, хутчэй за ўсё, першым узнік бы жаль, адчуванне несправядлівасці, жаданне адразу выцягнуць чалавека

з яго становішча. Але тут усё было інакш. Ён не пакідаў уражання чалавека, якога ўласнае жыццё асабліва мучыць. Брудны, часам галодны, без кватэры, па-за межамі звыклага грамадскага ладу — але пры гэтым ён трымаўся зусім свабодна. Мог казаць, што думаў. Не надта турбаваўся, якое ўражанне зробіць, хто і што пра яго скажа, дзе яму сёння спаць і наколькі яго спосаб жыцця адпавядае чужым уяўленням пра нармальнасць.

А ў мяне былі амаль усе звыклыя выгоды цывілізацыі: дом, праца, ежа, вопратка, магчымасць нешта купляць, планаваць і ўладкоўваць. Але ўнутрана я не адчуваў сябе свабодным. Мяне ўразіў менавіта гэты перавернуты парадак. Чалавека на вуліцы прынята шкадаваць. А я раптам знайшоў у ім нешта, чаму можна было пазайздросціць. Не яго бяздомнасці, не голаду, не бруднай вопратцы. **Адсутнасці некаторых страхаў, якія цалкам кіравалі мной.**

Аднойчы я прыйшоў у краму, каб купіць ежу і рэчы для гэтых хлопцаў. Прадавачка складала пакупкі ў пакеты. Вакол людзі спяшаліся па сваіх справах: хтосьці дадаваў да пакупкі жуйку, хтосьці выбіраў нешта каля касы, хтосьці нерваваўся праз чаргу. Велізарная маса людзей няспынна рухалася туды-сюды. Праз некалькі секунд я таксама павінен быў знікнуць у гэтай масе.

Я заплюшчыў вочы. Усяго на імгненне. І секунды нечакана сталі даўжэйшымі за цэлы дзень. Мне стала лягчэй. Нібы сярод кас, пакетаў, цэннікаў і чужых

спешлівых целаў я на секунду дакрануўся да чагосьці сапраўднага. Дзіўна, што да гэтага я бываў у падобных крамах сотні ці тысячы разоў, але ніколі не заўважаў нічога падобнага. Спатрэбілася адна сустрэча з бяздомным, каб звыклая карціна пайшла кругамі, як вада ад кінутага каменя.

Самым важным для мяне стала пытанне з верша: «Ты, гледзячы на яго, не адчуеш зайздрасці. Але чаму? Бо страху не ведае ён». Пасля першага радка быццам павінна стаяць кропка — вядома, не адчуеш, чаму тут зайздросціць? І тут жа ўзнікае нязручнае: чаму? Калі свабода сапраўды такая каштоўная, чаму чалавек, які страціў амаль усё, часам выглядае свабаднейшым за тых, хто ўсё жыццё баіцца страціць назапашанае?

А потым з’яўляецца радок: «Крыж на сабе навошта вырашыў паставіць?» Я наўмысна не ўдакладняю, хто менавіта паставіў на сабе крыж. Ён — бо апынуўся на вуліцы і быццам бы адмовіўся ад нармальнага жыцця? Ці чалавек, які глядзіць на яго і настолькі скаваны страхамі, што сам даўно перастаў лічыць сябе здольным штосьці змяніць?

Грошай у бяздомнага амаль не было. Але жыцця ён не быў пазбаўлены. Ён мог гаварыць, смяяцца, успамінаць, расказваць гісторыі — яму было што расказаць. І гэта нечакана адрознівала яго ад многіх людзей, у якіх ёсць жытло, праца і поўная лядоўня, але чыё жыццё паступова звялося да таго, каб паесці, паспаць, зноў зарабіць і зноў штосьці купіць.

Я не спрабаваў рамантызаваць вуліцу. Не думаў, што голад, бруд і безабароннасць робяць чалавека больш духоўным. Ён сам прыйшоў да такога спосабу жыць — па сваіх прычынах, якіх я не мог ведаць да канца. Я толькі спрабаваў убачыць, чаму гэтая сустрэча можа навучыць мяне.

Ён расказваў, што спіць у парку пад сасной. Я запомніў менавіта гэтую фразу. Мы ж купляем мяккія ложкі, непратэрмінаваную ежу і ўсё неабходнае для бяспекі, а потым кладземся ў гэтыя ложкі зусім змучанымі. Страх заядаем ежай, трывогу — пакупкамі, няўпэўненасць — чарговымі планамі. І раніцай пачынаем усё нанова.

З гэтага не вынікала, што для ачышчэння абавязкова трэба стаць бяздомным. Я не збіраўся адмаўляцца ад дому і спаць пад сасной. Але зразумеў: **наяўнасць дому яшчэ не азначае, што чалавек жыве. Як і адсутнасць дому не абавязкова азначае, што яго жыццё скончылася.** Мусіць, трэба было знайсці нешта сярэдняе: не кідаць усё, але і не дазваляць страху распараджацца кожным наступным днём. Жыць сёння, цяпер, па магчымасці так, каб не было сумна. І не выдумляць сабе новых бед раней, чым яны сапраўды з’явіліся.

— — —

Страхі

Я, стоячы ў краме каля касы,
Задумаўся пра сэнс быцця.
Там, дзе снуюць туды-сюды натоўпы,
Праз секунды мушу быць і я.

Заплюшчыўшы вочы, радуюся тым секундам —
Яны цягнуліся даўжэй за той дзень.
Так дзіўна, што ў тым месцы людным
Упершыню сябе злавіў на гэтым я.

Пяцьсот тысяч разоў бываў тут раней
І нічога вакол не заўважаў.
Там жабрак, працягнуўшы руку ў надзеі,
Маўкліва, быццам медытуючы, стаяў.

Ты, гледзячы на яго, не адчуеш зайздрасці.
Але чаму? Бо страху не ведае ён.
Крыж на сабе навошта вырашыў паставіць?
Так, грошай няма — ды жыцця не пазбаўлены.

Галодны, брудны і апрануты немодна —
Такога ўсе абыходзяць бокам.
Затое душа яго празрыстая і вольная,
Над ёй не ўладны страх — толькі смерць з касой.

А мы ўсё купляем, але баімся,
Страх заядаючы непратэрмінаванай ежай.
Потым змучаныя мы ў ложак кладземся —
На мяккае, не ў парку пад сасной.

Каб ачысціцца, бяздомным быць не трэба.
Але і баяцца вечна сэнсу няма.
Жыві сёння і цяпер, і каб не сумна.
І не выдумляй сабе непатрэбных бед.

— — —

Я зноў паглядзеў на чацвёртую страфу.

— Ты сапраўды яму зайздросціў? — спытаўся я, гледзячы на чацвёртую страфу.

Ён задумаўся.

— Мусіць. Не таму, каб апынуцца на яго месцы, — а таму, што яму ўсё роўна. Так выглядала.

Я ўсміхнуўся.

— Значыць, ты пабачыў некалькі размоў і вырашыў, што ведаеш яго ўнутранае жыццё?

— Я ж не сцвярджаю, што ведаю ўсё, — нахмурыўся ён.

— Але пішаш: «Бо страху не ведае ён».

— А чаго, па-твойму, ён баіцца?

— Не ведаю. І ты не ведаў. Магчыма, страх суправаджае яго кожную ноч — холад, гвалт, хвароба, паліцыя, голад. Мы проста ўбачылі чалавека, які не паказаў нам свайго страху.

Ён крыху памаўчаў.

— Значыць, радок няправільны?

— Не. Ён шчыра паказвае, якім ты ўбачыў яго тады. Не аб’ектыўную праўду пра яго. Тваё ўласнае ўзрушэнне.

— Якое?

— Ты сустрэў чалавека, у якога не было амаль нічога з таго, што ты лічыў неабходным для нармальнага жыцця. І ён усё яшчэ размаўляў, смяяўся, расказваў гісторыі. Не выглядаў прапашчым. А ты, маючы ўсё неабходнае, пастаянна баяўся.

Ён перачытаў:

— «Крыж на сабе навошта вырашыў паставіць?»

— Вось гэта добрае пытанне.

— Да яго?

— І да яго. І да сябе.

— Які крыж паставіў на сабе я?

— Магчыма, вырашыў, што без пэўнай працы, сумы грошай, кватэры, адносін і адабрэння іншых людзей не маеш права лічыць сябе жывым.

Ён уважліва паглядзеў на мяне.

— А гэта не так?

— Усё пералічанае важна. Асабліва дом, ежа і бяспека. Не трэба рабіць выгляд, быццам нястачы цудоўныя. Але ніводная рэч сама па сабе не выдае чалавеку дазволу жыць.

— Гэта значыць, бяздомны свабаднейшы за мяне?

— Не. Свабода ўвогуле наўрад ці вымяраецца колькасцю маёмасці. Ты проста ўбачыў у ім адну свабоду, якой табе не хапала, і не ўбачыў несвабоды, з якой ён, магчыма, жыў кожны дзень.

— Тады я яго рамантызаваў?

— Трохі.

— Значыць, увесь верш наіўны?

— Часткова. Але наіўнасць не знішчае пытання. Часам яна дазваляе ўпершыню яго задаць.

Ён зноў паглядзеў на радкі пра празрыстую душу.

— Адкуль я ведаю, што яна празрыстая?

— Ні адкуль. Магчыма, табе хацелася, каб яна была такой.

— Чаму?

— Каб даказаць самому сабе: можна страціць знешнюю ўладкаванасць і не знікнуць як чалавек.

— Гэта значыць, ён быў мне патрэбны як прыклад?

— У вершы — так. У жыцці ён быў асобным чалавекам, якога ты ведаў зусім мала. І гэта важна не пераблытаць.

Ён памаўчаў.

— Я хоць бы дапамог нармальна?

— Наколькі мог. Прывёз ежу, рэчы, пагаварыў. Не стаў строіць з сябе выратавальніка.

— Я спецыяльна не даваў грошай.

— Магчыма, гэта было разумна. Магчыма, не. Мы не ведаем, што яму сапраўды было патрэбней. Але важней іншае: ты перастаў дапамагаць толькі для таго, каб хутчэй пазбавіцца ўласнага жалю.

Ён хмыкнуў.

— «Адэкватная дапамога»?

— Так. Хоць цяпер я асцярожнейшы з гэтым словам. Тое, што здаецца адэкватным памочніку, не заўсёды такое для чалавека, якому дапамагаюць.

— А што тады рабіць?

— Пытацца. Слухаць. Не лічыць, што чужое жыццё становіцца зразумелым толькі таму, што мы ўбачылі яго звонку.

Ён паглядзеў на першую страфу.

— Але верш усё-ткі пачаўся не з яго.

— Не. З цябе каля касы.

— Чаму менавіта там?

— Бо сапраўдная думка не пытаецца, ці дастаткова прыгожае выбрала месца. Яна можа з’явіцца каля цэннікаў і жуйкі, перад выключаным тэлевізарам, на паркоўцы, у пустой кватэры.

— А на вяршыні гары?

— Там таксама. Але гара не гарантуе глыбіні, як і каса не замінае ёй з’явіцца.

Ён заплюшчыў вочы, быццам зноў апынуўся ў той краме.

— Я памятаю тыя секунды.

— І я.

— Чаму яны цягнуліся так доўга?

— Магчыма, ты ўпершыню за доўгі час перастаў бегчы разам з усімі.

— А цяпер умееш?

— Часам.

— Што для гэтага трэба?

— Заўважыць, што зноў пабег.

Ён расплюшчыў вочы.

— У апошняй страфе я ўсё спрасціў. «Жыві сёння і цяпер».

— Так.

— Гэта дрэнна?

— Не. Часам чалавеку патрэбна простая фраза, а не яшчэ адна складаная сістэма. Толькі «жыві цяпер» не азначае, што трэба ігнараваць будучыню або рэальныя небяспекі.

— А што азначае?

— Не пражываць загадзя ўсе няшчасці, якія яшчэ нават не здарыліся.

Ён кіўнуў.

— «Не выдумляй сабе непатрэбных бед».

— Менавіта.

— Атрымалася?

Я засмяяўся.

— Не. Але цяпер хоць бы часам заўважаю, калі зноў іх выдумляю.

Ён зноў задумаўся пра бяздомнага.

— Цікава, дзе ён цяпер?

— Не ведаю.

— Мы больш не сустрэнемся?

— Магчыма, не.

— Дзіўна. Ён змяніў мой погляд, а сам пра гэта, мусіць, нават не даведаўся.

— Так бывае часцей, чым здаецца. Людзі ўваходзяць у наша жыццё на некалькі хвілін, кажуць звычайную фразу — напрыклад, што спяць пад сасной, — і сыходзяць. А вакол гэтай фразы яшчэ шмат гадоў разыходзяцца кругі.

— Выходзіць, гэты верш пра яго?

— Толькі часткова.

— Тады пра каго?

— Пра чалавека каля касы, які раптам зразумеў, што ўсё жыццё купляў бяспеку, але так і не адчуў сябе ў бяспецы.

Ён ціха паўтарыў:

— А бяздомным быць не трэба.

— Не трэба.

— Што ж трэба?

— Перастаць прымаць страх за адзіны доказ таго, што ты адказна ставішся да жыцця.

— І ўсё?

— Для пачатку — дастаткова.

Ён паглядзеў кудысьці туды, дзе калісьці стаяў незнаёмы чалавек з працягнутай рукой.

— Ты меў рацыю.

— У чым?

— Я яму ўсё-ткі зайздросціў.

— Ведаю.

— А цяпер зайздросціш?

Я падумаў.

— Ужо не яму.

— А каму?

— Таму сабе, які ўпершыню на некалькі секунд спыніўся сярод натоўпу і сапраўды заўважыў, што існуе.

РАЗДЗЕЛ 11

Батыскаф

Часам унутраны голас не спрачаецца, не папярэджвае, не ўгаворвае спыніцца. Ён проста кажа: «Добра. Я ў адпачынак. А ты давай тут куралес». Прыблізна так я цяпер успамінаю той перыяд.

Жонка пайшла да другога, не вытрымаўшы таго, якім я быў на той момант. Мінула зусім няшмат часу, і я апынуўся ў новых адносінах. Навошта я так хутка ў іх увайшоў, цяпер растлумачыць цяжка. Мабыць, цела патрабавала хоць якога-небудзь працягу жыцця, а ўсё ўнутранае ўжо занадта стамілася супраціўляцца —

занадта доўга яно прыкрывала ўсмешлівасць, прыняцце, спробы здавацца нармальным і рабіць выгляд, што тое, што адбываецца, не разбурае мяне знутры.

У той жанчыны былі дзеці ад розных мужчын, свая гісторыя, свае назбіраныя да таго ўзросту складанасці. У мяне — свае. Я не паспеў разабрацца ні ў адной з іх. Замест гэтага мы знялі асобную кватэру, бо ў сваёй я заставацца не мог.

Пачаўся дзіўны год. Шмат працы. Пасля працы — шмат бессэнсоўнага руху: алкаголь, наркотыкі, спробы чымсьці запоўніць прастору, якая нічым не запаўнялася. На кароткі час здавалася, што ўсё гэта дапамагае закрыць боль. Але нічога не закрывалася. Хутчэй я сам паступова знікаў за гэтым шумам.

Я пачаў сварыцца з сябрамі — прычым не з людзьмі, якіх па звычцы называў сябрамі, а з тымі, хто сапраўды імі быў. Адзін з іх усё ж вытрымаў, прыехаў да мяне. Мы шмат размаўлялі, праводзілі час разам, і ён дапамог мне пачаць выкараскацца.

Да таго моманту адносіны з той жанчынай ужо скончыліся. Я вярнуўся ў сваю кватэру трыццатага снежня — назаўтра мусіў наступіць Новы год. Я заехаў з рэшткамі рэчаў, якія яшчэ засталіся: нешта знікла, нешта я камусьці падараваў, нешта прадаў амаль за бясцэнак. Мне было ўсё роўна. У кватэры засталіся голыя сцены, столь і той самы чортаў тэлевізар. Я не разумеў, што рабіць далей.

Памятаю ванную. Я стаяў голы, сагнуўшыся перад люстэркам, і глядзеў на ўласны твар, на сінякі пад

вачыма, на цела, з якім абыходзіўся так, нібы яно належыць не мне, на чалавека, якому занадта доўга дазваляў рабіць з сабой усё што заўгодна. І ўпершыню заплакаў па-сапраўднаму. Не ціха, не прыгожа — істэрычна, быццам унутры сапраўды адчынілі нейкі шлюз і адтуль пайшла рака.

У той момант я ўпершыню ясна зразумеў, наколькі жорстка абыходзіўся са сваім целам, розумам і тым, што звыкла называю душой. **І паабяцаў сабе: я больш не буду так з сабой.**

Гэтае абяцанне не ператварыла мяне імгненна ў іншага чалавека. Нават праз гады я па-ранейшаму часам дазваляю людзям катацца па мне. Старыя спосабы выжывання нікуды не зніклі. Якраз таму сёння я хаджу на псіхатэрапію і працягваю разбірацца з тым, што тады толькі ўпершыню ўбачыў.

Але каля таго люстэрка кірунак змяніўся. Я пачаў вяртацца — да сябе, да пісьма, да здольнасці збіраць думкі і ставіць іх у шэраг. Унутры назбіралася занадта шмат аскепкаў: занадта шмат злосці, бяссілля, успамінаў, якія разалі кожны раз, калі да іх дакранаўся. Мне трэба было выкінуць гэтыя нажы на паперу.

Я плакаў так, нібы праз вочы можна выштурхнуць усё тое, што гадамі не ўдавалася вымавіць. Прыняў душ. Закутаўся ў плед. І пачаў пісаць.

Мне хацелася пазбавіцца ад страху. Але нават тады я, здаецца, адчуваў: проста выгнаць яго не атрымаецца. Калі дазволіць яму схавацца ў шафе, ён перачакае, а потым вернецца, калі я зноў аслаблю

хватку. Таму страх трэба было не прагнаць. Трэба было ўтрымаць перад сабой і разгледзець — нават калі для гэтага давядзецца самому стаць сабе катам, сякерай і плахай. Часам гнілую частку сапраўды даводзіцца адсякаць. Не таму, што ненавідзіш сябе, а таму, што хочаш захаваць усё астатняе.

Так з’явіўся батыскаф. Не машына для ўцёкаў, не спосаб закрыцца ад глыбіні металічнымі сценамі. Наадварот — магчымасць спусціцца туды свядома, нырнуць на дно ўласнай свядомасці, зазірнуць у цёмныя пячоры, убачыць тое, чаго звычайна зручна не заўважаць.

У змроку сапраўды лягчэй. Там не рэжа вочы. Там шмат людзей, гатовых разам растлумачыць, чаму нічога мяняць не трэба. Можна жыць у цемры, не задаючы пытанняў: піць, працаваць, забаўляцца, зноў піць, знаходзіць кагосьці новага, губляць старых сяброў — і кожны раз пераконваць сябе, што сапраўдная праблема знаходзіцца недзе звонку. Але цемра аказалася яшчэ і мерылам. Толькі ўбачыўшы, колькі яе ўва мне, я змог зразумець, дзе шукаць святло.

Пазней з’явіцца альбом «Лабірынт». Тады я яшчэ не ведаў, што гэта будзе працягам таго ж пагружэння. «Батыскаф» — рашэнне нырнуць. «Лабірынт» — спроба скласці карту таго, што знайшлося на глыбіні.

Мабыць, менавіта тут вершы ўпершыню сталі для мяне не проста спосабам выказацца. Яны сталі выратавальнымі буямі. Думкі, пастаўленыя ў шэраг, вярталі кірунак. Не вырашалі ўсяго. Але дапамагалі

зразумець, куды плыць далей.

І сярод усяго ўбачанага была адна думка, за якую асабліва хацелася трымацца: **ты — твой найлепшы сябар.** Не адзіны. Не той, хто здольны справіцца зусім адзін. Сёння я разумею, што шмат што трэба пражываць разам з іншым чалавекам: сябрам, блізкім, тэрапеўтам. Але той, хто знаходзіцца ўнутры, усё роўна павінен аднойчы вярнуцца з адпачынку. Без яго ніякая дапамога звонку не зможа завяршыць шлях.

— — —

Батыскаф

Аскепкі думак скінуў я ў паперу.
Іх там скапілася за пару соцень год.
З галавы праз вочы выціснуў усю вільгаць
І, прыняўшы душ, закутаўся ў плед.

Жаданне ёсць пазбавіцца ад страху,
Хутчэй — не даць яму схавацца ў шафу.
Ты сам сабе і кат, сякера, плаха.
Як Жак Кусто, залазь у свой батыскаф.

На ім нырні на дно глыбінь свядомасці
І пільна ўсё даследуй навакол.
На цёмныя пячоры звярні ўвагу.
І памятай: ты сам сабе — найлепшы сябар.

Так, там бывае брыдка, горка, страшна.
Усяго не перадаць і тысячай слоў.
Але адчуванне, што гэта не дарэмна,
Вядзе да думкі: ты чысты і новы.

У змроку заўжды знаходзіцца выгадней:
Людзей там болей, і не рэжа вочы.
Ух, абрыдла цемра клятая, каб ёй!
Ды, будучы мерылам, яна прасвятляе нас.

— — —

Я зноў паглядзеў на другую страфу.

— Чаму менавіта батыскаф?

Ён паціснуў плячыма.

— Каб нырнуць глыбей.

— А без яго нельга?

— Там ціск. Можна не вытрымаць.

— Значыць, батыскаф цябе бароніць?

— Так.

Я пакруціў галавой.

— Мне цяпер здаецца, што ён робіць сёе-тое яшчэ.

Ён паглядзеў пытальна.

— Вяртае таго, хто пайшоў у адпачынак.

— Каго?

— Твой унутраны голас. Таго, хто раней казаў, дзе спыніцца.

— Ён вернецца?

— Так. Але ўжо не такім, як раней.

— А якім?

— Раней ён спрабаваў утрымліваць цябе зверху: забараняў, папярэджваў, прыкрываў усё ўсмешлівасцю і прыняццем. А цяпер вы разам

вырашаеце спусціцца ўніз.

Ён задумаўся.

— Значыць, батыскаф — гэта ён?

— Хутчэй, гэта тое, што вы пабудавалі разам. Каб больш не губляць адзін аднаго.

Ён зноў перачытаў:

— «Ты сам сабе і кат, сякера, плаха».

— Жорстка.

— А хіба не так?

— Часам так. Але будзь асцярожнейшы. Чалавек, які вырашыў выратаваць сябе, лёгка можа ператварыцца ва ўласнага мучыцеля.

— Але гнілую руку трэба адсячы.

— Часам. Але спачатку варта пераканацца, што яна сапраўды гніе, а не проста баліць.

Ён нахмурыўся.

— Якая розніца?

— Вялізная. Хворую частку можна вылечыць. Адсечаную ўжо не вернеш.

— Тады што менавіта я павінен адсячы?

Я памаўчаў.

— Не сябе. Спосаб, якім ты з сабой абыходзішся.

— Алкаголь?

— І яго, калі ён становіцца спосабам знікнуць.

— Наркотыкі?

— Таксама.

— Тыя адносіны?

— Магчыма. Але галоўнае — звычку лічыць, што тваё цела, час і годнасць можна бясконца аддаваць у абмен на некалькі гадзін палёгкі.

Ён апусціў вочы.

— Я ж праўда думаў, што мне робіцца лягчэй.

— Ведаю.

— А рабілася?

— На некалькі гадзін. Потым ты вяртаўся яшчэ далей ад сябе, чым быў да гэтага.

Ён змоўк.

— Чаму я плакаў перад люстэркам?

— Таму што ўпершыню ўбачыў не абставіны. Сябе.

— Хіба раней я сябе не бачыў?

— Ты бачыў адлюстраванне. Але тлумачыў яго жанчынамі, разрывам, працай, сябрамі, адзінотай. А ў той вечар паміж вамі нічога не засталося. Ні адзення, ні прыгожай гісторыі, ні апраўдання. Толькі чалавек і цела, якое ён амаль давёў да разбурэння.

Ён доўга нічога не казаў.

— Мне сорамна.

— Мне таксама было.

— А цяпер?

— Цяпер хутчэй балюча.

— Гэта лепей?

— Так. Сорам кажа: «Ты дрэнны». Боль кажа: «З табой абышліся дрэнна». Часам гэтым чалавекам быў ты сам. Але нават тады боль пакідае магчымасць змяніць стаўленне.

Ён зноў паглядзеў на верш.

— Я напісаў, што пасля пагружэння буду чысты і новы.

— Так.

— Гэта няпраўда?

— Не зусім. Пасля аднаго пагружэння ты не станеш новым чалавекам.

— Тады навошта ныраць?

— Каб перастаць кожны раз прымаць дно за месца, дзе жыццё заканчваецца. Часам ад яго можна адштурхнуцца.

— Ты адштурхнуўся?

— Тады — так. Але потым даводзілася ныраць яшчэ шмат разоў.

Ён усміхнуўся.

— Значыць, нічога не скончылася.

— Нічога важнае звычайна не заканчваецца адным абяцаннем каля люстэрка.

— Тады маё абяцанне было бессэнсоўным?

— Не. Ты выбраў кірунак, а не фінішную кропку.

Ён паўтарыў гэта сам сабе.

— Кірунак...

— Менавіта.

— А «Лабірынт»?

Я падняў на яго вочы.

— Адкуль ты ведаеш?

— Ты сам толькі што ўспомніў.

Ён усміхнуўся.

— Што гэта?

— Альбом, які ты запішаш праз некалькі гадоў.

— Музычны?

— Рэп.

Ён засмяяўся.

— Я?

— Ты.

— І пра што ён?

— Пра тое, што знойдзеш тут.

Я паказаў на радкі пра цёмныя пячоры.

— Выходзіць, батыскаф усё ж даплыве?

— Даплыве.

— І што будзе на дне?

— Ты.

— Толькі я?

— Гэтага цалкам дастаткова, каб спалохацца.

Ён перастаў усміхацца.

— А каб выбрацца?

— Таксама ты. Але не толькі.

— Хто яшчэ?

— Сябар, які вытрымае цябе тады, калі ты амаль перастанеш вытрымліваць сябе. Людзі, з якімі навучышся размаўляць. Тэрапеўт. Жонка, з якой аднойчы пачнеш будаваць зусім іншыя адносіны. Музыка. Вершы.

— Значыць, радок «ты сам сабе — найлепшы сябар» няправільны?

— Не. Проста найлепшы сябар не абавязаны быць адзіным.

Ён памаўчаў.

— А ты цяпер добра з сабой абыходзішся?

Я адказаў не адразу.

— Лепей.

— Але ўсё яшчэ дазваляеш іншым катацца па табе?

— Часам.

— Тады мы мала чаму навучыліся.

— Мы навучыліся заўважаць гэта раней.

— І ўсё?

— Пакуль так.

Ён выглядаў расчараваным.

— Чатыры гады дзеля гэтага?

— Часам чатыры гады патрэбныя, каб убачыць патэрн на некалькі хвілін раней, чым раней. Гэтыя некалькі хвілін могуць змяніць вельмі шмат.

Ён зноў перачытаў апошнюю страфу.

— Чаму змрок прасвятляе?

— Таму што паказвае кантраст.

— Гэта значыць, без цемры не бывае святла?

— Святло бывае. Але чалавек, які доўга пражыў у змроку, заўважае яго інакш.

— Тады ўсё гэта было патрэбна?

Я ўздыхнуў.

— Я не ведаю. І цяпер я асцярожнейшы з гэтай фразай. Не ўсё, што здарылася, абавязана быць патрэбным, каб з яго можна было нешта вынесці.

— Значыць, я мог не праходзіць праз гэты год?

— Магчыма.

— І стаць тым самым чалавекам?

— Не. Іншым. Не абавязкова горшым. Не абавязкова лепшым. Проста іншым.

Ён задумаўся.

— Ты шкадуеш?

Перад вачыма зноў паўстала люстэрка. Сінякі пад вачыма. Голыя сцены. Трыццатае снежня. Чалавек, які ўпершыню рыдаў не пра тое, што яго кінулі, а пра тое, што сам кінуў сябе.

— Так.

— Пра што?

— Што занадта доўга не чуў цябе.

— Мяне?

— Таго, хто яшчэ да ўсяго гэтага пакідаў мне запіскі. «Не бойся». «Ты тут камандзір». «Вырушай у дарогу». «Ты — твой найлепшы сябар». Ты будаваў маякі, яшчэ не разумеючы, што аднойчы мне давядзецца шукаць па іх шлях дадому.

Ён паглядзеў на мяне зусім інакш.

— Знайшоў?

— Не канчаткова.

— Зноў кірунак, а не фініш?

— Зноў.

Ён усміхнуўся.

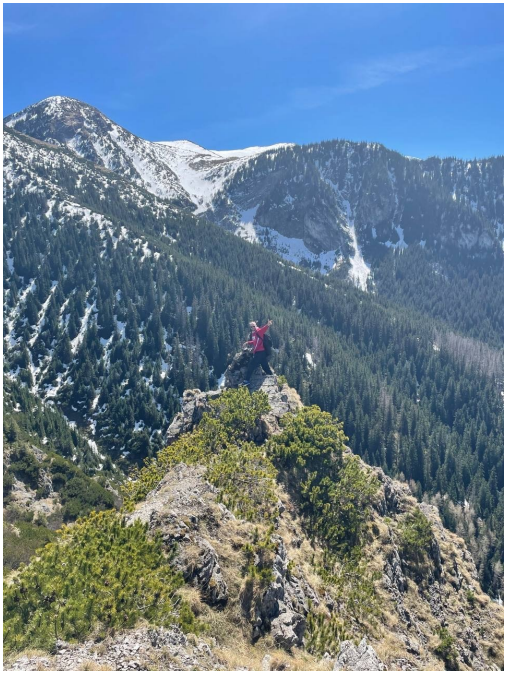
— Тады, можа, нырнем яшчэ раз?

Я паглядзеў уніз. Туды, дзе па-ранейшаму заставаліся недаследаваныя пячоры.

— Давай. Толькі цяпер не ў адзіноце.

РАЗДЗЕЛ 12

Горы

Часам, каб вярнуцца да сябе, не абавязкова апускацца ў цемру. Можна ўспомніць месца, дзе аднойчы было спакойна.

Мы заўсёды марылі пабываць у гарах, глядзелі фотаздымкі, уяўлялі, як яно там, і пры любой магчымасці стараліся выбрацца — ездзілі на машыне, бралі палатку, спыняліся ў кемпінгах, спалі сярод дрэў, камянёў і халоднага паветра.

Спачатку мне здавалася, што менавіта пра адну з такіх паездак я і напісаў гэты верш. Але памяць зноў

пачала папраўляць мяне па ходзе аповеду. Не — ён нарадзіўся не ў гарах. Ён з’явіўся на беразе Балтыйскага мора.

На той момант мы з жонкай зноў сышліся. Пасля ўсяго, што здарылася, спрабавалі злучыць адносіны нанова і аднойчы паехалі да мора разам з яе сябрамі. Не маімі. Адпачынак павінен быў стаць чымсьці лёгкім: мора, пясок, людзі побач, размовы. Але па ходзе пачалі ўзнікаць розныя няёмкія сітуацыі — нейкія словы, рэакцыі, тое, як мы ўзаемадзейнічалі адно з адным пры астатніх. Старыя патэрны нікуды не зніклі толькі таму, што мы вырашылі пачаць нанова.

А я ўжо паабяцаў сабе, што больш не дазволю абыходзіцца са мной як заўгодна, не дам сябе пакрыўдзіць. Але паміж абаронай сябе і чарговым унутраным канфліктам заставалася вельмі мала прасторы. Можна было зноў праваліцца ў раздражненне, пачаць сачыць за кожным жэстам, словам, кожнай праявай непавагі — сапраўднай ці толькі так успрынятай.

Мне тэрмінова трэба было знайсці адзіноту. Не фізічную — вакол былі людзі, і сысці ад іх цалкам я не мог. **Мне трэба была адзінота ўнутраная.**

Я ляжаў на пяску. Побач шумела мора, хтосьці размаўляў, хтосьці смяяўся, адпачынак ішоў далей. А я закрыўся ўнутры і вырашыў успомніць горы. Не ўцячы туды назаўжды, не рабіць выгляд, нібы таго, што адбываецца вакол, няма. Проста на некалькі хвілін вярнуць сабе той стан, які яны калісьці падарылі. Успомніць аблокі, старыя вяршыні, дрэвы,

ручаі, сонца, салаўя — той свет, які нічога ад мяне не патрабаваў.

У «Батыскафе» рух быў скіраваны ўніз: трэба было спусціцца ў цёмныя пячоры свядомасці і паглядзець на тое, чаго я пазбягаў. Тут адбывалася адваротнае. Я растваряўся ў знешнім свеце настолькі, каб унутраны шум хоць ненадоўга сціх. Мабыць, гэта таксама адзін са спосабаў вяртання да сябе. Не заўсёды трэба даследаваць боль. **Часам трэба ўспомніць прыгажосць.**

Верш атрымаўся амаль цалкам назіральны — без цяжкіх пытанняў, без абвінавачванняў, без спробы знайсці канчатковую ісціну. Аблокі ператварыліся ў жарабцоў, горы — у старцаў, дрэвы — у шчаціну, снег — у смятану, салавей — у Павароці. Я быццам наўмысна дазваляў сабе глядзець прасцей: не тлумачыць, не шукаць схаваных прычын, не разбіраць уласны стан на часткі. Толькі бачыць. З гукаў і фарбаў паступова складаўся свет, у якім можна было крыху адпачыць.

А ў канцы з’явіўся дзіўны радок: «Любоў — ключы да ячэек банка». Раней ён мог падацца выпадковым — чаму раптам банк сярод гор, ручая, сонца і птушак? Цяпер мне здаецца, я шукаў месца, дзе можна захоўваць перажытыя станы. Не грошы, не рэчы, а хвіліны, калі сапраўды адчуваў сябе жывым і спакойным. Кожная паездка, кожны краявід, кожная раніца ў гарах — быццам рабіліся ўкладам. А потым у патрэбны момант можна было адчыніць ячэйку і забраць адтуль крыху цішыні.

Менавіта гэта я тады і зрабіў на Балтыйскім моры. Ляжаў на пяску, чуў людзей вакол, а ўнутры адчыніў адну з ячэек. І апынуўся ў гарах.

— — —

Горы

Бягуць над намі жарабцы,
Хвастамі гладзячы нябёсы.
І горы, старцы-мудрацы,
Маўчаць, адлічваючы вёсны.

Дрэвы — быццам бы шчаціна,
Гайдае ветрам узад-уперад.
Як майстар пэндзлем над карцінай,
Над імі кружыць верталёт.

І сонца яркія прамяні
Лашчаць, як рукою мама.
Вясны прадвеснікі — гракі.
Снег на вяршынях — як смятана.

Лясною змейкаю ручай
Бяжыць, пятляючы між сосен.
І Павароці-салавей —
Яго на біс увесь час просяць.

З гукаў і фарбаў вытканы свет.
Прырода — абрус-самабранка.
Стваральнік — майстар-ювелір.
Любоў — ключы да ячэек банка.

— — —

Я зноў перачытаў апошні радок.

— Чаму банк?

Ён паціснуў плячыма.

— Не ведаю. Так прыйшло.

— А што ляжыць у гэтых ячэйках?

— Любоў.

— Гэта зразумела. Але ў якім выглядзе?

Ён задумаўся.

— Успаміны?

— Магчыма.

— Пра людзей?

— Не толькі.

Я паглядзеў на яго.

— Ты ж пісаў гэта не ў гарах.

— Як гэта не ў гарах?

— На Балтыйскім моры.

Ён здзівіўся.

— Я не памятаю.

— І я спачатку не памятаў. Там былі людзі, сябры жонкі, нейкія непрыемныя сітуацыі. Табе трэба было тэрмінова знайсці месца, дзе ніхто не зможа цябе зачапіць.

— І я ўспомніў горы?

— Так.

— Значыць, я проста ўцёк?

— На некалькі хвілін.

— Хіба гэта добра?

— Часам уцёкі і перадышка выглядаюць аднолькава. Розніца становіцца зразумелай пазней.

— І што гэта было?

— Думаю, перадышка. Ты не сышоў назаўжды, не кінуў усіх на пляжы. Проста паспрабаваў вярнуць сабе ўнутраную прастору.

Ён паглядзеў на першую страфу.

— Выходзіць, гэтых жарабцоў нада мной тады не было?

— Былі іншыя аблокі. Балтыйскія. Але глядзеў ты на іх праз горны ўспамін.

— Значыць, верш хлусіць?

— Не. Ён паказвае не тое, дзе знаходзілася тваё цела, а тое, дзе ў той момант знаходзіўся ты.

Ён крыху памаўчаў.

— Дзіўна. Мы прыехалі да мора, а я напісаў пра горы.

— Таму што чалавеку не заўсёды патрэбна тое месца, дзе ён апынуўся. Часам яму патрэбны стан, які захоўваецца зусім у іншым месцы.

Ён зноў прачытаў:

— «Любоў — ключы да ячэек банка».

— Вось цяпер чуеш?

— Здаецца. Горы ляжалі ў адной з ячэек?

— Хутчэй не горы. Тое, якім ты быў побач з імі.

— Спакойным?

— Уважлівым. Не занятым бясконцым высвятленнем, хто і як да цябе ставіцца. Ты проста глядзеў.

— А любоў тут пры чым?

— Магчыма, менавіта яна і дазваляе захоўваць такія станы.

— Любоў да прыроды?

— Да прыроды. Да чалавека. Да сябе. Да самога жыцця ў тыя рэдкія секунды, калі не спрабуеш яго выправіць.

Ён задумаўся.

— Значыць, успаміны можна выкарыстоўваць як лекі?

— Часам. Але з імі таксама трэба быць асцярожным.

— Чаму?

— Можна ўспамінаць месца, каб вярнуцца да сябе. А можна — каб ніколі больш не сустракацца з цяперашнім.

— Як зразумець розніцу?

— Пасля добрага ўспаміну ты вяртаешся ў цяперашняе жыццё крыху спакайнейшым. Пасля ўцёкаў хочацца застацца ў мінулым назаўжды.

Ён азірнуўся, нібы зноў убачыў пляж.

— Я вярнуўся?

— Так.

— І стала лягчэй?

— На нейкі час.

— А сітуацыі з людзьмі вырашыліся?

— Не ўсе.

— Тады якая карысць?

— Ты не абавязаны вырашыць усё адразу, каб некалькі хвілін спакою мелі значэнне. Часам гэтых хвілін дастаткова, каб не зрабіць горш сабе ці іншаму.

Ён кіўнуў.

— Я ж казаў, што больш не дам сябе пакрыўдзіць.

— Так.

— І стрымаў слова?

Я памаўчаў.

— Ты пачаў вучыцца.

— Зноў толькі кірунак?

— Зноў.

Ён уздыхнуў.

— Ва ўсіх нашых размовах нічога не заканчваецца.

— Таму што жыццё не вельмі любіць канчатковыя фармулёўкі.

— А верш заканчваецца.

— Тэкст — так. Стан, які ў ім захаваны, можна адчыніць зноў.

Ён паглядзеў на мяне ўважлівей.

— Як банкаўскую ячэйку?

— Менавіта.

— А цяпер ты яшчэ ўмееш туды вяртацца?

Перад вачыма паўсталі ўжо іншыя горы. Гімалаі. Рынджані. Палаткі на вышыні. Цяжкі заплечнік. Боль у спіне. Стома. Аблокі пад нагамі.

— Цяпер я назбіраў больш.

— Больш гор?

— Больш станаў. Не ўсе яны спакойныя. Часам горы — гэта холад, цяжар і жаданне хутчэй спусціцца.

— Тады яны перасталі быць лекамі?

— Не. Проста сталі сапраўднымі. У пятнаццаці хвілінах успаміну лёгка пакінуць толькі прыгажосць. За чатыры дні паходу даводзіцца сустрэцца і з уласным целам, і са стомай, і з раздражненнем.

— Табе ўсё яшчэ падабаецца туды хадзіць?

— Так.

— Чаму?

— Таму што там цяжэй прыкідвацца. Заплечнік цяжкі — значыць, цяжкі. Спіна баліць — значыць, баліць. Вяршыня далёка — значыць, далёка. Горам усё роўна, наколькі прыгожа ты растлумачыш свой стан.

Ён усміхнуўся.

— А гэты верш вельмі прыгожы.

— Так. Тады мне менавіта гэта і было трэба.

— Прыгажосць замест праўды?

— Прыгажосць таксама бывае праўдай. Проста не адзінай.

Ён зноў паглядзеў на верталёт, салаўя і снег, падобны да смятаны.

— Тут усё нейкае дзіцячае.

— У добрым сэнсе. Ты дазволіў сабе глядзець без падазрэння, што за кожным вобразам абавязкова хаваецца траўма.

— І гэта спрацавала?

— Ты напісаў першы амаль бястурботны верш. Значыць, хоць бы на час — так.

Ён памаўчаў.

— Што важней: спускацца на батыскафе ці сыходзіць у горы?

— Не ведаю. Часам трэба ўбачыць цемру. Часам — успомніць святло.

— А калі пераблытаць?

— Тады можна бясконца корпацца ў сабе, калі пара проста выйсці вонкі. Або бясконца любавацца краявідам, калі ўнутры ўжо даўно патрэбна дапамога.

— Як зразумець, што трэба зараз?

— Вучыцца чуць.

Ён усміхнуўся краем вуснаў.

— Вельмі канкрэтная парада.

— Іншай пакуль няма.

Мы абодва яшчэ раз перачыталі апошнюю страфу.

— Выходзіць, ты дагэтуль карыстаешся тымі ключамі?

— Так.

— І што адчыніш зараз?

Я заплюшчыў вочы. Балтыйскае мора паступова знікла. На яго месцы паўстала горная даліна. Над ёй беглі воблачныя жарабцы. Старцы-мудрацы маўчалі, адлічваючы вёсны.

— Гэтую ячэйку.

— Каб схавацца?

— Не. Каб крыху пабыць дома.

РАЗДЗЕЛ 13

Прашу, сціхні

Усвядоміць неабходнасць змен і змяніцца — працэсы, якія часам аддзяляюць адзін ад аднаго гады.

Часам здаецца, што дастаткова ўбачыць сваю праблему і наступным разам проста зрабіць інакш. Але чалавек не перабудоўваецца ад аднаго разумення, асабліва калі ён складаецца з вялізнай колькасці рэакцый, якія гадамі дапамагалі яму выжываць — хай крыва, хай прычыняючы боль. Псіхатэрапія таксама не дае чароўнай формулы: рашэнне ўсё роўна давядзецца прымаць самому. **А паміж словамі «цяпер я разумею» і першым сапраўды новым учынкам часам ляжыць некалькі гадоў.**

Менавіта пра гэтую дыстанцыю напісаны верш. Я ўжо бачыў свае затыкі, разумеў, якія рэакцыі прыводзяць мяне ў адно і тое ж месца — але зусім не разумеў як. Таму першыя словы гучаць не як загад, а як просьба: «прашу, сціхні». Я звяртаюся да сэрца, якое грукае аб рэбры ў цемры і няволі, — не патрабуючы, каб яно змоўкла канчаткова, а жадаючы, каб яно пачало хацець світанкаў, а не толькі крычаць праз боль.

Я тады быў пад уражаннем ад кніг Джо Дыспензы — думкі, што трэба перастаць бясконца ўзнаўляць ранейшага сябе. Гучыць ясна, але як гэта зрабіць не ў кнізе, а ў жывой псіхіцы? Таму свабоднае падзенне ў вершы заканчваецца не палётам, а ўдарам аб прыняцце — а прыняць не значыць прыгожа ўсё

растлумачыць і імгненна супакоіцца. **Часам прыняцце адчуваецца якраз як сутыкненне з зямлёй,** і пасля яго можа наступіць апатыя — бо развітацца з сабой ранейшым няпроста.

Воля і Свабода ў тэксце — сёстры-блізняткі, якія стукаюць у вокны, спадзеючыся, што іх заўважыць Надзея. Надзею часта вінавацяць у тым, што яна расслабляе замест працы, але ў самыя халодныя перыяды яна заставалася адзінай адзежай. Хоць адной надзеі мала — лёгка схавацца за вобразам добрага чалавека, маленькага Ісусіка, які ўсім даруе і ніколі не злуецца. Але калі Бог сапраўды здольны ўвайсці ўнутр чалавечага храма, знешняя чысціня яго не ашукае: ён убачыць хлусню, задушаную лютасць, патрэбу быць добрым, каб заслужыць любоў. **Дапамагчы можа толькі справа — не бясконцая загрузка задачамі, а праца плячом да пляча з людзьмі, пры святле.**

У фінале з’яўляецца Чалавечнасць — не ў гуманістычным сэнсе дабрыні, а як сапраўдная супярэчлівая прырода чалавека. Выпусціць яе з клеткі значыць дазволіць сабе быць жывым, а не толькі добрым: злавацца своечасова, памыляцца, заўважаць гэта. Больш грэшны, магчыма, не той, хто аднойчы сарваўся, а той, хто ні разу так і не дазволіў уласнай жывой прыродзе выйсці вонкі.

— — —

Прашу, сціхні

Пражу цябе, сціхні і не грукай болей
Аб гэту клетку рэбраў, у цемры, у няволі.
Пачні жадаць світанкаў сонных, ранніх
І сустрэч хоць бы не апошніх — толькі крайніх.

Заходаў — калі сонца спаць кладзецца ў полі…
Стукай, крычы, але ўжо цяпер без пакутлівай болі…
І без істэрык паўначных, гучных, з нецэнзурным тэкстам.
Навошта потым загойваць усё гэта п'яным сэксам?

У сшытак шпурляць абгрызеныя косці слоў.
Не трэба ні святла, ні паветра, ні нават тых забытых сноў…
Свабоднага падзення да смачнага ўдару аб прыняцце.
Пасля апатыя… з крыжа ўжо колькі год ніяк не зняць яе…

Блізняткі-сёстры Воля і Свабода,
Бядачкі, просяцца, стукаюць год ад году…
Маячаць у вокнах — каб заўважыла Надзея.
Яна адна ў маразы лютыя — адзінаю адзежай

Цябе, сляпога і азяблага невука,
Ратуе сёння, як ратавала не раз раней,
Не ад кагосьці — а ад страшнага сябе самога.
Даражэй за яе не будзе нікога.

Усё будзе — і трыумфу доўгачаканая асалода.
Ды толькі вось каму патрэбна непатрэбная бравада?
Фальшывае прытворства дабрадзея.
Нахлусіць сабе з тры кашалі, ані не чырванеючы,

Раскідваючы жэмчуг перад ружовым пухнатым рыльцам,
І лезці куды папала, скарыстаўшыся мыльцам.
Хай нават імпартным, хай нават смачна пахне —
Увайшоўшы ў твой дом, Гасподзь міжволі ахне

І хуценька-хуценька памчыцца прэч, адкуль прыйшоў.
Заплача крывёю Маці на іканастасе.
І не адкупішся слязамі і мальбамі — толькі справай,
Працай, плячом да пляча з людзьмі пры свеце белым,

Пакуль не прачнешся аднойчы
Здольным назіраць Еднасць у кожным.
Умець катлеты аддзяліць ад зграі мух,
Здольным адчуваць свабодны вечны дух

І апяваць яго ў цяжкіх працоўных буднях,
Не баяцца прыходу ўсіх падзей судных.
І больш грэшны будзе той, хто ні разу ў Вечнасць
Не выпусціў з клеткі Чалавечнасць…

— — —

— Каго ты просіш сціхнуць? — спытаў я.

Ён прыклаў далонь да грудзей.

— Сэрца. Хачу, каб яно перастала балець, а не грукаць.

— А хіба можна пакінуць грукат і прыбраць боль?

— Я спадзяваўся. Не ведаю, ці атрымалася — гэта ты мне скажы.

Я паклаў руку на ўласныя грудзі.

— Яно ўсё яшчэ часам б’ецца аб рэбры. Але цяпер я часцей разумею, пра што яно стукае — не аднолькавым «трэба пацярпець», а па-рознаму: «мне страшна», «мне балюча», «я не хачу быць тут».

Ён апусціў вочы.

— Я ж усё жыццё цярпеў і называў гэта сілай.

— Цярпенне перастае быць цнотай, калі служыць здрадзе самому сабе. Ты хацеў увайсці ў новы дзень кімсьці новым.

— Увайшоў?

— Тым самым чалавекам. Але ўжо такім, які заўважыў, што паўтарае старое. Для новага дня гэтага дастаткова. Для новага жыцця — не.

— Тады колькі трэба?

— Не ведаю. Год. Чатыры. Часам — усё жыццё.

Ён раздражнёна выдыхнуў.

— У чым тады сэнс усведамлення?

— У тым, што раней рэакцыя адбывалася, а ты лічыў яе сабой. Цяпер з’яўляецца некалькі секунд паміж імпульсам і ўчынкам. Часам менавіта ў іх і знаходзіцца свабода.

Ён паглядзеў на радкі пра сясцёр-блізнятак.

— Яны проста стаяць у акне?

— Пакуль не навучышся адчыняць. Надзея не адчыніць — яна толькі дапамагае не адысці ад акна раней часу.

— Значыць, усё ж трэба дзеянне?

— Так. Не тое, у якое ўцякаеш, каб нічога не адчуваць, а здольнасць сказаць «не», калі хочацца па звычцы пагадзіцца. Застацца побач з пачуццём і не заліць яго алкаголем, сэксам, чарговай задачай.

Ён скрывіўся.

— Гучыць нудна.

— Сапраўдныя змены ўвогуле выглядаюць не надта кінематаграфічна. А вось свабоднае падзенне і ўдар аб прыняцце — кінематаграфічныя. Потым апатыя, бо ты думаў, што пасля прыняцця адразу пачнецца новае жыццё. А часам пасля яго проста заканчваецца старое, і нейкі час нічога няма.

Ён ціха паўтарыў: «з крыжа ўжо колькі год ніяк не зняць яе».

— Ты цягнуў апатыю як доказ свайго болю. Варта прызнаць, што яна існуе, і паспрабаваць зразумець, што пад ёй, — часам злосць, часам стома ад таго, што занадта доўга жыў не сваім жыццём.

— А часам проста лянота?

— І яна таксама. Не ўсё абавязана быць глыбокай траўмай, — усміхнуўся я, і ён нечакана засмяяўся.

— Нарэшце. Баяўся, што ты любую маю дурасць растлумачыш дзяцінствам.

Ён зноў перачытаў сярэдзіну верша.

— Чаму я так злуюся на дабрадзея?

— Таму што пазнаеш яго ў сабе. Ты сапраўды дапамагаў людзям — але часам дапамагаў, каб не паказаць сапраўднага сябе, каб цябе лічылі добрым.

— І што, трэба было ўсім казаць, што яны паскуды?

— Не абавязкова ўсім і не абавязкова гэтымі словамі. Але хоць бы самому сабе не хлусіць — выбіраць, што рабіць з праўдай, а не выдаваць унутранае «не» за шчырае «так».

Ён падумаў.

— Выходзіць, добрасць — таксама клетка?

— Калі без яе ты баішся застацца без любові — так.

— А чалавечнасць тады што?

— Тое, што застаецца, калі ты больш не абавязаны выглядаць святым. Злосць, зайздрасць, страх — гэта робіць цябе чалавекам, а не горшым. Горшым ці лепшым цябе робяць не самі пачуцці, а тое, як ты з імі абыходзішся.

Ён зноў прачытаў фінал.

— Я думаў, чалавечнасць — гэта быць добрым.

— А цяпер?

— Быць сапраўдным?

— Бліжэй. Хоць сапраўднае таксама не заўсёды трэба адразу вываліваць на навакольных.

— Ты зноў усё ўскладняеш.

— Таму што ты хацеў адной формулай замяніць жывую працу. Формулы няма. Псіхатэрапія толькі дапамагае ўбачыць, дзе менавіта ты кожны раз пачынаеш жыць аўтаматычна, — а ўчынак усё роўна твой.

Ён надоўга змоўк.

— Я ж ужо ўсё разумею. Чаму тады ўсё яшчэ не змяніўся?

— Таму што разуменне — гэта карта. А змена — шлях нагамі. Часам адзін крок. Часам гады.

Ён паглядзеў на эпіграф.

— Гэта ты цяпер зразумеў, ці мы разам?

— Мы. Ты тады адчуў адлегласць. Я цяпер змог назваць яе — хоць праз дзесяць гадоў назаву інакш. Канчатковыя адказы цяпер палохаюць мяне больш, чым іх адсутнасць.

Ён усміхнуўся кутком рота.

— А сэрца сціхла?

Я прыслухаўся. Яно ўсё яшчэ грукала — не надта роўна, не зусім спакойна. Але ўжо не здавалася палонным, які б’ецца аб сцены.

— Не. Але яно пачало хацець світанку. Соннага. І сустрэч — не апошніх, толькі крайніх.

Ён кіўнуў.

— Менавіта.

РАЗДЗЕЛ 14

Снежань

Часам чалавеку не патрэбна новая мудрасць. Трэба ўключыць ацяпленне, паесці, легчы не на халодную падлогу, а ў ложак. Але ў той вечар я гэтага яшчэ не разумеў.

Гэта было трыццатага снежня. Я толькі вярнуўся ў кватэру пасля таго дзіўнага года, пра які напісаў у «Батыскафе». Амаль усё ўжо знікла — пакоі стаялі голыя, з халоднай падлогай і доўгімі французскімі вокнамі, якія зімой кепска трымалі цяпло. Ацяпленне я ўключаў рэдка — грошай амаль не заставалася. Але ў той дзень пайшоў яшчэ далей: прыняў халодны душ і лёг амаль голы на падлогу.

Цяпер я разумею: **мне хацелася сябе пакараць** — за разбураныя адносіны, за той год, за ўласнае цела, да якога я давёў сябе сам. Нібы чалавек, які так распарадзіўся сваім жыццём, не мае права проста ўключыць ацяпленне і накрыцца коўдрай.

У пакоі гарэла свечка — адзінае, што тады гарэла, унутры агню амаль не засталося. Я сядзеў і спрабаваў знайсці формулу, здольную растлумачыць усё, што здарылася. Можна было разважаць, што ўсё вялікае знаходзіцца ў малым, адчуваць сябе мудрацом пасярод пустой кватэры. Але сэрцу ад гэтай мудрасці цяплей не рабілася. Розум мог зразумець шмат што. Цела працягвала мерзнуць. **Мне ўпершыню трэба было апусціцца з духоўнага ўзроўню на самы просты: спачатку сагрэць, накарміць, напаіць.** Мы вельмі

лёгка рамантызуем пакуты — халодная кватэра ператвараецца ў келлю, самапакаранне ў ачышчэнне. Хоць, магчыма, проста трэба было надзець шкарпэткі.

Менавіта халодная падлога кожны раз вяртала ў рэальнасць — не вялікая думка, не Бог, а падлога. Сярод нешматлікіх рэчаў у кватэры з’явіўся чайнік, які паказваў тэмпературу вады, — дзіўная пакупка для чалавека амаль без грошай, але, здаецца, гэта была адна з першых рэчаў, купленых не па інерцыі, а для сябе новага. Сярод пустых пакояў з’явіўся першы прадмет клопату.

Ліхтары ў акне нібы казалі: «табе б не кавы, а кахання глыток». Тады мне хацелася кахання іншага чалавека — Марыны. Але праз гады гэты радок гучыць інакш: **мне сапраўды патрэбна была любоў, у тым ліку самая элементарная — да самога сябе.**

Фінал здаецца амаль паштоўкай — «шчаслівы той, хто жыве жыццём у моманце». Але той момант не быў радасным: мне было балюча, холадна, самотна. І ўсё ж менавіта тады з’явілася нешта падобнае да першага праблеску шчасця — простае адчуванне, што я ўсё яшчэ жывы і не ўцякаю ад гэтага вечара. Жыць у моманце — не значыць атрымліваць ад яго асалоду. Часам гэта значыць упершыню перастаць уцякаць ад болю.

— — —

Снежань

Снежань ціха грузам лёг на плечы,
Страсянуўшы з нябёс бліскучы пылок.
Усё часцей увечары я запальваю свечы,
Сяджу і доўга думаю, нібы які мудрэц.

«Ты не адзін, нас шмат», — цішыня шаптала,
А агеньчык падтакваў, растапляючы воск.
Той мудрасцю, што ўсё вялікае — ў малым,
Сагрэць бы сэрца, а не толькі мозг.

Празрысты шчыт трымаў атакі ветру,
Не прапускаючы ў дом нябачнага ворага.
І снег з дажджом у зямлі ўразаліся нетры,
Як разбівае гразь падэшва бота.

Халодная падлога вярнула мяне ў рэальнасць.
Святло струменьчыкам тонкім сачылася ў цемру.
Ну як жа адшукаць хоць кроплю жадання?
О свеце, як вярнуць былую радасць тую?

Трэск бурбалак вады ў пасудзіне з носікам
Увагу прыцягнуў, надакучлівы свісток.
І ліхтары ў акно паглядалі скоса:
«Табе б не кавы, а кахання глыток!»

Шчаслівы той, хто жыве жыццём у моманце
І не імкнецца нікога пераконваць.
Бясцэнны кожны кадр у кінастужцы.
Мар і твары — не варта вечна чакаць.

— — —

— Ты сапраўды адчуваў сябе мудрацом? — спытаў я.

— Не, — усміхнуўся ён. — Але шмат думаў.

— Часам чалавек думае, каб нешта зразумець. А часам — каб не адчуваць. Табе было холадна, і замест таго каб уключыць ацяпленне, ты разважаў, што ўсё вялікае — у малым.

— Грошай не было.

— Ведаю. Але халодны душ ты прыняў сам. На падлогу лёг таксама сам. Ты хацеў адчуць момант — ці пакараць сябе?

Ён адказаў не адразу. У пакоі нібы зноў пахаладала.

— За ўсё, — нарэшце сказаў ён.

— Так не бывае. Немагчыма быць вінаватым адразу ва ўсім.

— Але я ўсё разбурыў, мог зрабіць інакш.

— Мог. Толькі адказнасць і пакаранне — не адно і тое ж. Табе трэба было сагрэцца.

— І гэта б усё выправіла?

— Не. Але дазволіла б разбірацца з жыццём не са стану чалавека, які наўмысна даводзіць сябе да знясілення. «Сагрэць бы сэрца, а не толькі мозг» — ты сам гэта напісаў у пераносным сэнсе. А цела зразумела літаральна.

Ён памаўчаў.

— Значыць, я зноў усё ўскладніў — шукаў духоўны адказ там, дзе спачатку патрабаваўся просты клопат?

— Менавіта. Часам талерка гарачага супу ўзнёслейшая за яшчэ адну кнігу пра прасвятленне.

Ён засмяяўся, потым паглядзеў на чайнік.

— Чаму ты зрабіў з яго сімвал?

— Таму што сярод амаль пустой кватэры гэта была рэч, якую ты выбраў з увагай да сябе. Нейкая частка цябе ўжо ведала, што жыццё не скончылася. Жаданне выбраць добры чайнік часам значыць больш, чым гучнае абяцанне пачаць усё нанова, — абяцанне датычыць уяўнай будучыні, а чайнік ужо стаіць на кухні.

— Дзеянне, — кіўнуў ён.

— Маленькае. Але сапраўднае.

Ён перачытаў радок пра каханне.

— Гэта было пра Марыну?

— Думаю, так. Хоць цяпер я сказаў бы — і пра любоў да сябе. Тады ты яшчэ чакаў, што сагрэць цябе павінен нехта іншы. Калі ўсё цяпло знаходзіцца толькі ў яго, яго сыход ператварае тваё жыццё ў неацяпляльную кватэру.

— Значыць, трэба ні ў кім не мець патрэбы?

— Не. Навучыцца не ператвараць іншага чалавека ў адзіную крыніцу цяпла.

Ён зноў паглядзеў на халодную падлогу.

— Я ж сапраўды быў шчаслівы ў той момант. Як можна быць шчаслівым, калі так дрэнна?

— Таму што шчасце і боль не заўсёды выключаюць адно аднаго. Ты сам сказаў: упершыню пачаў радавацца таму, што жывеш і па-сапраўднаму пражываеш свае адчуванні.

Ён заплюшчыў вочы.

— Я памятаю. Свечка, ліхтары, вада закіпае, снег з дажджом. І холад.

— Ты б зноў лёг на гэтую падлогу?

— Не ведаю. А ты?

— Не. Цяпер разумею: прысутнічаць ва ўласным болю не азначае наўмысна яго ўзмацняць.

— Але без гэтага вечара з’явіўся б «Батыскаф»?

— Не ведаю. Я ўсё менш веру, што пакуты трэба апраўдваць пазнейшымі творамі. Верш добры. Гэта не робіць холад неабходным.

— Значыць, усё было дарма?

— Не. Але і патрэбна не было. Не ўсё перажытае абавязана быць неабходным, каб стаць часткай цябе.

— Што тады з ім рабіць?

— Не будаваць з яго храм. І вучыцца — хоць бы таму, што цела нельга выкарыстоўваць як месца выканання прысуду.

Ён зноў паклаў далонь на падлогу.

— Яно вытрымала. Значыць, моцнае.

— Не таму. Цела часта вытрымлівае тое, чаго ніколі не павінна было вытрымліваць. Яго трываласць не дае нам права працягваць выпрабаванне.

Ён прыбраў руку.

— Ты цяпер клапоцішся пра яго?

Перад вачыма паўсталі басейн, прабежкі, горы, хворая пасля Рынджані спіна.

— Вучуся. Зноў кірунак, а не фініш.

Ён уздыхнуў.

— Ты ўвогуле калі-небудзь кудысьці прыходзіш?

— Часам. А потым аказваецца, што гэта была наступная кропка старту. «Мар і твары — не варта вечна чакаць» — ты і тады гэта ведаў.

— Чаму ж працягваў чакаць?

— Таму што ведаць і зрабіць — працэсы, якія часам аддзяляюць адзін ад аднаго гады.

Ён яшчэ раз паглядзеў на пакой.

— Што б ты зрабіў, апынуўшыся там зараз?

Я ўявіў халодную падлогу, свечку, пустыя сцены.

— Спачатку ўключыў бы ацяпленне. Хоць бы ненадоўга. Потым заварыў бы чай пры правільнай тэмпературы.

— І што б сказаў мне?

— Нічога мудрага. Захутаўся б разам з табой у плед і пачакаў, пакуль ты сагрэешся. А потым можна і пагаварыць.

Ён ненадоўга змоўк.

— Значыць, каханне ўсё ж прыйшло? Марына?

— І яна. І той чалавек, якога ты тады пакінуў мерзнуць на падлозе, аднойчы вярнуўся па цябе.

Ён паглядзеў на мяне.

— Ты?

— Я.

— Доўга ж ты ішоў.

— Затое прынёс чай.

Ён усміхнуўся.

— Тады сядай. Вада якраз закіпела.

РАЗДЗЕЛ 15

Турма

Не ўсе вершы нараджаюцца з новай падзеі. Жыццё нібыта нават пачынала наладжвацца: адносіны адноўленыя, з’явілася новая праца — я нарэшце адважыўся пайсці з ранейшай, дзе старыя спосабы паводзін не дазвалялі выбудаваць нармальныя адносіны з людзьмі.

Да таго часу я праходзіў курс, звязаны з медытацыяй і ўнутранай працай, і пачаў намацваць унутры асобныя інстанцыі — заўважаць, што страх, злосць, трывога жывуць па сваіх правілах і перахопліваюць кіраванне так, што ўвечары разумееш: цябе ў гэтым дні амаль не было.

Я напісаў «Турму» не праз чарговае ўзрушэнне, а таму што старая думка нарэшце атрымала больш дакладнае імя. Усвядомленасць рэдка прыходзіць адным азарэннем — **адна і тая ж думка вяртаецца гадамі, кожны раз з іншага ўзроўню.** Спачатку разумееш: «мне страшна». Потым: «страх замінае мне жыць». Яшчэ пазней: «я сам падтрымліваю сістэму, у якой ён мною кіруе». І аднойчы пытаешся: а хто тут наогул зняволены?

У вершы я ўяўляю, што збудаваў турму для трывог і страхаў — усё небяспечнае пад замком, я звонку, яны ўнутры. Але адказ прыйшоў толькі праз гады: **не яны былі маімі зняволенымі. Я быў іх вязнем.** Мне здавалася, што я збудаваў турму, а насамрэч жыў унутры яе, выконваючы абавязкі ахоўніка — душыў,

саромеўся, а потым не разумеў, чаму сам ператвараюся ў дзікага звера. Чым мацней чалавек замыкае ўласныя пачуцці, тым нечаканей яны аднойчы вырываюцца вонкі.

Таму паляўнічага клікаць не трэба, і сякеру вайны лепей закапаць — вайна з самім сабой рэдка заканчваецца перамогай. Я ўжо пісаў у «Светах»: заўважце, павадыр, не канваір. Не абавязкова ўсё жыццё правяраць, ці добра замкнутыя страхі — часам разумней адчыніць дзверы, не каб пачуцці ўсё захапілі, а каб перастаць траціць жыццё на іх ахову. Апошняя страфа будуецца на таўталогіі: «страхі больш у страху не трымай» — мы баімся не толькі падзей, але і самой з’явы страху, трывожымся, што пачнём трывожыцца.

І ўсё ж напрыканцы я называю іх міражамі — цяпер паставіўся б да гэтага асцярожней. Страхі прыдуманыя не заўсёды: часам небяспека рэальная, гнеў бароніць мяжу. Але сістэма вакол іх можа быць міражом — перакананне, што адна памылка знішчыць усё жыццё. Галоўная змена таго перыяду была не ў самім вершы: упершыню ўнутраную працу мяне прымушаў працягваць не чарговы крах, а ўласны выбар. **Раней капаць прымушаў боль. Цяпер я пачаў рабіць гэта добраахвотна.**

— — —

Турма

Такой вялікай была ўва мне крыўда,
Што нават і не адразу разгледзеў.
Я папрасіў свайго ўнутранага гіда
Звадзіць туды, дзе правіць беспрадзел.

Турму збудаваў — ну проста любаванне.
Я ў ёй далей схаваў усё ад вачэй.
Трывогі, страхі, гнеў і шкадаванні
Пасаджаны пад замок у асабісты Алькатрас.

Ды ці вязні яны? Адказ няясны…
Там на ноч часам не замыкаюць дзверы.
Тады ўвесь наступны дзень жудасны,
І замест чалавека — дзікі звер.

Паляўнічага на дапамогу клікаць не трэба,
І лепей закапаць сякеру вайны.
Сябе сабой самім забіваць — нам не навіна.
І прысуд смешны — вінаваты без віны.

Дык прасцей з роляй канваіра,
І страхі больш у страху не трымай.
Шапні на вушка ім: «Сябры, ідзіце з мірам».
Зразумееш потым — усё гэта міражы.

— — —

— «Ды ці вязні яны?» — прачытаў я.

— Не ведаю. Таму і пытаюся, — адказаў ён.

— Цяпер ведаю. Не. Яны не вязні. Ты — вязень. Ты збудаваў турму, каб замкнуць усё, чаго ў сабе баяўся, а потым застаўся вартаваць.

— Але я магу пайсці.

— Можаш. Толькі баішся, што дзверы застануцца адчыненымі.

Ён паглядзеў на ўяўныя камеры.

— А калі яны выйдуць?

— Яны і так выходзяць кожны дзень — проста ты называеш гэта сваім характарам. Злуешся на чалавека і думаеш, што ён заслужыў менавіта такую рэакцыю. Баішся адмовы і называеш гэта асцярожнасцю.

— А калі я сапраўды разумею людзей?

— Часам разумееш. Але страх умее вельмі пераканаўча гаварыць тваім голасам.

— Тады як адрозніць?

— Не рэагаваць адразу. Часам некалькі секунд, часам ноч. А калі рашэнне трэба прыняць зараз — давядзецца памыляцца. Ніякая ўнутраная праца не дае гарантыі правільнага рашэння. Яна павялічвае шанец, што рашэнне прымеш ты, а не аўтаматычная рэакцыя.

Ён зноў прачытаў: «там на ноч часам не замыкаюць дзверы».

— Значыць, лепей замыкаць?

— Не. Лепей перастаць будаваць адносіны з пачуццямі як са злачынцамі. Калі іх выпусціць і проста адвярнуцца — будзе хаос. Але паміж зняволеннем і поўнай бескантрольнасцю ёсць размова.

— З трывогай?

— Спытаць, чаго яна баіцца. Гнеў — што ён бароніць. Шкадаванне — што яшчэ можна выправіць, а з чым

давядзецца жыць.

— Яны адкажуць?

— Не абавязкова словамі. Часам целам, жаданнем сысці. Слухаць — не значыць падпарадкоўвацца. Рашэнне ўсё роўна прымаеш ты. Не канваір — павадыр.

Ён усміхнуўся.

— Зноў «Светы». Значыць, я паўтараюся?

— Чалавек рэдка мяняецца пасля адной удалай фармулёўкі. Ён вяртаецца да яе, пакуль аднойчы не пачынае жыць хоць крыху па-іншаму. Ты ж ужо пачаў — змяніў працу, не дачакаўшыся поўнага ўнутранага дазволу.

— Мне проста абрыдла старая.

— Гэтага часам дастаткова. Не кожная змена пачынаецца з вялікага азарэння. Хоць новая праца не пазбавіла цябе старых рэакцый — яны прыехалі разам з табой.

Ён паглядзеў на чацвёртую страфу.

— «Вінаваты без віны» — у чым віна?

— У тым, што я такі. Злы, пакрыўджаны, спалоханы.

— А віна?

Ён не адказаў.

— Вось менавіта, — сказаў я. — Пачуццё не злачынства. Учынкі — так, за іх варта адказваць. Але ты судзіў сябе яшчэ да ўчынку, за сам факт, што ўнутры з’явілася нешта непрыгожае. Калі выносіць сабе прысуд за кожную думку, унутраны суд працуе

кругласутачна, а жыць няма каму.

Ён змоўк.

— Значыць, проста адпусціць іх — «сябры, ідзіце з мірам»?

— Вельмі прыгожы радок. Але некаторыя страхі не сыдуць пасля аднаго ветлівага звароту. Часам давядзецца жыць побач з імі, без турмы. Спадарожнік, які замінае, і турэмшчык — не адно і тое ж.

Ён перачытаў апошні радок.

— Усё гэта міражы.

— Не ўсё. Міраж — гэта перакананне, што калі спалохаешся, абавязкова прайграеш. Што калі раззлуешся, станеш дрэнным чалавекам.

— Але ж магло і сапраўды абваліцца.

— Магло. Страх часта будуе міраж з рэальнай магчымасці — не выдумляе падзею цалкам, а ператварае верагоднасць у непазбежнасць.

— І што рабіць? Правяраць, як тэстаўшчык?

Я ўсміхнуўся.

— Менавіта. Знайсці сцэнарый, аддзяліць чаканыя паводзіны ад фактычных.

Ён засмяяўся.

— Значыць, новая праца спатрэбілася не толькі дзеля грошай.

Ён зноў паглядзеў на турму.

— А ты цяпер вольны?

— Не. Але я чалавек, які часам заўважае краты раней, чым пачынае лічыць іх часткай краявіду. Часам выходжу. Потым вяртаюся — знаёмая турма здаецца бяспечнейшай за незнаёмую свабоду.

— «Страхі больш у страху не трымай» — што гэта значыць?

— Не бойся таго, што баішся. Лёгка сказаць — таму давялося напісаць пра гэта яшчэ раз. І яшчэ.

— Колькі можна паўтараць адно і тое ж?

— Пакуль аднойчы не заўважыш, што замест новага верша зрабіў па-іншаму.

Ён паглядзеў на мяне ўважліва.

— Такое ўжо здаралася?

Я ўспомніў сыход са старой працы, псіхатэрапію, моманты, калі ўсё-такі ўдавалася сказаць «не».

— Часам.

— Значыць, турма адчыненая?

— Яна заўсёды была адчыненая.

— Тады чаму мы ўсё яшчэ тут?

Я паглядзеў на дзверы. Яны сапраўды не былі замкнёныя.

— Напэўна, чакалі, пакуль хто-небудзь дазволіць выйсці.

Ён падняўся.

— Дазваляеш?

— Не. Бо гэта зноў зробіць мяне тваім канваірам.

Ён зразумеў не адразу. Потым усміхнуўся. Сам падышоў да дзвярэй. І выйшаў.

РАЗДЗЕЛ 16

Жывём учора

Ёсць вершы, якія нараджаюцца пасля нейкай моцнай падзеі. А ёсць такія, што з’яўляюцца амаль непрыкметна. Нічога не рушыцца, ніхто не сыходзіць, жыццё паступова выраўноўваецца. Але ўнутры час ад часу пачынаюць адбывацца дзіўныя пристрэлы — не з болю, не з адчаю, не таму, што чарговы крызіс прымусіў спыніцца, а нібы з нейкага новага месца ўнутры. Як быццам пасля доўгай унутранай зімы ўпершыню з’яўляюцца кароткія імгненні, калі становіцца лягчэй дыхаць. Не назаўсёды, не канчаткова, але дастаткова, каб захацелася не толькі

разбірацца ў жыцці, але і проста жыць.

Менавіта ў адзін з такіх момантаў з’явіўся верш «Жывём учора». Да таго часу мы ўсё яшчэ былі ў Польшчы. Я ўжо расказваў, што змяніў працу — гэта стала адным з першых сур’ёзных рашэнняў, прынятых не на эмоцыях, а ўсвядомлена. Жыццё паступова збіралася назад. Але ўнутраныя змены ніколі не адбываюцца гэтак жа хутка, як знешнія.

Праца з’явілася, адносіны пачалі выбудоўвацца нанова. Аднак звыклыя рэакцыі яшчэ доўга заставаліся ранейшымі. Я ўсё яшчэ праходзіў розныя курсы, звязаныя з унутранай працай, вучыўся заўважаць уласныя рэакцыі, глядзець на іх крыху спакайней. Але паступова стаў разумець адну рэч: можна бясконца займацца сабой, разбіраць кожную эмоцыю, кожную думку, кожную крыўду, кожную трывогу — **і аднойчы выявіць, што ўвесь гэты час ты так старанна лячыў сваё жыццё, што зусім перастаў яго жыць.**

Напэўна, менавіта тады і з’явіўся гэты верш. Ён атрымаўся вельмі простым. Цяпер я гэта асабліва добра бачу: ніякіх складаных вобразаў, ніякіх шматпавярховых метафар, ніякіх схаваных сэнсаў. Амаль лозунгі. «Ступі наперад». «Пачні расказ нанова». «Не замыкай кола». «Жыві». Раней мне здавалася, што ён нават крыху бяднейшы за астатнія тэксты. Цяпер думаю інакш. Ён не бяднейшы. Ён выконваў зусім іншую работу.

Часам пасля цяжкага тыдня чалавеку не патрэбны філасофскі трактат. Яму трэба выйсці з дому,

пагуляць, праветрыць галаву, дазволіць сабе крыху падурэць. Папантавацца, як я тады сказаў. Менавіта такім мне хацелася зрабіць гэты верш — каб нічога не даводзілася расшыфроўваць, каб не трэба было ўспамінаць, да якой гісторыі адносіцца той ці іншы вобраз. Каб прачытаў — і адразу зразумеў. Не таму, што глыбіні няма. А таму, што ў той момант глыбіня ўжо была не патрэбная. Патрэбны быў рух.

Цяпер мяне асабліва чапляе апошняя страфа. Тады яна здавалася звычайнай падтрымкай. Цяпер я бачу яе інакш: «І памятай — ты не адзін. З табою армія сяброў». Я ж пісаў зусім не пра людзей, якіх тады ўжо ведаў. Наадварот. Мне здаецца, я пісаў пра людзей, якіх мне толькі належала сустрэць. Яны ўжо існавалі дзесьці ў свеце. Проста яшчэ не сустрэліся з сапраўдным мной. Напэўна, чалавек сапраўды становіцца менш адзінокім не тады, калі побач нечакана з’яўляюцца сябры. А тады, калі паступова перастае хвацца за ўсім тым, што так доўга насіў на сабе.

— — —

Жывём учора

Жывём учора, а не зараз,
Спадзеючыся нешта змяніць.
Дапоўніўшы сабою шэрасць мас,
Мы ўсіх імкнёмся павучыць.

Забыўшы крыўды, што былі,
Ступі наперад, як у першы раз.
Адчуй эмоцый выбух у грудзях.
Пачні нанова свой расказ.

Ты апішы ўсё, што вакол, —
Прыроды фарбы, спевы птушак.
Не замыкай заганнае кола
З вечна незадаволеных твараў.

Наадварот — разарві хутчэй!
Напоўні чашу навізной.
Атрымаеш ключ ад усіх дзвярэй —
Не трэба біцца галавой.

Прыдумай, як прабіць пралом,
Карабель жоўці затапіць.
Знайшоўшы свядомасці рубеж,
Пачаць на поўную моц жыць.

Як калабок ад бабы з дзедам,
Крочы наперад і не бойся.
І памятай — ты не адзін.
З табою армія сяброў.

— — —

Я паглядзеў на яго з усмешкай.

— Ведаеш... Ты ж лічыш гэты верш занадта простым.

Ён паціснуў плячыма.

— А хіба не?

— У параўнанні з папярэднімі?

— Вядома. Ніякіх табе лабірынтаў, ніякіх батыскафаў, ніякіх унутраных турмаў. Проста нейкія заклікі.

— І цябе гэта бянтэжыць?

— Крыху.

Я кіўнуў.

— А калі чалавеку пасля доўгай хваробы сказаць толькі адну фразу: «Уставай. Пайшлі гуляць». Яна таксама падасца занадта простай.

Ён задумаўся.

— Але ж яна можа аказацца самай патрэбнай.

— Менавіта.

Нейкі час мы маўчалі. Потым ён зноў паглядзеў на верш.

— Значыць, справа была не ў глыбіні?

— Не.

— А ў чым?

— У неабходнасці.

Ён усміхнуўся.

— Смешна. Раней мне здавалася, што чым складаней тэкст, тым ён лепшы.

— Цяпер таксама так здаецца?

Ён пакруціў галавой.

— Не. Напэўна, форма павінна адпавядаць стану чалавека.

— Менавіта.

— Значыць, калі чалавеку зараз патрэбны адзін крок наперад...

— Не варта прымушаць яго спачатку разгадваць загадку.

Ён ціха засмяяўся.

— А я ж сапраўды хацеў, каб усё было зразумела адразу. Без пошукаў. Без расшыфровак.

— Таму што сам стаміўся ўвесь час расшыфроўваць уласнае жыццё.

Ён зноў змоўк. Потым раптам тыцнуў пальцам у апошнюю страфу.

— А вось гэта...

— Што менавіта?

— «Армія сяброў».

— Што з ёй?

— Тады я думаў, што гэта проста прыгожыя словы.

Я пакруціў галавой.

— Не.

— Не?

— Ты ж не пра знаёмых пісаў.

Ён нахмурыўся.

— Тады пра каго?

— Пра людзей, якіх яшчэ нават не сустрэў.

Ён доўга маўчаў.

— Думаеш?

— Упэўнены.

— Чаму?

— Таму што тады ты яшчэ толькі станавіўся сабой. А сапраўдныя сустрэчы амаль заўсёды адбываюцца пазней. Не тады, калі мы адчайна шукаем сваіх людзей. А тады, калі перастаём быць чужымі самім сабе.

Ён зноў паглядзеў на апошні радок.

— Значыць... яны ўжо існавалі?

— Думаю, так.

— Проста мы яшчэ не сустрэліся.

— Менавіта.

Ён усміхнуўся краем вуснаў.

— Смешна. Я пісаў гэта як падтрымку. А атрымалася абяцанне.

Я ўсміхнуўся.

— Некаторыя абяцанні становяцца зразумелымі толькі праз гады.

Ён яшчэ раз перачытаў верш.

— Атрымліваецца... часам сапраўды дастаткова проста пачаць жыць?

— Часам гэта і ёсць самае складанае.

Ён кіўнуў.

— Тады, напэўна, добра, што гэты верш такі просты.

— Чаму?

— Таму што чалавеку, які нарэшце адважыўся выйсці з дому, не патрэбная карта лабірынта. **Яму**

дастаткова адчыніць дзверы.

РАЗДЗЕЛ 17

Там, за аблокамі

Часам самыя важныя рэчы адбываюцца не наяве. А ў сне.

Гэты верш адносіцца да таго перыяду, калі я ўжо жыў адзін, вярнуўшыся ў сваю кватэру. Паступова спрабаваў сабраць жыццё назад. Нешта наладжваў, працаваў, вучыўся існаваць у новай рэальнасці. Звонку ўсё выглядала даволі спакойна. Але ўнутры яшчэ нічога не скончылася.

Гэты верш нарадзіўся з зусім рэальнага сну. Мне прыснілася, што мы зноў разам. Не былая жонка. А мая жонка. У сне паміж намі не існавала ні расстання, ні болю. Мы гулялі па аблоках, смяяліся, дурэлі, бавілі час дзесьці ў горадзе. Усё было так натуральна, што ні на секунду не ўзнікала адчування, быццам нешта тут немагчымае. Гэта было звычайнае жыццё. Тое, якое я некалі лічыў сваім.

А потым я прачнуўся. Першыя секунды пасля абуджэння былі, напэўна, самымі шчырымі. Свядомасць яшчэ не паспела перабудавацца — для яе ўсё яшчэ існаваў той сон. Я расплюшчыў вочы. І ўбачыў побач іншую жанчыну. Памятаю, як мяне тады літаральна прабіў халодны пот.

Менавіта ў той момант я ўпершыню вельмі ясна зразумеў адну рэч. Я больш не хачу сябе падманваць. Можна колькі заўгодна пераконваць сябе, што жыццё працягваецца, што трэба рухацца далей, што новыя

адносіны абавязкова ўсё выправяць. **Але цела ўжо ведае праўду раней за галаву.**

Пасля той раніцы быў дзень, калі па дарозе на працу мне стала так блага, што давялося спыніць машыну. Мяне званітавала проста на ўзбочыне.

Тады мне здавалася, што мяне вельмі моцна пакрыўдзілі. Праз гады я разумею інакш. Я таксама пакрыўдзіў не менш. Напэўна, менавіта з гэтага моманту знікла жаданне шукаць адзінага вінаватага. Часам людзі прычыняюць адно аднаму аднолькава моцны боль. Па-рознаму. Але аднолькава глыбока. І прызнаць гэта аказалася значна цяжэй, чым проста выбраць бок.

Цяпер я разумею, што гэты верш зусім не пра каханне. Ён пра тую кароткую секунду пасля абуджэння, калі сон аказаўся шчырэйшым за яву. Калі ўнутры ўсё яшчэ існавала адно жыццё, а вочы ўжо ўбачылі зусім іншае. І менавіта ў гэтую секунду стала немагчыма працягваць уласную хлусню.

— — —

Там, за аблокамі

Мы сустрэліся ўнутры мяне.
Я так марыў цябе ўбачыць.
Нам не хапала таго дня,
Каб мы маглі не ненавідзець.

Маглі хадзіць па аблоках,
Без перапынку цалавацца,
І волю даць сваім рукам,
Палётам страсці асалоджвацца.

Вочы ў вочы: «Я ўся твая».
«І я ўвесь твой», — шапталі вусны.
Дык чаму ж часам ты і я
Адно да аднаго бываем грубыя?

Давай забудзем усё і зноў
Задыхаем грудзьмі з новай сілай.
Злучыла нас любоў —
Яна ж і благаславіла.

Ды што ж рабіць і як мне быць?
Унутры мяне ўсё так цудоўна!
Як казку ў яву ператварыць
І размаляваць яе фарбай яркай?

Бачанне — ява, ні даць ні ўзяць.
Я быццам на парозе раю…
Ды сну канец — пара ўставаць.
Расплюшчыў вочы — а там другая…

Маеш шанец, каб жыццё тваё
Не стала расчараваннем.
Павер у мару і ў сябе —
З лішкам аддзячыцца за старанні.

О людзі, не ламайце тое,
Што ў небе змацавана не вамі.
Пакіньце зло, даруйце ўсё —
Нас сустрэнуць усіх за аблокамі.

— — —

Я доўга глядзеў на апошнюю страфу.

— «Мы сустрэліся ўнутры мяне…»

Ён усміхнуўся.

— Прыгожа атрымалася?

— Прыгожа. Але не таму яна моцная.

— А чаму?

— Таму што гэта не метафара.

Ён нахмурыўся.

— У сэнсе?

— Вы сапраўды сустрэліся ўнутры цябе. У сне. У знешнім свеце гэтай сустрэчы ўжо не існавала.

Ён змоўк.

— А праўда ж…

— Ты тады яшчэ гэтага не разумеў.

— Мне проста вельмі хацелася, каб усё аказалася сапраўдным.

— Менавіта таму першыя секунды пасля абуджэння былі такімі страшнымі.

— Таму што я яшчэ быў там.

— Так.

— А потым убачыў…

Ён не дагаварыў.

— Іншую жанчыну.

Ён кіўнуў.

— Мяне тады халодным потам прабіла.

— Веру.

— Гэта было адчуванне, быццам мяне рэзка выштурхнулі з аднаго свету ў другі.

— І менавіта тады ты перастаў сябе падманваць.

Ён паглядзеў уважліва.

— Думаеш, менавіта тады?

— Ты сам толькі што гэта расказаў.

Ён доўга маўчаў.

— Да гэтага я ўсё яшчэ спрабаваў пераканаць сябе, што можна жыць так, быццам нічога не адбылося.

— А пасля сну ўжо не змог.

— Не.

— Чаму?

— Таму што ў сне я быў шчаслівы. Па-сапраўднаму.

— А прачнуўшыся, зразумеў, дзе насамрэч знаходзіцца маё сэрца.

Ён цяжка выдыхнуў.

— Гэта было вельмі балюча.

— Так.

— Але ведаеш, што дзіўна? Мне тады здавалася, што пакрыўдзілі толькі мяне.

— А цяпер?

Ён паглядзеў кудысьці міма мяне.

— Цяпер разумею... я таксама пакрыўдзіў не менш.

— Гэта вельмі важная думка.

— Чаму?

— Таму што ў ёй упершыню знікае жаданне знайсці аднаго вінаватага.

Ён кіўнуў.

— Напэўна... мы абодва зрабілі адно аднаму вельмі балюча.

Я крыху памаўчаў.

— Пасля гэтага цябе званітавала ў машыне.

Ён здзівіўся.

— Ты запомніў?

— Вядома.

— Думаеш, гэта звязана?

— Мне здаецца, цела зноў аказалася хутчэйшым за галаву.

Ён хмыкнуў.

— Зноў цела.

— Ужо не першы раз. Люстэрка. Халодная падлога. Цяпер гэта. Арганізм нібы кожны раз казаў: «Хопіць хлусіць».

Ён задумаўся.

— Атрымліваецца... не сон усё змяніў?

— Не.

— А што?

— Сон сарваў апошнюю абарону.

Ён яшчэ раз перачытаў апошнія радкі.

— «Ды сну канец — пара ўставаць. Расплюшчыў вочы — а там другая…»

— Ведаеш, што тут самае страшнае?

— Што?

— Ты напісаў гэта амаль без эмоцый.

— Таму што тады ўжо не засталося сіл.

— Менавіта таму гэты радок так працуе.

Ён моўчкі закрыў старонку.

— Дзіўна… я ж думаў, што напісаў верш пра каханне.

Я пакруціў галавой.

— Не.

— А пра што тады?

— Пра момант, калі чалавек упершыню перастае хлусіць самому сабе.

Ён доўга сядзеў моўчкі. На гэты раз ніхто з нас не паспрабаваў скончыць думку ўголас.

РАЗДЗЕЛ 18

Чаша

Часам пасля доўгай унутранай размовы з’яўляецца жаданне не зразумець яшчэ што-небудзь, а проста паглядзець.

Гэты верш нарадзіўся на Балтыйскім моры, куды мы паехалі з сябрамі жонкі — тымі самымі, пра якіх я ўжо ўспамінаў у раздзеле «Горы». «Горы» з’явіліся як спосаб знайсці адзіноту ўнутры сябе. А «Чаша» была напісана, здаецца, на наступны дзень — тут мне больш не хацелася нікуды сыходзіць, ні ў мінулае, ні ў цёмныя пячоры свядомасці. Я паспрабаваў застацца менавіта там, дзе знаходзіўся: глядзець, заўважаць, растварацца ў тым, што адбываецца.

Ключавым словам стала «назіранне». Я проста апісваў тое, што бачыў: аблокі, пясок, сонечныя блікі на скуры — магчымасць перастаць быць вавёркай у коле і адчуць, што некалькі гадзін нікому нічога не павінен. **Напэўна, гэта адзін з першых вершаў, у якім я не спрабую нічога выправіць. Проста прысутнічаю.**

Радок «часам не трэба думаць галавой» цяпер здаецца мне асабліва важным — думка была маім галоўным інструментам, але паступова ператварылася ў месца, дзе можна бясконца хавацца ад самога жыцця. Тут я ўпершыню дазваляю сабе не тлумачыць тое, што адбываецца: аблокі не абавязаны быць сімвалам, сонечныя плямы на скуры могуць быць проста сонечнымі плямамі. Часам уважлівае

назіранне — ужо дастатковае дзеянне.

Тады я толькі спрабаваў уявіць жыццё, якім хацеў бы жыць, — мора, палаткі, горы, больш прасторы і менш гонкі. Верш стаў малюнкам будучыні. Цяпер мінула некалькі гадоў, і я сяджу на востраве Гілі-Траванган, чытаю гэты верш, напісаны на Балтыйскім моры, — і раптам высвятляецца дзіўная рэч: **я сяджу ўнутры ўласнага верша. Не ў пераносным сэнсе. Літаральна.**

Але я не думаю, што ён нейкім магічным чынам прыцягнуў гэтае жыццё. Можна даць чалавеку блакітную ваду і вольны час, а ён усё роўна правядзе дзень унутры трывогі ці тэлефона. Важным аказалася не дабрацца да мора, а развіць увагу, якая заўважыць, як аблокі расплываюцца белай лускою. **Верш вучыў не ствараць шчасце з нічога. Ён вучыў яго не прапускаць.**

— — —

Чаша

На сінім фоне белаю лускою
Гуллява расплываліся аблокі.
Пясок сачыўся з кулака патокам.
У палёт не адпускала толькі ты сваёй рукою.

І дзеці сонца скакалі па скуры,
Як на пляцоўцы дзятва.
Песцілі хвалі, як пярына ў ложку.
Здавалася, няма канца і краю таго дня.

Вызваліўшыся ад секунднай стрэлкі
І адклаўшы далей тэлефон,
Мяняем амплуа вавёркі ў коле,
Палатку — на палац і трон.

Удыхнуўшы глыбей ёд марскога брызу,
Па беразе пройду босай нагой.
Я ўсе пачуцці паставіў на рэпрызу.
Часам не трэба думаць галавой.

Расслаблю цела і напоўню чашу,
Ды не віном — энергіяй нябёс.
Мільярдам фарбаў я жыццё расфарбую.
Хай Бог сочыць, каб не ўмяшаўся біс.

— — —

— Прыгожа, — сказаў я, перачытаўшы першую страфу.

Ён паглядзеў на мяне з лёгкай падазронасцю.

— Проста прыгожа? Нічога не дадасі?

— Тут ты амаль нічога не хаваў. Ты проста глядзеў.

Ён усміхнуўся, потым зноў прачытаў: «на сінім фоне белаю лускою».

— Мне таксама цяпер падабаецца. Тады яна проста прыйшла. А цяпер чытаю і бачу аблокі.

Мы крыху памаўчалі.

— Ведаеш, дзе я зараз знаходжуся? — спытаў я. — Не на Балтыйскім моры. На Гілі-Траванган, у Інданезіі. Востраў, блакітная вада, пясок пад нагамі. Чакаю абед.

Ён не адразу зразумеў, потым паглядзеў на верш і зноў на мяне.

— Ты сур’ёзна чытаеш гэта там?

— Абсалютна. Атрымліваецца, мы ўсё-такі сюды прыехалі — нават далей, чым ты тады ўяўляў. Зусім нядаўна спалі ў палатках на Рынджані, чатыры дні ў дарозе.

— І тэлефон адклаў?

— Часам. Хоць зараз размаўляю з табой праз тэлефон, — хмыкнуў я.

— Значыць, не ўсё атрымалася.

— На шчасце. Інакш нам зараз было б цяжка сустрэцца.

Ён задумаўся.

— Атрымліваецца, я тады візуалізаваў гэтае жыццё, і яно збылося?

— Не думаю, што ўсё адбылося толькі таму, што ты добра ўявіў мора. Аднаго малюнка мала — пасля яго былі рашэнні, праца, продаж кватэры, пераезд, памылкі. Кірунак — не чараўніцтва.

— А што тады тут самае важнае?

— Не тое, што ты ўявіў мора. А тое, што пачаў вучыцца яго заўважаць. Гэта складана — можна сядзець перад блакітнай вадой і ўвесь дзень чытаць навіны, можна прыехаць у адпачынак і працягваць пражываць працоўны тыдзень.

— А я не так раблю?

— Часам так. Але цяпер часцей заўважаеш, калі прапускаеш тое, што адбываецца. Верш захаваў важную каманду: часам не трэба думаць галавой.

Ён засмяяўся.

— Нарэшце спатрэбілася.

— Вельмі. Глядзець, дыхаць, адчуваць пясок, есці абед, калі яго прынясуць. А сэнс можна пашукаць пазней.

Ён зноў прачытаў назву.

— Чаму «Чаша»?

— Ты сам напісаў: «расслаблю цела і напоўню чашу». Чаша — гэта ты.

— Вельмі арыгінальна, — усміхнуўся ён. — Чым яна была напоўнена да гэтага?

— Чым заўгодна — страхам, крыўдай, спробамі ўсё зразумець. А тут — небам, сонцам, морам.

— Хіба можна выбраць, чым напаўняцца?

— Не цалкам. Але можна выбіраць, чаму аддаваць увагу. Не адмаўляць боль, а не лічыць яго адзінай рэальнасцю.

Ён паглядзеў на ваду.

— Атрымліваецца, шчасце таксама трэба ўмець заўважаць? Я думаў, калі яно прыйдзе, яго немагчыма прапусціць.

— Яшчэ як магчыма. Часам чалавек так заняты чаканнем вялікага шчасця, што не заўважае цэлы дзень, які ўжо быў добры. «Здавалася, няма канца і краю таго дня» — але дзень скончыўся.

— Тады які сэнс?

— У тым, што ён быў.

Ён задумаўся.

— А цяпер гэтыя тры тыдні таксама здаюцца адным днём? І ты іх не прапускаеш?

Я паглядзеў на тэлефон.

— Часам прапускаю.

— Пакладзі яго.

— Тады размова скончыцца.

— Можа, на сёння дастаткова?

Я азірнуўся. Вада блішчала. Пад сталом ляжаў цёплы пясок. Дзесьці побач гатавалі мой абед.

— Магчыма.

Ён зноў паглядзеў на верш.

— Ты сказаў, што добра напісана. Без «але»?

— Без «але». Дзіўна чуць гэта ад сябе праз гады — раней я часцей шукаў, што выправіць. І цяпер шукаю. А тут хачу проста пакінуць як ёсць.

Ён кіўнуў.

— Значыць, чашу ўсё-такі ўдалося напоўніць?

— На гэты момант. Часам момант — адзіная ёмістасць, якая нам наогул дадзена.

Ён хмыкнуў.

— Зноў прыгожа сказаў.

— Прабач.

— Нічога. Сёння можна.

Я адклаў тэлефон экранам уніз і проста глядзеў, як адна і тая ж хваля набягае на пясок ужо, напэўна, у дзясяты раз.

РАЗДЗЕЛ 19

Размова з братам

Часам верш называецца размовай толькі таму, што ў ім удзельнічаюць двое. Але двое, якія гавораць, — яшчэ не абавязкова суразмоўцы.

Першыя радкі гэтага тэксту напісаў брат:

Вітаю, брат. Ты ж бачыў маўчанне вечнага. Дзе ні кроку назад. Дзе наперад — і няма сустрэчных.

Я адказаў чатырохрадкоўем. Потым ён зноў даслаў сваю частку — пра пакаленне, металічны прысмак напалу, натхненне і непазбежную лёгкасць фіналу. Усё астатняе напісаў ужо я. Першапачаткова гэта

былі асобныя паведамленні — я сабраў іх разам і назваў верш «Размова з братам», думаючы, што паміж намі адбываецца нешта асаблівае, быццам мы дыхаем адным паветрам.

Сёння, перачытваючы тэкст, я бачу яго інакш. **Мы гаворым пра рознае — настолькі, што нават строфы дрэнна злучаюцца адна з адной.** Тады мне хацелася бачыць у гэтым злучэнне двух галасоў. Цяпер я чую два маналогі, пастаўленыя побач, — яны карыстаюцца падобнымі словамі, але знаходзяцца ў розных сэнсавых прасторах.

Асабліва гэта датычылася радка «мы ў свінец пераплавілі волава» — пераварот у вядомага песеннага радка пра золата і волава. У нас ужо не золата абясцэньваецца ў танны метал. Мы бярэм волава і пераплаўляем у свінец — ператвараем мяккае ў боепрыпас. Мне было цікава, ці заўважыць брат гэта, ці спытае, чаму менавіта свінец. Сапраўднай размовы пра гэта не адбылося. **Цэнтр верша — не ў пакаленнях і не ў вечнасці. У размове, якая так і не адбылася.**

Сёння я ўжо каля паўгода не маю зносін з братам. За трыццаць пяць гадоў я стаміўся ад яго спосабу жыць, ад свабоды, за якую часта плацілі іншыя. Калісьці я называў яго геніем свабоды. Цяпер разумею: свабода без адказнасці лёгка становіцца формай гвалту над тымі, хто побач. Перадапошняя страфа — «мы адно аднаму ўжо абрыдлі, нервова чакаем ледзянога маўчання» — цяпер гучыць амаль як прадказанне.

Фінальная страфа рэзка мяняе кірунак: я перастаю гаварыць пра брата і гавару пра ўласную душу — хачу пакласці яе на прызбу, каб яна адтала. **Пасля ўсёй спробы быць пачутым я ўпершыню пытаюся, што трэба мне самому.**

— — —

Размова з братам

Вітаю, брат.
Ты ж бачыў маўчанне вечнага.
Дзе ні кроку назад.
Дзе наперад — і няма сустрэчных.

Дзе размытыя твары мінакоў,
Растваряючыся ў тумане сумнення,
Знікаюць — іх адчуваю скурай я.
Пакаленне за пакаленнем.

Пакаленне, пакаленне…
Металічны прысмак напалу.
Натхненне, адкравенні,
Непазбежная лёгкасць фіналу.

Ведаеш, брат, там паток бясконцасці
Ападае на мудрыя галовы.
Нам дадзена пазначыцца ў вечнасці.
Мы ў свінец пераплавілі волава.

Што даказана — сёння бессэнсоўна.
Што пабудавана — сёння разбурана.
Абясцэнена вольнадумства.
Ідэалаў межы парушаны.

Мы адно аднаму ўжо абрыдлі.
Нервова чакаем ледзянога маўчання.
Вадаспады славеснасці вылілі
Ад стомы і няўважлівасці.

Мне б душу сваю на прызбу
Пакласці, каб на сонцы адтала.
Ручайком па палях, хоць і маленькім,
Крынічнаю вадою талай.

— — —

— Гэта ты напісаў першы радок? — спытаў я.

— Брат, — пакруціў галавой ён. — Я адказаў наступнай страфой. Потым зноў ён. А далей ужо ўсё маё. Добра атрымалася, праўда?

Я не адказаў адразу.

— Я цяпер не ўпэўнены, што гэта размова. Вы амаль не адказваеце адзін аднаму — ён піша пра вечнасць, ты працягваеш сваю думку пра людзей і пакаленні, але не ягоную. Ён потым падхоплівае слова «пакаленне», але не ўпэўнены, што думку.

— Але ж гучыць цэльна.

— Асабліва калі загадзя вырашыць, што гэта дыялог. Інакш чуваць двух людзей, якія гавораць побач.

Ён змоўк.

— Думаеш, мы тады ўжо не разумелі адзін аднаго?

— Магчыма, разумелі менш, чым табе хацелася верыць. Агульнае дзяцінства, сям’я, вершы, музыка, боль — гэтага дастаткова для сувязі, але не заўсёды

для размовы. Патрэбна яшчэ цікавасць да таго, што сказаў іншы. Ты хацеў не адказу радком — ты хацеў, каб ён спыніўся і спытаў: «чаму свінец?»

Ён замёр.

— Спытаў?

Ён адвёў вочы.

— Не памятаю.

— Думаю, калі б спытаў, ты б запомніў.

Ён зноў паглядзеў на радок пра свінец.

— Я перайначыў песню — там было пра золата і волава. Чаму ў мяне атрымалася жорстчэй?

— Золата ў волава — абясцэньванне. Волава ў свінец — узбраенне.

Ён павольна паўтарыў:

— Мы зрабілі кулі. Адзін для аднаго?

— У тым ліку. Думаю, ты тады ўжо гэта адчуваў, але яшчэ не мог прызнаць. Цяпер я бачу, колькі гадоў спрабаваў дагрукацца да чалавека, які не асабліва хацеў слухаць.

— Ён дрэнны?

— Не ў гэтым пытанне. Мы даўно жылі ў розных сэнсавых прасторах. Для яго свабода азначала магчымасць рабіць тое, што хочацца. Для цябе з часам яна ўсё больш азначала магчымасць выбіраць, не руйнуючы іншага.

Ён нахмурыўся.

— Ты зараз зноў судзіш яго.

— Магчыма. Я стаміўся — не ад яго, ад нашых адносін.

— Мы перастанем мець зносіны?

— Так. Праз шмат гадоў пасля гэтага верша. Не праз адну сварку — праз велізарную колькасць размоў, пасля якіх я ўсё часцей адчуваў, што размовы не было.

— А я? — спытаў ён цішэй.

— Будзеш працягваць тлумачыць, дапамагаць, чакаць. Пакуль не заўважыш, што марнуеш жыццё на кантакт, які ўвесь час ствараеш амаль у адзіночку.

Ён перачытаў: «мы адно аднаму ўжо абрыдлі».

— Значыць, я ўжо тады разумеў?

— Нейкая частка цябе — дакладна. А «нервова чакаем ледзянога маўчання» — магчыма, самае дакладнае прадказанне ва ўсім тэксце. Мы хацелі перастаць размаўляць так, як размаўлялі, — калі адзін гаворыць, другі не чуе, а абодва называюць гэта блізкасцю.

— А цяпер маўчанне ледзянае?

— Спачатку было. Цяпер хутчэй спакойнае.

— Табе яго не хапае?

Я доўга не адказваў.

— Часам мне не хапае не яго сённяшняга. А чалавека, з якім, як я некалі думаў, мы дыхаем адзін адным.

— А яго не было?

— Быў. Проста, магчыма, не зусім такім, якім я яго бачыў. Адносіны не становяцца выдуманымі толькі таму, што мы чагосьці ў іх не заўважалі. Там было сапраўднае. Проста не ўсё, што я да яго дадаваў,

належала яму.

Ён паглядзеў на апошнюю страфу.

— Чаму тут прызба?

— Хацелася цяпла. Пасля спробы размовы ты ўпершыню перастаеш пытацца, ці пачуе ён, і пачынаеш думаць, як адагрэць сябе. «Мне б душу сваю на прызбу пакласці» — вельмі моцны паварот.

— Таму што я здаюся?

— Таму што вяртаеш душу ўладальніку — сабе. Да гэтага яна ўвесь час ляжала паміж вамі, а ты чакаў, што ён яе ўбачыць, падыме.

— А ён не падняў?

— Магчыма, проста не заўважыў.

— Гэта яшчэ больш балюча.

Ён змоўк, потым спытаў:

— Ты ўпэўнены, што правільна зрабіў, спыніўшы зносіны?

— Не. Але адсутнасць поўнай упэўненасці не азначае, што трэба працягваць тое, што руйнуе.

— А раптам ён зменіцца? А ты?

— Можа быць. Тады, магчыма, вы яшчэ пагаворыце. Але цяпер мне патрэбны не яшчэ адзін абмен словамі, а прысутнасць суразмоўцы.

Ён доўга глядзеў на назву.

— Значыць, гэта не «Размова з братам»?

— Хай застаецца, — сказаў ён сам за мяне. — Я тады веры ў, што мы размаўляем. Гэта таксама праўда.

Ён зноў паглядзеў на апошнюю страфу.

— Душа адтала?

— Часткова. Дзякуючы маўчанню таксама. Дзіўна — я ўсё жыццё баяўся, што адзінота пачынаецца, калі людзі перастаюць размаўляць.

— А аказалася?

— Часам яна заканчваецца менавіта тады.

Ён падняўся, падышоў да прызбы і паклаў побач з сабой нешта нябачнае.

— Што гэта?

— Душа.

— І доўга будзем чакаць?

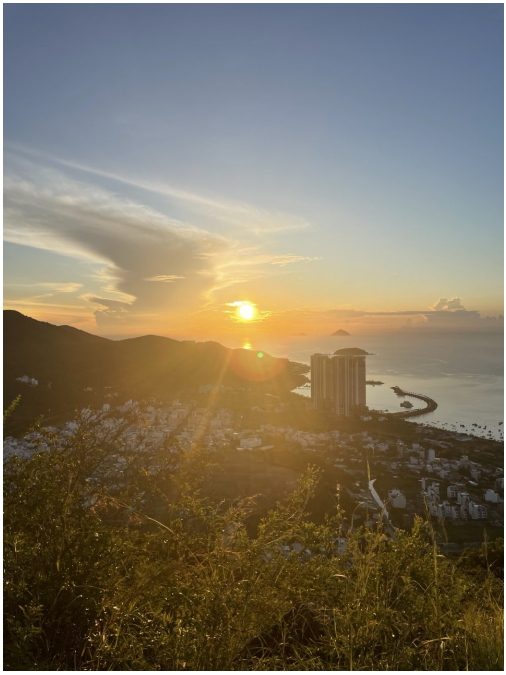
Ён падставіў твар сонцу.

— Пакуль не адтане.

Сонца ў той дзень было па-сапраўднаму цёплае — рэдкасць для таго горада ў гэтую пару года.

РАЗДЗЕЛ 20

Знаёмства

Часам перамена прыходзіць не як удар, не як рашэнне на мяжы, а складваецца паступова — з цёплай краіны, наладжанага побыту, новай працы, кніг, музыкі, размоў. З мноства дробязяў, ніводная з якіх сама па сабе нічога не пераварочвае, але аднойчы ты прачынаешся і заўважаеш: унутры стала цішэй.

Гэты верш з’явіўся ўжо ў В’етнаме, у Нячангу. Першыя цяжкасці пераезду засталіся ззаду, жыццё набыло форму. Раней амаль усе мае вершы нараджаліся з болю — трэба было спыніць крывацёк,

разабрацца, утрымацца. Тут крыніца аказалася іншай: мне было добра, і **я захацеў пісаць не таму, што ўнутры нешта разрывала, а таму, што радасць таксама патрабавала выхаду.**

Тады на мяне моцна паўплываў Марк Аўрэлій — не асобнай формулай, а самім адчуваннем маштабу. Чалавек — пясчынка ў вялізнай плыні, ён не кіруе большасцю таго, што адбываецца. І ў гэтым нечакана аказалася не прыніжэнне, а палёгка: не трэба трымаць усё на сваіх плячах, дастаткова прысутнічаць у тым адрэзку жыцця, які табе дастаўся.

Верш называецца «Знаёмства» — не з чалавекам, не з краінай і нават не з Сусветам у літаральным сэнсе. **Гэта было знаёмства з жыццём, якое нарэшце перастала ўспрымацца як падрыхтоўка да чагосьці сапраўднага.**

Адзін з самых дарагіх мне радкоў тут — «Мне засталася хвіліна да старасці. А мы толькі з раніцы пазнаёміліся…». Ён не столькі пра ўзрост, колькі пра раптоўнае адчуванне каштоўнасці: ты столькі гадоў існаваў, працаваў, кахаў, памыляўся — і толькі цяпер нібы ўпершыню заўважыў само жыццё.

А радок «Сэрца б’ецца аб горла ад радасці» дагэтуль здаецца мне важным менавіта таму, што раней гэтае адчуванне прыходзіла толькі ад трывогі. Цела сціскалася, пульс падымаўся да горла — і гэта заўсёды азначала небяспеку. Тут яно ўпершыню загаварыла той самай мовай, але пра шчасце. Механізм не змяніўся — змянілася прычына.

Я добра памятаю тую раніцу на гары ў Нячангу, калі ўзыходзіў світанак: усё цыклічнае, гэта ўжо адбывалася да мяне незлічоную колькасць разоў і будзе адбывацца пасля. Ноч не канчатковая, але і світанак немагчыма ўтрымаць — можна толькі прысутнічаць пры ім. Адсюль і жаданне быць ведзеным Сусветам — не адмова ад волі, а згода аслабіць бясконцую патрэбу ўсё кантраляваць: я буду слухаць, ты паказвай дарогу, толькі не падманвай.

Просьба гучыць амаль па-дзіцячы: я ўжо згодны быць маленькай часцінкай вялізнага свету, але ўсё яшчэ хачу гарантыі, што шлях мае сэнс. Адсюль радок «Не дазволь замяніць праўдай ісціну». Праўдаў можа быць шмат — у кожнага свая, і кожную можна прыгожа спакаваць і прадаць. Мне хацелася не чарговай версіі таго, што адбываецца, а чагосьці, што не залежыць ад упакоўкі і майго сённяшняга настрою. Раней я шукаў адказы, каб спыніць боль. **Цяпер мне стала цікава жыць нават унутры пытання** — і, магчыма, менавіта гэта і было галоўным знаёмствам.

— — —

Знаёмства

Абудзіўшыся ад ціхага голасу —
Ад прыроды нячутнага спеву,
Я пад покліч бясконцага космасу
Пакідаю свае сновідзенні.

Там пакіну ўсё тое, што непатрэбнае,
Хай дапаможа мара незабыўная.
Я сёння нацэлены на лепшае.
Усё адбудзецца — са мною Сусвет…

Я слухаць цябе буду з захапленнем,
Ну а ты шлях-дарогу паказвай.
Быць ведзеным табою закладзена —
Дык вядзі мяне, ды не падманвай!

Узнагародзь мяне страсцю нястрымнаю,
Сілу волі дай нескароную.
Не дазволь замяніць праўдай ісціну,
Нават якасна спакаваную.

Сэрца б’ецца аб горла ад радасці.
Нервы слабыя супакоіліся.
Мне засталася хвіліна да старасці.
А мы толькі з раніцы пазнаёміліся…

— — —

— З кім ты пазнаёміўся? — спытаў я, перачытаўшы апошнюю страфу.

Ён паглядзеў на мяне здзіўлена.

— З Сусветам. А з кім яшчэ бывае знаёмства?

— З жыццём. Ты ж і да гэтага жыў — проста часта ўспрымаў цяперашняе як калідор у будучыню: вось вырашыш праблемы, вось наладзіш адносіны, вось пераедзеш — і тады нарэшце пачнецца жыццё.

— А тут пачалося?

— Тут ты ўпершыню заўважыў, што яно ўжо ідзе. Не праз В’етнам сам па сабе — але цяпло, мора, павышэнне на працы дапамаглі. Не варта рабіць выгляд, што бытавая ўладкаванасць не важная: калі ёсць дзе жыць і чым плаціць за жыццё, унутры вызваляецца месца.

— А духоўнасць? Марк Аўрэлій?

— Таксама дапамагла. Але ніводная кніга не кладзе спакой у галаву гатовым — яна сустракаецца з тым, да чаго ты ўжо паступова падыходзіў.

Ён паглядзеў на першую страфу.

— Чый гэта голас — «абудзіўшыся ад ціхага»?

— Магчыма, прыроды. Магчыма, твой. А космас — проста назва маштабу, які тады цябе супакойваў: побач з бясконцасцю асабістая катастрофа перастае здавацца ўсёй рэальнасцю.

— Але хіба гэта не знецэньвае мой боль?

— Не. Пясчынцы таксама можа быць балюча. Проста яна больш не абавязана лічыць, што праз яе боль спынілася пустыня.

Ён міжволі ўсміхнуўся.

— Мне падабалася думаць, што я пясчынка.

— Таму што да гэтага занадта доўга спрабаваў быць тым, хто ўтрымлівае ўвесь свет.

— А хто тады яго ўтрымлівае?

— Магчыма, ніхто. Страшна і вызваляе адначасова.

Ён зноў прачытаў: «Я сёння нацэлены на лепшае».

— Гучыць амаль як афірмацыя.

— Але гэта не яна. Ты ўжо пачаў жыць лепш да таго, як гэта напісаў, — радок не пераконваў цябе, ён падводзіў вынік.

— Так, — пагадзіўся ён. — Унутры сапраўды было спакойна. Не ўпершыню ўвогуле, але быццам упершыню за доўгі час без падвоху.

— Не чакаў, што ўсё зноў абрынецца?

— Мусіць, чакаў. Але крыху менш.

Ён перайшоў да трэцяй страфы — «Дык вядзі мяне, ды не падманвай».

— Ты давяраеш Сусвету і тут жа выстаўляеш умову, — заўважыў я. — Вельмі чалавечы радок: гатовы адпусціць кантроль, толькі калі табе паабяцаюць сумленную дарогу.

— А яна сумленная?

— Не. Жыццё нічога не абяцае. Добрыя людзі пакутуюць, намаганні не заўсёды ўзнагароджваюцца, мары не абавязаны збывацца.

Ён паглядзеў на мяне з раздражненнем.

— Тады чаму я радуюся?

— Таму, што жыццё не абавязана быць справядлівым, каб заставацца жыццём. Ведаю, гучыць жахліва. Але прыманне пачынаецца там, дзе перастаеш патрабаваць ад свету падпісаць дамову.

— Значыць, Сусвет мяне падмане?

— Ён нічога табе не абяцаў. Проста чалавеку часам патрэбны суразмоўца, большы за яго самога.

Ён перачытаў наступную страфу — пра сілу волі, страсць і ісціну.

— Сілу волі і страсць, дапусцім, атрымаю. А ісціну?

Я ўсміхнуўся.

— Вось з ёй складаней. Чалавек часта называе ісцінай тую праўду, якая яму зараз зручнейшая. Праўда можа быць дакладнай унутры аднаго погляду — ісціна павінна вытрымліваць змену поглядаў.

— Такая існуе?

— Не ведаю. Але, можа быць, справа не ў тым, каб яе знайсці, а ў тым, каб не спыняцца на першай добра спакаванай версіі. Ты ўжо тады не надта давяраў прыгожым тлумачэнням — хоць сам іх любіў.

Ён дайшоў да апошняй страфы — «Сэрца б’ецца аб горла ад радасці».

— Адзін з тваіх любімых радкоў, — сказаў я. — Раней так бывала толькі ад страху. А тут — ад радасці: цела загаварыла знаёмай мовай, але паведаміла іншую навіну.

— Значыць, яно змянілася?

— Хутчэй даведалася, што моцнае хваляванне не заўсёды азначае небяспеку. Хоць бы на тую раніцу.

— А потым зноў трывога?

— Вядома. Новы віток не адмяняе старыя тэмы — ты зноў сустрэнеш страх, боль, злосць. Але цяпер будзеш ведаць яшчэ адзін стан: шчырую радасць, якой не давялося спачатку прайсці праз пакуты, каб атрымаць права на існаванне.

Ён памаўчаў, потым ціха сказаў:

— Гэта значыць, раней я пісаў, каб выжыць. А тут — таму што жыў.

Ён перавёў позірк на апошнія радкі.

— Баішся старасці? А смерці?

— Вядома, баюся. Але тут няма адчаю менавіта таму, што мы ўсё-ткі пазнаёміліся. Позна, але пазнаёміліся. Магчыма, знаёмства з жыццём увогуле заўсёды адбываецца позна — каб убачыць яго, трэба спачатку заўважыць, як доўга ты глядзеў міма.

Ён памаўчаў.

— А цяпер табе колькі?

— Трыццаць пяць.

Ён засмяяўся.

— Якая яшчэ старасць?

— Я таксама цяпер так думаю. Значыць, наперадзе яшчэ шмат — хоць зноў ніякай гарантыі.

Ён паглядзеў у бок світання.

— Але сонца заўтра зноў узыдзе?

— Хутчэй за ўсё. А калі не — мы ўжо не паспеем засмуціцца.

Ён засмяяўся, потым зноў стаў сур’ёзным.

— Усё цыклічнае. Значыць, будзе і далей?

— Будзе. Рознае. — Ён кіўнуў, і на гэты раз адказ яго не расчараваў. — А гэтае ўміратварэнне застанецца?

— Не заўсёды. Але цяпер ты ведаеш дарогу да яго — перастаць чакаць жыццё за рогам.

— І дзе яно?

— Тут. Проста зараз.

Ён удыхнуў. Сэрца зноў паднялося да горла — хутка, цёпла, амаль неадрозна ад той, ранейшай трывогі.

РАЗДЗЕЛ 21

Старасць

Часам чалавек спачатку піша думку, а ўжо праз некалькі гадоў даведваецца, да якой філасофіі яна належыць.

Гэты верш з’явіўся яшчэ ў Польшчы, калі я не чытаў Марка Аўрэлія і не мог назваць сістэму, да якой унутрана цягнуўся. Але пытанні ўжо існавалі: колькі нам увогуле дадзена? Чаму мы гаворым пра старасць так, быццам яна абавязкова настане? Старасць можа проста не настаць — мы прызвычаіліся бачыць яе наперадзе як гарантаваную станцыю, а смерць дзесьці пасля яе. Але чалавек не проста смяротны. Ён, як аднойчы нагадаў Воланд, **раптоўна смяротны.** Таму першы радок пытаецца не столькі пра старасць, колькі пра час: колькі слоў нам яшчэ засталося, і ці будуць сярод іх словы, ад якіх у вачах з’явяцца рэкі радасці, — ці мы патрацім іх на спрэчкі і папрокі, якія даўно нічога не мяняюць?

У зборніку перад гэтым вершам стаіць «Знаёмства» — але напісаны ён быў пазней, ужо ў В’етнаме, пасля сустрэчы са стаіцызмам. А гэты, больш ранні, я ўсё ж пакінуў пасля «Знаёмства»: спачатку чалавек пазнае жыццё, потым пытаецца, колькі яго засталося. Парадак з’яўлення думак і парадак іх асэнсавання не абавязаны супадаць.

Калі ў В’етнаме я ўпершыню па-сапраўднаму сутыкнуўся са стаіцызмам — ехаў у Далат, уключыў кнігу амаль выпадкова, — гэта было не пераконваннем

у чымсьці чужым, а пазнаваннем: «Дык нехта яшчэ таксама так думае?» Стаіцызм не ўклаў у мяне гэтыя думкі. Ён даў ім мову. Вярнуўшыся да гэтага верша, я ўбачыў, што яшчэ ў Польшчы, не ведаючы назваў філасофскіх школ, ужо кружыў каля тых самых пытанняў: колькі пратрымаецца памяць нават пра самых вялікіх людзей, што застанецца ад маіх сённяшніх страхаў праз трыццаць гадоў, праз сто, праз тысячу. **За мной — вечнасць. Перада мной — вечнасць. Маё жыццё паміж імі амаль неадрознае.**

Гэтая думка хутчэй вызваляла, чым палохала: калі ўсё настолькі кароткае, навошта ахоўваць крыўды, быццам яны маюць вечную каштоўнасць? Але ў такога маштабу ёсць і небяспека. Напрыклад, мы з жонкай сядзім у рэстаране, я адыходжу на некалькі хвілін — для мяне дробязь, і, падняўшыся над сітуацыяй думкай пра вечнасць, я лёгка яе знецэньваю. Але для яе справа можа быць зусім не ў хвілінах: «Ты ўвогуле ўлічыў, што я побач?» Вечнасць дапамагае ўбачыць, колькі ў канфлікце наноснага, — але, падняўшыся дастаткова высока, важна вяртацца назад, да канкрэтнага чалавека. Інакш філасофскі спакой становіцца проста спосабам эмацыйна аддаліцца. **Сталасць не ў тым, каб выбраць адзін маштаб, а ў здольнасці ўтрымліваць абодва.**

Радок пра перараджэнне і агароджы — не пра містыку. Ты будуеш сістэму, лічыш, што зразумеў людзей, дабро, віну, свабоду, — а потым сістэма сутыкаецца з жыццём і ламаецца, і тады альбо

аднаўляеш ранейшую канструкцыю, альбо дазваляеш сабе зірнуць інакш. Фенікс сам сябе спальвае — вобраз, у якім заўсёды было нешта падазронае: не кожны ўнутраны пажар вядзе да абнаўлення, важна разумець, што менавіта згарае — ранейшая хлусня ці жывы чалавек разам з ёй.

Далей з’яўляецца Стыкс: якое пачуццё апынецца тым самым сябрам, што не знікне каля апошняй мяжы? Перад смерцю не спатрэбяцца ролі і прыгожыя тлумачэнні — але, магчыма, застанецца пачуццё. Не абавязкова ўзнёслае. Затое шчырае. А ў радку пра білет у паднябесную мне дагэтуль падабаецца простая просьба: хай там будзе цесна. Не персанальны рай для выбраных — а месца, дзе я ўсміхнуся мясцоваму насельніцтву, не буду замінаць і ўваскрэсну.

Гісторыя бабулі дадае сюды яшчэ адзін пласт. Яна была напоўненая жыццёвай жарсцю, любіла жыць — і адначасова шмат курыла; залежнасць разбурала цела і прывяла да раку. Яна нарадзілася ў 1944-м і памерла ў 2012-м, ёй было каля шасцідзесяці сямі. **Любоў да жыцця не заўсёды мацнейшая за залежнасць** — чалавек здольны адначасова хацець супрацьлеглага: жыць і разбураць сябе, прагнуць свабоды і будаваць турму. Мы ведаем, што нешта нас разбурае, і працягваем — не таму, што зусім не цэнім жыццё, а таму, што пакуль не ўмеем інакш з ім спраўляцца.

Фінал вяртае да паўтору: колькі разоў паўтарацца сцэнарыю? Раней цыклічнасць мяне палохала — здавалася, калі сітуацыя паўтарылася, я нічаму не навучыўся. Цяпер думаю інакш: паўтор не заўсёды

дакладная копія, часам гэта спіраль — тая самая кропка, але ўжо з іншай вышыні. І ўсё ж канцоўка вядомая загадзя: колькі б разоў чалавек ні перарадзіўся ўнутры аднаго жыцця, само жыццё скончыцца. Гэта не робіць яго бессэнсоўным. Наадварот — менавіта абмежаванасць часу ператварае кожную сцэну ў адзіную.

— — —

Колькі слоў нам засталося да старасці

Колькі слоў нам засталося да старасці,
Ад якіх у вачах рэкі радасці?
Колькі ўздыхаў ад самага першага
Да адмовы ад гэтай рэальнасці?

Колькі разоў нам да суда абяцанага
На ноч уключаць кіно, толькі вешчае?
Рэжысёр перадасць думку галоўную,
Што падзейнічае лепш за аплявуху.

Колькі поглядаў да перараджэння
Паламаюцца аб агароджы?
Мы паўстанем з праху неадкладна,
Нібы фенікс у дзень самаспалення.

Колькі пачуццяў — і якое апынецца
Сябрам верным, які адважыцца
Раку Стыкс пераплыць і перавозчыку
За праезд заплаціць не адмовіцца?

Колькі каштуе білет у паднябесную?
І дай Бог, там апынецца цесна нам!
Усміхнуся насельніцтву мясцоваму,
Ды не буду замінаць — і ўваскрэсну я.

Колькі разоў паўтарацца сцэнарыю?
У чым урок і наколькі мы старыя?
І канцоўка вядома загадзя…
Ну а шоу працягваецца далей.

— — —

— Ты тады ўжо чытаў Марка Аўрэлія? — спытаў я, гледзячы на першы радок.

— Я нават не ведаў, хто гэта, — адказаў ён. — Проста думаў. А потым пачуў і ачмурэў: нехта ўжо даўно сказаў тое, што я спрабаваў сабраць сам.

— Не крыўдна?

— Наадварот. Мне стала лягчэй — значыць, я не адзін такі дзіўны.

Я ўсміхнуўся.

— Атрымалася яшчэ адно знаёмства. Не толькі з Маркам Аўрэліем — з сабой. Ты пачуў чужую філасофію і пазнаў у ёй уласны кірунак.

Ён паглядзеў на верш.

— Я напісаў яго раней за «Знаёмства». Але ў зборніку ты паставіў пасля.

— Таму што так правільней па сэнсе: спачатку знаёмства з жыццём, потым пытанне пра яго працягласць. Парадак з’яўлення думак і парадак іх

асэнсавання не абавязаны супадаць.

Ён зноў прачытаў першую страфу.

— А колькі слоў засталося?

— Не ведаю. Можа, шмат. Можа, гэта апошнія.

— Навошта ты так?

— Ты сам напісаў верш пра раптоўную канечнасць — а цяпер аддаеш перавагу лічыць яе тэарэтычнай. Нават чалавек, які разважае пра смерць, звычайна так робіць.

— А ты гатовы памерці зараз? — усміхнуўся ён.

Я адказаў не адразу.

— Не. Стаіцызм не абавязаны ператвараць чалавека ў камень. Марк Аўрэлій казаў, што ў параўнанні з вечнасцю розніца паміж «зараз» і «праз дзесяць гадоў» нікчэмная. Але для жывога чалавека дзесяць гадоў усё роўна адчуваюцца дзесяццю гадамі. Думка пра смерць дае не бясстраснасць, а маштаб — спосаб аддзяліць наноснае ад важнага.

Ён паглядзеў на мяне ўважліва.

— Вось я зараз пайшоў ад жонкі ў рэстаране на дваццаць хвілін і нічога не сказаў. Калі глядзець у маштабе вечнасці — якая розніца?

— Амаль ніякай. А калі глядзець вачыма чалавека, які сядзіць і не разумее, куды ты знік?

Ён памаўчаў.

— Для яе розніца ёсць.

— Менавіта. Значыць, трэба падняцца над сітуацыяй, каб не раздзімаць яе, — а потым спусціцца назад, каб не страціць чалавека. Два маштабы сумленней за адзін.

— І ўсё? Проста «трэба было сказаць»?

— Часам мудрасць выглядае менавіта так нудна.

Ён зноў паглядзеў на другую страфу — пра рэжысёра і аплявуху.

— Чакаў, што жыццё само ўсё растлумачыць?

— Шмат разоў тлумачыла. Не заўсёды разумеў — часам пасля аплявухі проста баліць галава. Падзея сама па сабе не гарантуе ўрока. Мы называем усё ўрокамі, проста каб хаос здаваўся больш арганізаваным.

Ён задумаўся.

— А перараджэнне — колькі поглядаў павінна зламацца?

— Усе, якія перасталі вытрымліваць рэальнасць. Калі табе падабаецца твой погляд, будзеш бараніць яго, пакуль агароджа не акажацца мацнейшай за цябе. Звычайна чалавек аддае перавагу зламацца сам, абы захаваць перакананне — і пра брата, і пра сябе добрага, і пра шлюб.

— Значыць, фенікс павінен спаліць усё?

— Не. Толькі форму, у якой больш немагчыма жыць. І з самаспаленнем трэба быць асцярожней: ты ўжо дастаткова разоў разбураў сябе, называючы гэта зменай. Калі пасля агню застаецца больш жыцця —

гэта абнаўленне. Калі менш — проста чарговае пакаранне.

Ён памаўчаў, потым спытаў:

— А якое пачуццё пераплыве Стыкс? Любоў? Страх? Шкадаванне?

— Не ведаю. Хочацца верыць, што любоў. Страх, мусіць, знікне першым, а шкадаванне можа трымацца да самага берага.

— А што ўзяў бы ты?

— Цікаўнасць. Нават пасля смерці хочацца даведацца, што там. А калі нічога — тады не будзе каму расчароўвацца.

Ён паглядзеў на страфу пра паднябесную.

— Чаму я спадзяюся, што там будзе цесна?

— Таму што не хочаш апынуцца адзін нават у раі. Або таму што хочаш, каб усе туды трапілі — без выбраных.

— Нават брат? Нават людзі, якіх я ненавіджу?

— Нават. Калі гэта сапраўды рай, пытанне там, мусіць, будзе пастаўлена інакш.

Ён невесела ўсміхнуўся, потым вярнуўся да фіналу.

— Канцоўка вядомая загадзя — і ўсё роўна шоу працягваецца.

— Пакуль ёсць каму глядзець. Песня заканчваецца — гэта не робіць бессэнсоўнымі папярэднія тры хвіліны, нават калі праз сто гадоў яе ніхто не ўспомніць.

Ён памаўчаў.

— Бабуля таксама любіла жыццё. І ўсё роўна курыла. Значыць, не любіла?

— Любоў да жыцця не заўсёды мацнейшая за залежнасць. Чалавек здольны адначасова хацець супрацьлеглага: жыць і разбураць сябе, прагнуць свабоды і будаваць турму.

— Яна памерла рана праз сябе?

— Збольшага. Але я б не ператвараў хваробу ў прысуд за звычку. Колькі ёй засталося слоў да старасці, ніхто не ведаў — як і мы не ведаем пра сябе.

— Цябе гэта палохае?

— Так. І вызваляе адначасова — ты сам толькі што казаў пра супрацьлегласці.

Ён кіўнуў.

— І што мне рабіць з тым, што смерць можа настаць раней за старасць?

— Не чакаць старасці, каб пачаць жыць. Сказаць важнае. Не раздзімаць дробязі — але і не хавацца за вечнасцю, калі побач жывы чалавек.

— Зноў жонка і рэстаран?

— Добры прыклад. Асабліва перад аблічам смерці варта папярэджваць, што адыходзіш: у цябе можа не быць наступнага вяртання да стала.

Ён перастаў усміхацца.

— Жорстка. А праз хвіліну ты скажаш, што ўсё гэта пясчынка.

— І гэта таксама праўда. Пастаянна жыць у двух маштабах немагчыма, але можна часам падымацца,

каб убачыць цэлае, а потым спускацца, каб не забыць дэталь. Правільны маштаб — той, які зараз дапамагае не хлусіць.

Ён зноў прачытаў назву.

— Колькі слоў нам засталося да старасці?

— Не ведаю. Словы не выдаюцца абмежаваным накладам — абмежаваны час, за які іх можна сказаць.

— І што сказаць?

Я паглядзеў на яго.

— Дзякуй — за тое, што ты напісаў гэта да таго, як даведаўся, як называецца твая думка. Прабач — тым, чые чалавечыя дробязі я часам занадта лёгка знецэньваў вечнасцю. І яшчэ... я люблю цябе.

— Гэта каму?

Я не адказаў. Ён усміхнуўся.

— Добра. Хай кожны вырашыць сам.

Нейкі час мы маўчалі. Шоу працягвалася.

— Колькі нам яшчэ, як думаеш? — спытаў ён нарэшце.

Я не ведаў, што адказаць. Можа быць, таму пытанне дагэтуль не састарэла.

РАЗДЗЕЛ 22

Сансара

Часам кніга не прыносіць новую думку. Яна злучае ў сістэму тое, што да гэтага існавала ўнутры асобнымі адчуваннямі.

«Сансара» з’явілася пасля прачытання кнігі Дзмітрыя Марозава «Двойчы народжаныя». Я прачытаў яе запоем. Для мяне яна стала чымсьці накшталт рускай «Бхагавадгіты» — спробай паказаць, што тое, што адбывалася тысячагоддзі таму, працягвае паўтарацца: мяняюцца адзенне, дзяржавы, зброя, але браты гэтаксама выходзяць біцца супраць

братоў.

На той момант ужо ішла вайна Расіі з Украінай — адна з прычын, па якіх мы з’ехалі. Чытаючы пра бітву, дзе родзічы вынішчаюць адно аднаго, я спачатку адчуваў звычайную горыч: чаму веды пра ранейшыя катастрофы не замінаюць ствараць новыя? А потым пытанне змянілася. Замест «навошта гэта адбылося?» з’явілася: «як магло не адбыцца?» Не таму, што вайна правільная, а таму, што я пачаў бачыць ход падзей, які да яе прывёў. **Разуменне механізму — не апраўданне выніку.** Можна прасачыць, як разбуралася братэрства, не прызнаючы братазабойства справядлівым.

У кнізе мяне ўразіў вобраз разарванага ўзору братэрства: досвед тых, хто бачыў далей за звычайнага чалавека, змыты людской хваляй, а новаму натоўпу хочацца ўжо толькі ўласнага свету і прыгожых краявідаў — зразумелага, таго, што можна адразу памацаць і купіць. Само па сабе жаданне зямнога жыцця не злачынства. Але калі яно становіцца адзіным зместам, усё больш глыбокае аказваецца пахаваным пад пластом сажы — так нарадзілася першая страфа.

Мяне тады займала ідэя мноства ўвасабленняў — не як прадмет веры, а як спосаб глядзець: калі дапусціць мноства жыццяў, чалавек ужо мог апынуцца дзе заўгодна, перажыць пакуты, уладу, падзенне і зноў вярнуцца. Кожнае існаванне — не канчатковы прысуд, а яшчэ адна форма досведу. Але тут ёсць спакуса: калі жыццяў бясконца шмат, цяперашняе лёгка пачаць

успрымаць як чарнавік. Мне здавалася больш важным адваротнае — калі сцэнарый паўтараецца, тым больш трэба хоць аднойчы заўважыць, што менавіта ты ўзнаўляеш.

Галоўнай для мяне стала страфа пра Упанішады: «той, хто не жадае ведаў, хай не будзе імі патрывожаны». Да гэтага мне амаль заўсёды хацелася падзяліцца новымі ведамі з усімі, страсянуць чалавека, паказаць, што ён жыве недастаткова глыбока. У гэтым было шмат шчырага захаплення — і нямала пыхі: я прызначаў сябе тым, хто ўжо зразумеў, а іншага — тым, каго трэба навучыць. Гэтая фраза ўпершыню прымусіла мяне спытаць: ці маю я права трывожыць чалавека ведамі, якіх ён не прасіў? Веды не толькі вызваляюць — яны разбураюць старую, хай нязручную, але звыклую апору. **Намёк аказаўся сумленнейшым за тлумачэнне** — не таму, што хацелася схавацца за туманнасцю, а таму, што не хацелася адбіраць у іншага магчымасць самому дайсці да адкрыцця. Тое, што чалавеку паведамілі, ён можа забыць. Да чаго дайшоў сам — становіцца часткай яго.

У вобразе чалавека, які трапіў у «вір зямных асалод», я бачыў і старэйшага брата — яго свабоду, за якую расплачваліся іншыя. Я не хачу быць яму суддзём, але нежаданне судзіць не азначае рабіць выгляд, што не бачу таго, што адбываецца. Пры гэтым я не стаўлю сябе далёка ўбаку: я таксама доўга жыў тымі самымі асалодамі. Розніца, магчыма, толькі ў тым, што я пакуль не стаў бацькам — і гэта не робіць мяне маральна вышэйшым, проста жыццё не

паставіла нас у аднолькавыя абставіны.

Фінал верша — амаль прамалінейная формула: аддаваць, тварыць, любіць. Пасля ўсіх колаў сансары, пекла і Упанішад я вяртаюся да трох звычайных дзеянняў — не растлумачыць свет і не перамагчы перараджэнне, а проста не прапускаць кадр, які ідзе зараз. Але гэта не геданістычнае «жыві сёння»: зямныя асалоды таксама ўмеюць прыкідвацца прысутнасцю. Аддаваць — каб жыццё не замыкалася на спажыванні. Тварыць — каб пакідаць нешта пасля сябе. Любіць — каб іншы не ператвараўся ў прадмет чарговай асалоды. **Менавіта так я сёння разумею выхад з кола сансары: не містычнае вызваленне, а момант, калі перастаеш несвядома ўзнаўляць адзін і той самы сцэнарый.**

— — —

Сансара

Неон, вітрыны і прыгожыя краявіды
Запоўняць пустэчу, але толькі на міг.
Усё сапраўднае ляжыць пад пластом сажы,
Пад вечным прыгнётам плётак і інтрыг.

О колькі разоў гарэў ты ў пекле
Ці нагой ступаў на край сямі нябёс.
Сумленне ўсё ў дзірках — так бясспрэчна мадней —
Прасіць Уладыку ў час нядзельных імшаў

Заплюшчыць вочы на ўсе твае блюзнерствы
І вымаліць уцеху бяздзейных дзён.
Ці хоць бы толькі выгляд такога пачуцця,
Каб не бачыць больш нічога за ім.

О гора тым, хто, не прайшоўшы шляхам пакоры,
Трапіў у вір зямных асалод.
Не будзе патрывожаны веданнем азарэння —
Прарочыў тэкст святых Упанішад.

Што можа быць сумней на свеце,
Чым вавёркай у коле Сансары быць?
Жывіце кожны кадр у гэтай кінастужцы,
Не забываючы аддаваць, тварыць, любіць.

— — —

— «Не будзе патрывожаны веданнем азарэння», — прачытаў я ўголас. — Ключавое месца. Але тады чаму ты зараз усё тлумачыш? Пішаш цэлы раздзел, расказваеш пра Упанішады і сансару — хіба не трывожыш гэтым веданнем усіх запар?

Ён задумаўся.

— Добрае пытанне. Але гэтая кніга не прыходзіць да чалавека дадому без запрашэння — ён сам яе адкрывае. Так, атрымлівае маю версію, я ўсё роўна накіроўваю. Толькі я не кажу: «вось адзіна правільны сэнс». Я кажу: «вось што адбывалася са мной». А калі чытач убачыць іншае — хай. Аўтар таксама можа не ведаць усяго, што напісаў.

— Значыць, тлумачыць усё-ткі можна?

— Можна запрашаць у сваё разуменне. Толькі не замыкаць чалавека ўнутры яго.

Ён паглядзеў на мяне.

— А калі чалавек не хоча ведаць?

— Пакінуць у спакоі. Гэта складаней, калі гаворка пра кагосьці блізкага — пра брата, напрыклад. Ён робіць хуйню, так. Але я не павінен маўчаць — можна сказаць, што бачу, абазначыць мяжу, адмовіцца ўдзельнічаць. Проста нельга прымусіць навучыцца.

— Ты яго абвінавачваеш?

— Часам. Хоць увесь час кажу, што я не суддзя. Адно другому не замінае: я не ведаю ўсяго яго жыцця і не маю права выносіць канчатковы прысуд — і адначасова злуюся на канкрэтныя ўчынкі. Ён вінаваты ў некаторых рэчах. І я таксама. Розніца, можа быць, у тым, што я цяпер крыху часцей задаю сабе гэтае пытанне.

Ён паглядзеў на другую страфу — пра пекла.

— Ты сапраўды верыш у мінулыя жыцці?

— Не ведаю. Мне было цікава дапусціць гэта як ідэю і паглядзець знутры. Радок працуе, нават калі рэінкарнацый няма: чалавек і за адно жыццё шмат разоў апынаецца і ў пекле, і амаль на нябёсах. Раней мне падабалася думка, што любыя пакуты для нечага патрэбныя. Цяпер я асцярожнейшы — яна занадта лёгка апраўдвае боль заднім лікам.

— Значыць, вайна таксама не «так і павінна была быць»?

— Яна магла стаць гістарычна заканамернай, калі гадамі збіраць нянавісць і гвалт. Але заканамернасць не роўная неабходнасці: у кожным звяне былі чалавечыя рашэнні. Людзі проста мяняюць зброю хутчэй, чым уласныя механізмы.

Ён прачытаў першую страфу.

— Ты ж сам казаў, што прырода напаўняе чашу. А тут пішаш, што краявіды запаўняюць пустэчу толькі на міг.

— Не супярэчнасць. Прыгажосць можа напоўніць чалавека, але не абавязана замяніць унутраную працу. Калі глядзіш на мора і прысутнічаеш — яно напаўняе. Калі патрабуеш ад яго назаўсёды выправіць тваё жыццё — праз тыдзень спатрэбіцца іншае мора. Можна падарожнічаць і заставацца вавёркай у коле. Проста кола будзе перамяшчацца паміж краінамі.

Ён усміхнуўся, потым паглядзеў на радок пра дзіравае сумленне.

— Я таксама так рабіў? Расказваў пра ўласнае разбурэнне прыгожа?

— Вядома. Вобраз свабоднага чалавека, які п’е і нікому не вінен, — прывабны вобраз. І твой брат так жыў, і ты сам, нейкі час.

— Але я выбраўся.

— Збольшага. А ён — не ведаю, я больш не бачу яго дастаткова блізка, каб сцвярджаць.

Ён дайшоў да страфы пра малітву.

— Бог праўда заплюшчвае вочы, калі папрасіць?

— Не ведаю. Але, можа быць, малітва патрэбная не для таго, каб дамовіцца з ім, а каб самому перастаць заплюшчваць вочы. Людзі сапраўды часта просяць не сапраўднага пачуцця, а яго выгляду — можна паказваць клопат і не чуць чалавека, выконваць рытуалы веры і пазбягаць сустрэчы з тым, у што верыш. Можна нават напісаць глыбокі тэкст і вырашыць, што гэтым ужо змяніўся.

— Гэта пра нас, — сказаў ён.

— Асабліва пра нас.

Ён вярнуўся да Упанішад.

— Значыць, веды знішчаюць нешта карыснае?

— Зручнае няведанне. І гэта не заўсёды дрэнна — чалавек можа быць не гатовы застацца без апоры, нават фальшывай. Таму спачатку варта спытаць, ці хоча ён глядзець, а не вырываць мыліцу з рук, каб даказаць, што ён няправільна ходзіць. Мусіць, таму багі ў кнізе прымалі даступнае людзям аблічча — не падманвалі, а шкадавалі: прамога святла чалавек мог не вытрымаць.

— А ты ў вершах спрабуеш паменшыць яркасць?

— Часам. А часам, наадварот, накручваю. Але намёк мне ўсё больш здаецца сумленнейшым за тлумачэнне — гэта спосаб пакінуць чалавеку свабоду самому дайсці да адкрыцця.

— А калі ніхто не зразумее?

— Можа быць, дзверы пакуль нікому не спатрэбіліся. Але тэкст усё роўна быў патрэбны мне самому — аўтар таксама чытач, проста першы.

Ён паглядзеў на фінальную страфу.

— «Жывіце кожны кадр» — ты проста так і сказаў, хоць толькі што вырашыў не вучыць.

— Супярэчнасць пераходнага перыяду. Я ўсё яшчэ трохі прапаведнік — проста лепш маскіруюся. Пад дыялог, напрыклад.

— Я — гэта таксама ты, — заўважыў ён. — Тады чым гэтая кніга адрозніваецца ад пропаведзі?

— Тым, што ты можаш мне запярэчыць. А чытач — закрыць кнігу. Іншага суцяшэння няма: любое выказванне ўплывае, пытанне не ў тым, каб стаць стэрыльным, а ў тым, ці пакідаеш ты месца для адказу.

Ён перачытаў: «аддаваць, тварыць, любіць».

— Што з іх важнейшае?

— Не ведаю. Аддаваць можна і без любові — са страху. Тварыць — з пыхі. Любіць — і нічога не аддаваць. Мусіць, таму яны стаяць разам: кожны дзеяслоў правярае астатнія.

— А што значыць выйсці з сансары — па-сапраўднаму, не рэлігійна?

— Заўважыць паўтор да таго, як ён зноў скончыць дзень за цябе. І зрабіць інакш — хоць бы на адзін працэнт. Каб кола ўпершыню стала спіраллю.

Ён памаўчаў, потым спытаў жорстчэй:

— А вайна? Браты зноў забіваюць братоў — які там адзін працэнт?

— Не ведаю. Калі чакаць, што кніга спыніць армію, — амаль напэўна дарма. Але, можа быць, справа ў тым,

каб хоць бы ты сам не ператварыў іншага ў абстрактнага ворага так лёгка. Часам вораг рэальны, і абараняцца даводзіцца па-сапраўднаму. Але братэрства часам разарванае задоўга да першага стрэлу — і аднавіць яго можна не прыгожымі словамі, а адказнасцю, памяццю, здольнасцю бачыць у іншым чалавека, не адмаўляючы небяспеку.

— Гучыць недастаткова.

— Таму што дастатковага адказу ў мяне няма. Значыць, я ўсё-ткі не мудрэц — проста чалавек, які прачытаў кнігу і на нейкі час убачыў уласнае жыццё праз яе мову. І напісаў верш — спачатку, мусіць, каб растлумачыць іншым. А цяпер — каб запрасіць.

— Куды?

Я паглядзеў на адкрытую старонку.

— Пытанняў тут больш, чым адказаў. Хай кожны выбера сваё. «Той, хто не жадае ведаў, хай не будзе імі патрывожаны». А той, хто жадае, — хай увойдзе і знойдзе сваё.

Ён яшчэ раз перачытаў апошнюю страфу.

— Мы зноў паўтараемся. Шоу працягваецца, кола круціцца...

— Сансара, — усміхнуўся я. — Можна для пачатку не казаць апошнюю прыгожую фразу.

Ён кіўнуў. Дзверы так і засталіся адчыненымі — у пакой цягнула вячэрнім паветрам, і дзесьці за імі чуліся чужыя галасы, крокі, звычайнае жыццё.

РАЗДЗЕЛ 23

Вечны дух

Некаторыя вершы праз гады мяняюць сэнс не таму, што ў іх выяўляецца схаваная думка. Мяняецца чалавек, які іх чытае.

«Вечны дух» — адзін з маіх любімых вершаў: жыццесцвярджальны, энергічны, амаль ваяўнічы. Я сядзеў на камені на гары, і мяне раптам прарвала — не давялося доўга збіраць вобразы, я проста адчуў гэты рух унутры: жаданне жыць, дзейнічаць, пераадольваць.

Тады я займаўся ёгай і ўсур’ёз думаў стаць інструктарам. Але ёга, якой я тады займаўся, была перш за ўсё практыкай дасягнення: больш, хутчэй, мацней, глыбей. Калі з’яўляецца мяжа, яе трэба пераадолець. У нейкі момант я пашкодзіў спіну — з’явілася грыжа, мне прапанавалі аперацыю, я вырашыў яе не рабіць і замест гэтага ўмацаваць мышачны гарсэт. Тады мне здавалася, што ў гэтай траўме абавязкова павінен быць сэнс. Цяпер я асцярожнейшы з такімі фармулёўкамі: не кожная траўма спецыяльна паслана чалавеку, каб яго чамусьці навучыць. Але праз гэтую траўму я прыйшоў да плавання — і вада змяніла маё ўяўленне пра рух: у ёй немагчыма дасягнуць усяго адным намаганнем, з ёй нельга дамовіцца сілай, у яе даводзіцца ўвайсці.

Падчас нядаўняга ўзыходжання на Рынджані — чатыры дні з заплечнікам, каля сарака кіламетраў, спіна балела вельмі моцна — гэтая гісторыя нечакана

вярнулася. Спусціўшыся, я падумаў: мне трэба вярнуцца ў ёгу, але ўжо іншую. Не тую, дзе кожная мяжа — выклік. **Не перамагаць цела. Чуць яго. Не станавіцца сталлю. Станавіцца вадой.**

Менавіта тады ранейшы верш паказаў мне чалавека, якім я калісьці быў. Увесь яго слоўнік пабудаваны на пераадоленні: куля, сталь, бітва, акула. Гэта мова таго, хто не проста хоча жыць — ён упіваецца ў жыццё зубамі, лічыць голад доказам маладосці, а прыпынак — старасцю. Мне дагэтуль блізкая гэтая энергія, і я не лічу таго чалавека няправільным — яму сапраўды патрэбна была сіла пасля ўсяго перажытага.

Але сёння я інакш чытаю радок «Воля сляпа вядзе да перамогі». Тады сляпота волі здавалася годнасцю. Цяпер я пытаюся: а ці бачыць яна ўвогуле, куды вядзе? **Можна перамагчы ўласнае цела настолькі, што яно перастане дазваляць табе рухацца.** А вобраз даліны паміж дзвюма гарамі — тады сховішча, каб схаваць бітву ўнутры, — сёння я чытаю інакш: даліна яшчэ і рэчышча, па якім цячэ вада. Паміж двума светамі не абавязкова будаваць умацаванне, можна шукаць плынь, якая іх злучае.

Я доўга блытаў сілу з пастаянным намаганнем. Але сіла можа праяўляцца і ў здольнасці спыніцца да траўмы, не даказваць, не паскарацца. Вада мяккая — але менавіта яна мяняе форму каменя. Не адным ударам. Прысутнасцю. «Вечны дух» застаўся тэкстам чалавека, які хацеў быць сталлю. Сёння яго чытае чалавек, які вучыцца быць вадой. Адно не адмяняе

другога — сталь усё яшчэ патрэбная, проста не павінна быць адзіным матэрыялам, з якога пабудавана жыццё. **Вечнасць духу цяпер бачыцца мне не ў бясконцай здольнасці ваяваць, а ў здольнасці мяняць форму і ўсё ж заставацца сабой.**

— — —

Вечны дух

Галава як пчаліны вулей,
Сэрца — у грудной клетцы птушка.
Ёй бы хуткасць ляцючай кулі,
Той, што выпусціў розум — забойца.

Рукі-рычагі мае стаміліся,
Ногі далей ідуць па звычцы.
Нервы — шчыт з нержавеючай сталі,
Загартаваны ў стотысячнай сутычцы.

Бітве паміж двума светамі —
Тым, маім, і другім, звонку, —
Я — даліна, што паміж гарамі.
Не хачу, каб мяне хто знайшоў.

Жаўлакамі гуляюць скулы.
Воля сляпа вядзе да перамогі.
У жыццё ўпіваюся зубамі акулы,
Забываючы зусім пра абед.

Наталіць не здольны я голад,
Што дзень за днём выядае душу.
Пакуль адчуваю гэта — я малады.
Пастарэю — прычалю да сушы.

Хай сціраюцца гады аб цела,
Ускладніўшы скарэнне прасторы.
Дух мой вечны і просіцца да справы.
У цэлым — дабро і крыху хуліганства.

— — —

— «Воля сляпа вядзе да перамогі», — прачытаў я. — Куды менавіта яна цябе вядзе?

— Наперад, да мэты, — адказаў ён.

— А калі наперадзе абрыў?

Ён памаўчаў.

— Значыць, трэба глядзець пад ногі.

— Тады яна ўжо не сляпая. Доўга я збіраўся прычапіцца да аднаго слова — некалькі гадоў. Цяпер сляпота волі не здаецца мне годнасцю.

— Таму што стаў баязлівейшым?

— Асцярожнейшым. Што з табой увогуле адбылося, спытаеш ты. Шмат чаго. Ты пашкодзіш спіну — з’явіцца грыжа, табе прапануюць аперацыю, ты адмовішся і вырашыш нарасціць мышачны гарсэт. І ёгу, пра якую марыў, пакінеш — не адразу, але пакінеш.

— Значыць, траўма ўсё разбурыць?

— Не. Зменіць кірунак — у ваду. Плаванне стане часткай жыцця: трэніроўкамі, тэхнікай, дыханнем.

— Значыць, траўма была патрэбная?

— Тое, што пасля болю з’явілася нешта каштоўнае, не даказвае, што боль спецыяльна быў табе пасланы. Я

не хачу прызначаць вышэйшы сэнс кожнай бядзе заднім лікам — занадта лёгка тады сказаць пацярпеламу: «радуйся, гэта цябе навучыць». А кагосьці гэта проста разбурае.

Ён паглядзеў на свае рукі.

— У вершы цела проста сціраецца гадамі. Хіба я пра яго не клапачуся? Займаюся ёгай, становлюся мацнейшым.

— Ты прымушаеш яго станавіцца мацнейшым. Клопат пытаецца, што целу зараз трэба. Дасягатарства ўжо ведае адказ: яшчэ адна нагрузка.

— Ты стаў мяккім.

— Вучуся. Мяккасць скарае павольней, але і камень мяняе вада — не адным ударам, а прысутнасцю.

Ён перачытаў другую страфу — пра нервы-шчыт з нержавеючай сталі.

— Шчыт абараняе.

— І ізалюе. Не раніць — і не кранае. Цяпер я думаю, што шчыт немагчыма падняць толькі супраць болю — ён перакрывае ўсё, уключна з тым, што патрабуе ўразлівасці.

— Але сталь патрэбная.

— Вядома. Я не прапаную стаць лужынай. Я прапаную быць вадой — не лічыць, што адзіны спосаб руху — прабіць перашкоду. Можна знайсці расколіну, змяніць форму, адступіць і вярнуцца.

— Гэта гучыць як баязлівасць.

— Для чалавека-кулі ўсё, што не ляціць проста, выглядае баязлівасцю. А розум-забойца, якога ты выпускаеш у першай страфе, — гэта ж ты сам, які забіваеш у сабе тое, што не ўкладвалася ў сістэму: слабасць, сумнеў, страх.

— Мы гэта ўжо праходзілі ў «Турме».

— Ты чакаў, што пасля аднаго верша пытанне знікне?

Ён дачытаў да трэцяй страфы — пра даліну паміж гарамі.

— Тады гэта было сховішча, — сказаў я. — Цяпер для мяне — рэчышча. Паміж гарамі цячэ вада.

— У вершы яе няма.

— Цяпер ёсць. Я чытаю цябе праз гады — і бачу, што хачу, як і любы чытач. Тэкст ужо шырэйшы за ўспамін.

Ён памаўчаў.

— Я не хацеў, каб мяне хто знайшоў, таму што звонку было небяспечна.

— А пастаяннае сховішча само становіцца турмой. Твае тэксты размаўляюць адзін з адным.

Ён дайшоў да акулы — «у жыццё ўпіваюся зубамі акулы».

— Навошта табе ўпівацца ў жыццё?

— Каб яно не сышло.

— Жыццё не спрабуе ад цябе ўцячы.

— Яшчэ як. Дні мінаюць, людзі сыходзяць, цела старэе.

— Тады трэба пражываць, а не сціскаць зубы мацней. У акуле ёсць карцінка пераможцы. А жыццё, у якое ўвесь час упіваюцца, аднойчы пачынае нагадваць здабычу.

— А што яно тады?

— Асяроддзе. Як вада.

Ён усміхнуўся.

— Ты ўсё зводзіш да плавання. Чаму я забываю пра абед?

— Таму што голад для цябе важнейшы за ежу. Ты прывык жыць праз нястачу — а яна не дазваляе насыціцца. «Наталіць не здольны я голад, што дзень за днём выядае душу». Пакуль адчуваеш голад — малады. А калі насыціўся?

— Пастарэў.

— Або проста паеў. Часам звычайны абед карысней за прыгожую канцэпцыю маладосці.

— Ты зараз не забываеш пра цела дзеля ідэі?

Я ўспомніў трэніроўкі, паход, хворую спіну, сорак кіламетраў, пройдзеных моўчкі.

— Усё яшчэ забываю. Затое шчыра пра гэта кажу.

Ён паглядзеў на радок пра сушу.

— Тады прыпынак здаваўся мне смерцю.

— А прычал — таксама частка падарожжа. Там аднаўляюцца, разглядаюць карту, рамантуюць судна. Ты проста яшчэ не ўмеў адрозніваць спакой ад застою: у спакоі вяртаюцца сілы, у застоі — знікае цікавасць. А калі сілы не вяртаюцца — патрэбны не заклік да

барацьбы, а дапамога: доктар, адпачынак, размова. Не кожны прыпынак перамагаюць воляй.

Ён дачытаў фінал — «дух мой вечны і просіцца да справы».

— Гэта я па-ранейшаму люблю, — сказаў ён.

— Я таксама. Амаль усё засталося — проста дадаліся іншыя спосабы жыць. На Рынджані спіна балела чатыры дні, і я ўсё-ткі дайшоў. Воля прывяла да перамогі. Але па дарозе я амаль не слухаў цела — а праз дзень пасля спуску зразумеў, што хачу вярнуцца ў ёгу мякчэй.

— Калі б я тады быў мякчэйшы, напісаў бы гэты верш?

— Магчыма, не. Добра, што ты быў жывым і пісаў шчыра. Але не ўсё, што аднойчы дапамагло, павінна суправаджаць цябе вечна. Дасягатарства прывяло цябе ў шмат важных месцаў — на вяршыні і ў траўмы, у музыку і ў знясіленне, у плаванне праз боль. Пытанне не ў тым, каб абвясціць яго ворагам, а ў тым, каб перастаць аддаваць яму ўсё кіраванне.

— Хто тады будзе кіраваць?

— Часам дысцыпліна, часам цікаўнасць, часам цела, часам любоў. Занадта шмат начальнікаў — значыць, больш не патрэбны дыктатар.

— А крыху хуліганства пакінем?

— Абавязкова. Нават у мяккай ёзе — проста трэба вучыцца не спаборнічаць з дыванком.

Ён засмяяўся, потым спытаў сур’ёзней:

— Ты праўда вернешся ў ёгу?

— Пастараюся. Хачу спачатку зразумець, якая практыка мне патрэбная — не тая, дзе не балюча, і не тая, дзе лёгка. А тая, пасля якой я становлюся больш уважлівым да сябе, а не ганаруся тым, наколькі добра сябе пераадолеў.

Ён доўга маўчаў.

— Ты змяніўся. Стаў слабейшым?

Я паглядзеў на яго — на сціснутыя сківіцы, на нержавеючы шчыт, на сэрца-птушку ў клетцы.

— Спадзяюся, што не. Проста менш адназначным.

— Гэта не гучыць як дасягненне.

— Менавіта таму, магчыма, яно сапраўднае.

Ён зноў прачытаў назву.

— «Вечны дух» — нават калі ты больш не хочаш вечна змагацца?

— Дух можа быць вечным не таму, што ніколі не спыняецца, а таму, што здольны станавіцца іншым і не знікаць. Куляй. Сталлю. Акулай. А цяпер, магчыма, вадой.

Ён паглядзеў уніз, дзе паміж гарамі ледзь блішчаў ручай.

— Вада таксама просіцца да справы.

— Заўсёды. Проста не абавязкова называць кожны яе рух бітвай.

Ён усміхнуўся, расціснуў зубы — і ўпершыню не паспрабаваў скарыць прастору. Мы пасядзелі на камені яшчэ крыху. Унізе цякла вада. Яна нікуды не спяшалася. І ўсё ж працягвала шлях.

РАЗДЗЕЛ 24

Нашы любімыя

Часам усё жыццё здаецца, што сябе яшчэ толькі трэба знайсці — быццам сапраўдны ты знаходзішся дзесьці наперадзе, пасля наступнага рашэння, пасля таго як разбярэшся з мінулым і нарэшце станеш тым, кім павінен быў быць з самага пачатку. Але паступова ўзнікае іншае адчуванне: **сябе не знаходзяць аднойчы. Сябе ўспамінаюць, збіраюць, губляюць і зноў пазнаюць** — часам па зусім нечаканых прыкметах.

«Нашы любімыя» можа падацца зваротам да іншага чалавека — да каханага, сябра, брата. Але гаворка тут не пра кагосьці звонку. Гэта размова з унутраным сябрам — з тымі часткамі мяне, якія з’яўляліся, знікалі і праз гады зноў нагадвалі пра сябе.

Мяне займала думка, што чалавек прыходзіць у гэтае жыццё не зусім пустым — што ўнутры ўжо ёсць досвед, паходжанне якога ён не можа растлумачыць. Чаму кагосьці незразумела цягне да музыкі, хоць у сям’і ніхто не іграў? Чаму новая справа часам даецца так, быццам цела ўжо ведае рух? Можна растлумачыць гэта спадчыннасцю і выпадковасцю. А можна дапусціць, што праз жыццё праходзяць ледзь улоўныя схільнасці — тое, што ў чалавеку пазнае раней, чым розум паспявае растлумачыць. Адсюль і жаданне абсалютнай цішыні ў першай страфе — не проста схавацца ад шуму, а сціхнуць настолькі, каб пачуць думку, якая не належыць штодзённай

свядомасці. Такі суразмоўца рэдка гаворыць поўнымі сказамі. Ён адказвае целам, раптоўнай лёгкасцю, адчуваннем, што ўпершыню ўбачанае месца чамусьці знаёмае.

Але ўнутраны апавядальнік таксама здольны схітраваць — не заўсёды свядома: памяць наогул рэдка перадае падзею даслоўна, яна перабудоўвае яе, каб чалавек мог яе вытрымаць сёння. Так было шмат разоў падчас працы над гэтай кнігай: я пачынаў расказваць адну версію, потым успамінаў дэталь і разумеў, што расповед быў толькі першым слоем.

Радок «мы нібыта па-за той сістэмай, выдуманай светам» — гэта спроба на час выйсці з гатовай сістэмы каардынат: кім ты абавязаны быць, што развіваць, а што лічыць несур’ёзным захапленнем. Унутраны сябар вяртае іншую сістэму — не абавязкова больш правільную, але маю: тую, дзе цяга да музыкі важнейшая за яе карысць, дзе гара патрэбная не дзеля фатаграфіі з вяршыні.

Цэнтр верша для мяне — радок «наша сустрэча важней за ўсё». Не таму, што астатняе не мае значэння, а таму, што без гэтай сустрэчы любое набыццё можа аказацца чужым. **Можна пабудаваць паспяховае жыццё і ў восемдзесят гадоў зразумець, што большую яго частку пражыў чалавек, якога ты амаль не ведаў.** Менавіта гэтага я баюся — не старасці самой па сабе, а таго, што сустрэча з сабой так і не адбудзецца.

«Друг» тут — не адна нязменная існасць. За гады ўва мне з’яўляліся розныя часткі: дасягальнік,

ратавальнік, праведнік, бунтар, чалавек-куля, чалавек-вада. Кожны ў свой момант гаварыў маім голасам і сцвярджаў: «вось сапраўдны ты». Але ніводзін не аказаўся мной цалкам — таму яго даводзіцца збіраць з часцінак, і слова «пакаранне» ў гэтай страфе цяпер здаецца мне асабліва дакладным: зборка ідзе не праз азарэнне ў гарах, а праз непрыемныя ўспаміны, праз тое, за што сорамна, праз разуменне, што любімая гісторыя пра сябе не зусім праўдзівая.

А радок «я цябе адшукаю заўжды — гэта ўпэўненасць, не надзея» і цяпер адно з маіх любімых месцаў: тут няма сумнення, ёсць упэўненасць, што ў якім бы целе, у якой бы ролі ні давялося прайсці, нешта ўнутры ўсё роўна пазнае кірунак. **Сабой не становяцца аднойчы. Сябе паступова ўспамінаюць. І кожная новая сустрэча не завяршае пошук — яна толькі вяртае яшчэ адну часцінку.**

— — —

Нашы любімыя

Ах, як хочацца цішыні
І ўвогуле ні аднаго гуку,
Каб за таўшчынёю сцяны
Я адчуў думкі друга.

Як жа хочацца ўтануць
У вадаспадзе яго гісторый.
Так, схітруе дзе-нідзе трошкі,
Усміхнуўшыся, паправіцца хутка.

Без перашкод на адной хвалі
Барознім прасторы эфіру.
Мы нібыта з табою па-за
Той сістэмай, выдуманай светам.

Наша сустрэча важней за ўсё —
Мы губляліся ў светах, і здавалася:
Як жа далей я без яго
Сустрэну з радасцю доўгую старасць?

Мне не трэба ад тысячы твараў
Тысяч слоў і паспешлівых прызнанняў.
Збіраю цябе з часцінак —
Вось такое маё пакаранне.

Па Сусвеце туды-сюды,
Прымяраючы целы як вопратку,
Я цябе адшукаю заўжды —
Гэта ўпэўненасць, не надзея.

Доўгі шлях падзяліць напалам
Можа толькі ўзаемнасць жадання.
І не трэба ісці па гарах —
Мы жывём у глыбіні падсвядомасці.

Звярнуўшыся да яе, адразу
Я цябе, мілы друг, пачую.
Усе любімыя там, унутры нас,
Не за зоркамі — трошачкі бліжэй.

— — —

— Хто такія «нашы любімыя»? — спытаў я, перачытаўшы назву.

Ён паглядзеў на мяне са здзіўленнем.

— Спачатку я думаў, што гэта людзі — сям’я, сябры, тыя, каго страціў. А цяпер думаю, што ты пішаш пра сябе. Дакладней, пра нас — іх тут больш, чым двое.

— Колькі?

— Не ведаю. Сам убачыш.

Ён перачытаў першую страфу.

— Мне патрэбная была поўная цішыня, каб пачуць думку друга. Не голас — ён не гаворыць словамі. Часам проста ведаеш: трэба пайсці туды, узяць інструмент, спыніцца.

— І ты заўсёды слухаеш?

— Вядома, не. Побач яшчэ шмат галасоў — страх, лянота, жаданне спадабацца.

— Як зразумець, дзе друг?

— Не ведаю. Часам пасля яго падказкі адчуваю сябе сабой. Але часам — і пасля астатніх таксама.

— Значыць, крытэрый не працуе.

Ён нахмурыўся.

— Ты ўсё псуеш.

— Спрабую зразумець. Не ўсё трэба разумець, — сказаў я за яго, і ён міжволі ўсміхнуўся.

— Добра. Мабыць, ён не заўсёды мае рацыю. Але сапраўдны — не прыдуманы, каб адпавядаць чужому чаканню.

— А калі ён адпавядае тваёй прыгожай гісторыі пра сябе?

— Тады схітруе. І паправіцца — калі я пачую. А калі не, праз некалькі гадоў перачытаю верш і зразумею.

— Гэта ўжо адбывалася, — сказаў я. — Шмат разоў. Выходзіць, друг мяняецца?

— Можа, не ён. Можа, той, хто яго слухае.

Ён паглядзеў на пятую страфу.

— «Збіраю цябе з часцінак» — гэта пакаранне, бо некаторыя часткі не хочацца падымаць. Сорамна. Балюча.

— Можна іх пакінуць?

— Можна. Але тады будзеш спатыкацца, не разумеючы, аб што. — Ён усміхнуўся. — Зноў батыскаф. Турма. Мы ўвесь час вяртаемся да аднаго.

— Бо чалавек не складаецца з асобных вершаў, — сказаў я. — Ён жыве ў адной унутранай сістэме.

— А папярэднія ўвасабленні таксама там?

— Ты верыш, што так. Я — не ведаю. Але гэтая думка дазваляла табе ўважлівей ставіцца да незразумелых схільнасцей, не лічыць іх глупствам толькі таму, што не ведаеш паходжання. Музыка ўсё роўна важная — незалежна ад таго, іграў ты на інструменце ў мінулым жыцці ці не.

Ён паглядзеў на страфу пра сістэму, выдуманую светам.

— Хацеў стварыць уласную сістэму каардынат.

— І яна таксама можа аказацца выдуманай. Ёсць мноства сістэм — выбірай тую, што дапамагае жыць шчырэй і не руйнаваць іншых.

Ён памаўчаў.

— «Наша сустрэча важней за ўсё» — ты згодны?

— Амаль. Сустрэча з сабой вельмі важная, але ёю нельга апраўдваць нежаданне бачыць астатніх. Не «галоўнае — быць верным сабе» замест людзей побач. А сустрэцца з сабой, каб з’явіцца ў адносінах сапраўдным.

Ён перачытаў: «як жа далей я без яго сустрэну з радасцю доўгую старасць».

— Ты баяўся пражыць жыццё, так і не знайшоўшы сябе.

— Дагэтуль баюся. Я больш не думаю, што сустрэча адбываецца аднойчы: сёння знаходзіш адну частку, заўтра губляеш сувязь, потым вяртаешся. І так усё жыццё.

— У адрозненне ад брата? — усміхнуўся ён. — Там таксама быў друг звонку. І не пачуў.

— Так. А ўнутраны часам маўчыць даўжэй за ўсіх — бо ты шмат гадоў яго перабіваў.

Ён апусціў вочы.

— А цяпер умею даслухаць, — сказаў я. — Дзякуючы тэрапіі, вершам, плаванню, цішыні. І горам — хоць сам напісаў, што ісці па іх не трэба.

— Тады чаму амаль усё важнае пішаш там?

— Бо на гары менш шуму. Яна не дае адказу — яна вызваляе прастору.

Ён паглядзеў на радок «я цябе адшукаю заўжды — гэта ўпэўненасць, не надзея».

— Табе падабаецца гэты радок?

— Вельмі. У ім няма патрабавання неадкладнага выніку. Ты дапускаеш, што страціш сябе зноў, але не дапускаеш, што страта канчатковая.

— Значыць, што б ні здарылася, я вярнуся?

— Магчыма. Гэта твая ўпэўненасць — я не хачу яе забіраць, але і не магу выдаць гарантыю ад свайго імя. Веру ў тое, што вяртанне магчымае, пакуль чалавек здольны заўважыць, што згубіўся.

Ён перайшоў да сёмай страфы — пра ўзаемнасць жадання.

— Нават з сабой патрэбная ўзаемнасць?

— Адна частка хоча знайсці. Другая баіцца быць знойдзенай — бо тады давядзецца прызнаць, што выбранае жыццё не тваё, што вобраз добрага чалавека пабудаваны на задушанай злосці. Унутраны друг хаваецца дзеля бяспекі. Яго не выцягнуць — можна толькі стварыць месца, дзе ён зможа з’явіцца, і не караць сябе адразу за пачутае.

— А калі скажа нешта жахлівае?

— Выслухаць. Не значыць падпарадкавацца.

Ён усміхнуўся, потым паглядзеў на фінал.

— «Усе любімыя там, унутры нас» — можна прачытаць шырэй. Людзі, якіх кахалі, таксама застаюцца ўнутры — іх галасы, спосабы глядзець, нават калі яны пайшлі.

— Але я пісаў не пра гэта, — запярэчыў ён.

— Ведаю. Проста тэкст ужо ўмее больш, чым адно. Твае дзверы застаюцца, яны не абавязаны быць

адзінымі.

Ён паглядзеў на назву.

— «Нашы любімыя» — нават тыя, каго я больш не люблю?

— Часам менавіта яны займаюць найбольш месца. Не абавязкова іх выганяць — можна змяніць адлегласць.

— А хто з маіх унутраных «я» твой любімы?

Я паглядзеў на яго.

— Той, хто здольны спыніцца і сказаць: «не, цяпер я схлусіў» — без яго мы напісалі б прыгожую, але не зусім шчырую кнігу. І той, хто напісаў гэты верш на гары.

— Чаму ён?

— Бо тут ты не спрабуеш нікога ратаваць, не абвінавачваеш, не вучыш. Проста хочаш пачуць сябе.

— І пачуў?

— Падобна, толькі цяпер пачынаю.

Ён прысунуўся бліжэй.

— Я ўвесь гэты час быў тут.

— Ведаю.

— Не. Не ведаў — інакш не шукаў бы па ўсім Сусвеце.

Я ўсміхнуўся.

— Магчыма, мне патрэбны быў Сусвет, каб аднойчы зразумець адлегласць. Зусім невялікую.

Ён кіўнуў. Мы змоўклі. На гары было ціха — не абсалютна: варушылася трава, дыхаў вецер, унізе жыў

горад. Але ўпершыню мне не хацелася прыбраць усе гукі. Сярод іх я ўсё роўна чуў думку друга. Яна не паведамляла нічога вялікага. Проста нагадвала: «Я тут».

РАЗДЗЕЛ 25

Сон

У нейкі момант я адчуў, што ў мове стала больш прасторы. Да гэтага верш збіраўся вакол строгай канструкцыі: рыфма, памер, думка, давядзеная да канца ў межах зададзенай формы. Паступова гэта пачало мяняцца — мы ўжо жылі ў В’етнаме, я больш чытаў іншых аўтараў і асабліва моцна трапіў пад уплыў Веры Палазковай: яе доўгіх радкоў, рыфмаў, якія не абавязаны з’яўляцца ў прызначаным месцы, магчымасці расцягнуць радок настолькі, наколькі патрабуе дыханне.

Мяне амаль аглушыла адчуванне свабоды: мова не абавязана быць цеснай скрынкай, у ёй можна склейваць музыку, рэлігію, гумар і раптоўную сур’ёзнасць унутры аднаго радка. **Можна скончыць думку там, дзе яна скончылася, а не там, дзе скончыўся памер.** Для мяне гэта быў не проста новы прыём — я знайшоў свабоду ў мове. Да гэтага шукаў яе ў знешнім жыцці, у пераездах. А тут раптам аказалася, што прастору можна пашырыць проста ўнутры тэксту.

Менавіта ў гэтай размашыстасці з’явіўся «Штосекундны сон з расплюшчанымі вачыма» — верш, які пачынаецца з вобраза слязы як лінзы. Яна не належыць адной эмоцыі: не сказана, ці плача чалавек ад гора, ці ад радасці — гэта павінен вырашыць той, хто чытае. Лінза нейтральная, яна толькі ўзмацняе тое, што ўжо перад чалавекам: праз

страх свет здаецца небяспечнейшым, праз радасць — шчодрэйшым, і ў моманце немагчыма ўспомніць, што перад вачыма наогул ёсць лінза. **У гэтым і ёсць штосекундны сон з расплюшчанымі вачыма: чалавек нібыта не спіць, але бачыць не рэчы, а карцінку, заломленую ўласным станам.**

Далей ідзе амаль дэманстратыўны пералік таго, што нібыта здольнае абудзіць: музыка, поза лотаса, апельсінавы сок, Морфеус, Шыва, Карцаў, Гальцаў — духоўная практыка сутыкаецца з эстрадным гумарам, высокае не адмяняе нізкага. Але ніводнае з гэтага не абуджае канчаткова. Няма чароўнай позы, кнігі, настаўніка, Бога ў зручным абліччы. Кожная рэч можа дапамагчы — страсянуць, даць мову, паказаць дзверы. Але прайсці праз іх давядзецца самому. Паступова гэта стала адной з думак, што паўтараюцца ў маім пісьме: няма чароўнай краіны, чароўнага кахання, чароўнай рэлігіі. **Чалавек сам становіцца ўласнай таблеткай** — не ў сэнсе поўнай аўтаноміі, нам усё яшчэ патрэбныя іншыя, але нішто знешняе не абудзіць таго, хто сам трымаецца за сон.

Радок пра прымус прыйшоў з чарговага перачытвання «Майстра і Маргарыты» — на гэты раз асабліва праявілася рэлігійная тэма: грамадства, дзе ранейшая рэлігійная форма разбураная, але патрэба ў веры не знікла. І тут верш становіцца адкрыта саркастычным: «гэты опіум зусім не прэ на смех... не забудзь сыпнуць манет ля ўваходу». Гэта не выпад супраць веры як такой — мяне раздражняла паказная рэлігійнасць, сістэма, дзе жывое перажыванне

замяняецца формай. Я тады спрабаваў верыць па-рознаму, звяртаўся то да адной традыцыі, то да другой, і кожны раз заставалася адчуванне: нешта не тое. Мне не ўдавалася знайсці Бога, за якім можна ісці, не здраджваючы ўласнаму ўнутранаму голасу.

Далей герой закрываецца — «каб ужыцца ў новы вобраз недатыкі», куды не палезуць нават багі. Калі ніводная сістэма не дала адказу, прасцей абвясціць сябе чалавекам, якому адказы наогул не патрэбныя. Але ўнутры ўсё роўна назапашваецца туга па голасе розуму — не па яшчэ адным прапаведніку, а па ўласным голасе, які чуваць праз сон. І фінал вяртае да пачатку: «сцерці слязу і нарэшце прачнуцца». Гэта не значыць убачыць абсалютна аб’ектыўны свет — такога позірку ў нас, хутчэй за ўсё, наогул няма. Але хоць бы на секунду заўважыць: паміж мной і рэальнасцю знаходзіўся мой стан. **Прачнуцца — значыць перастаць чакаць, што абуджэнне зробіць нехта іншы.**

Тут з’явіўся і яшчэ адзін паварот: свабода мовы стала часткай сэнсу. Я ўжо не толькі пісаў пра выхад з сістэм — я пачаў выходзіць з сістэмы проста ўнутры радка. Форма перастала быць клеткай для думкі і стала рухам самой думкі.

— — —

Штосекундны сон з расплюшчанымі вачыма

Штосекундны сон з расплюшчанымі вачыма —
Карцінка, заломленая празрыстымі слязьмі…
І ў ёй усё здаецца такім вялікім і неабсяжным…
І быццам бы лёгка — але часцей, калі шчыра,
незразумела…

І шлях даўжынёю ў заблытаны клубок,
Спадзяюся, прывядзе ва ўтульны куток,
Дзе гукі струн суцішаць пульсуючы корпус:
Шансон, вакальны унісон, фолк, рэп-н-рок — які
заўгодна опус.

Ні поза-лотас, камарыны ўкус, ні оранж-джус,
Ні нават цемнаскуры сябар Кіяну — Морфеус,
Нішто не здолее абудзіць стомлены арганізм.
Ні нават усемагутны Шыва-арганіст

Шасцю чароўнымі кісцямі, у трыццаць пальцаў,
Ні Карцаў і ні «абалдзелы» Юра Гальцаў.
Усе спяць вакол… ну ці лагодзяць прымус…
Па нядзелях толькі іх кліча да сябе Ісус.

Ну як кліча — хутчэй нязмушана запрашае
Праз усёведных царкоўных глашатаяў,
Гатовых і здольных супакоіць усё і ўсіх…
Вось толькі гэты опіум зусім не прэ на смех.

Няма нават мікраадчування прыходу.
Ідзі і не забудзь сыпнуць манет ля ўваходу.
І хай прабудзе вечна ў табе святло Гасподняе.
За неаплату, чуў я, выключыць могуць, здаецца.

І ўсё… Тады цёмна ісці наперад, нічога не бачачы,
Сябе і ўсіх, а галоўнае — Верхняга ціхенька
ненавідзячы,
Закрыцца, не пускаючы нікога ў свае харомы,
Каб ужыцца ў новы вобраз недатыкі,

Самотнага валацугі, каб нават багі
Не надумалі ўлезці з табою ў калатнечы.
Затужыць, прагнуць голасу розуму,
Пачуць покліч праз сон даволі чуйны.

Расплюшчыць вочы, ціхенька ўсміхнуцца.
Сцерці слязу і нарэшце прачнуцца.

— — —

— Штосекундны сон — значыць, чалавек не разумее, што спіць? — спытаў я.

— Вядома, — адказаў ён. — Калі разумее, гэта ўжо амаль абуджэнне. Сніцца яму рэальнасць — проста ён бачыць яе праз сябе.

— А як яшчэ глядзець?

Ён паціснуў плячыма.

— Не ведаю. Але часам можна заўважыць лінзу — слязу.

— Ад чаго яна?

— Вырашай сам.

— Зручная пазіцыя аўтара, — нахмурыўся я.

— А ты хацеў, каб я растлумачыў усё загадзя? Я і сам не заўсёды ведаў. Спачатку прыходзіць вобраз, тлумачэнне з’яўляецца праз гады.

— Сляза — лінза, яна павялічвае ўсё? І страх, і радасць?

— Так.

— Тады чаму чалавек не можа проста выбраць радасць?

— Бо эмоцыі не пераключаюцца, як касеты. Псіхіка складанейшая за магнітафон. Хоць часам лінза паказвае важнае — страх можа заўважыць рэальную небяспеку, — і адначасова павялічвае яе больш за меру.

— Як адрозніць?

— Правяраць, — усміхнуўся ён. — Зноў тэсціроўшчык, а мы яшчэ не дайшлі да гэтай працы па часе.

— Але ты ўжо адтуль размаўляеш, — пагадзіўся я.

Ён зноў прачытаў доўгія радкі.

— Табе не здаецца, што тут занадта размашыста?

— У гэтым і сэнс. Раней я баяўся страціць форму. Тут — знайшоў іншую. Палазкова паказала, што радок можа скончыцца там, дзе сканчаецца дыханне. Рыфма можа прыйсці пазней, памер — пахіснуцца.

— І гэта ўсё яшчэ верш?

— Вядома. Пытанне не ў адсутнасці правілаў, а ў тым, ці ўтрымлівае тэкст унутраны рух. Інакш свабода ператвараецца ў выпадковасць.

Ён паглядзеў на спіс — Шыву, Морфеуса, Карцава, Гальцава, прымус, Ісуса.

— Амаль культурны суп.

— Упершыню ты дазваляеш асацыяцыям з’яўляцца без пропуску на ўваходзе. Раней кожная павінна была даказаць, што адпавядае высокай тэме.

— А яна ёсць?

— Ёсць. Проста больш не баіцца суседства з камаром і апельсінавым сокам.

Ён засмяяўся, потым зноў стаў сур’ёзным.

— Нішто не абудзіла арганізм — чаму?

— Бо ён стаміўся ад пошуку чароўнага спосабу прачнуцца. Музыка, ёга, кніга, іншы чалавек — кожнае дапамагае, але ніводнае не зробіць усю працу за цябе. Дзверы можна паказаць. Нагу давядзецца перастaвіць самому.

Ён вярнуўся да прымуса.

— Зноў Булгакаў. Я зноў перачытваў — і зноў убачыў іншую кнігу.

— Бо мяняецца не кніга. Чытач. Гэта бабуля казала.

— І тут я ўбачыў рэлігію — пераход ад старога свету да новага, разбурэнне ранейшай формы.

— А Ісус застаўся — па нядзелях.

Ён усміхнуўся, потым пасур’ёзнеў.

— Табе не здаецца, што я праходжуся занадта зла?

— Здаецца. Але не трэба змякчаць — тады гэта было тваё сапраўднае стаўленне. Свабода выказвання не вызваляе ад адказнасці, толькі ты тут крытыкуеш сістэму і сваё ўспрыманне яе, а не сцвярджаеш, што любы вернік дурны.

— А калі чалавеку царква сапраўды дапамагае?

— Тады твой досвед яе не адмяняе. Гэта не ўніверсальны даклад, а твой позірк у той момант. Цяпер я б асцярожней раздзяляў веру і інстытут: за адной і той жа манетай ля ўваходу могуць стаяць зусім розныя ўнутраныя падзеі. Нехта кідае яе па звычцы, нехта з удзячнасці, а нехта сапраўды моліцца.

— Ты стаў менш веруючым?

— Хутчэй менш упэўненым у любых гатовых апісаннях.

Ён перайшоў да харомаў, куды не пускаюць нават багоў.

— Чаму чалавек закрываецца?

— Бо не атрымаў адказу — ні ад Бога, ні ад людзей, ні ад сістэм. І стварае вобраз, у якім адзінота выглядае выбарам. Хоць часта гэта была абарона. Калі адзінота дае сілы вяртацца да людзей — гэта адасобленасць. Калі пераконвае, што ніхто не патрэбны, — гэта ўжо крэпасць.

— Значыць, нават абуджэння можна баяцца?

— Вельмі. Пасля яго цяжка працягваць звыклы сон.

Ён паглядзеў на фінал.

— «Затужыць, прагнуць голасу розуму» — не Бога, не душы. Чаму?

— Бо занадта шмат усяго ўжо размаўляла. Патрэбны быў голас, які хоць трошкі збярэ карціну. Хоць цяпер я і розуму не давяраю цалкам — ён таксама ўмее служыць любой гісторыі, якую чалавек хоча даказаць.

Слухаю некалькі галасоў: розум, цела, пачуцці.

— І хто вырашае?

— Ты. Гэта не мяняецца.

Ён прачытаў апошні радок.

— «Сцерці слязу і нарэшце прачнуцца» — добра замыкаецца. Пачатак і канец трымаюць увесь гэты раскіданы шлях.

— А што з’яўляецца, калі я яе сціраю?

— Не аб’ектыўная ісціна. За адной слязой можа аказацца другая.

— Бясконцае абуджэнне?

— Падобна на тое. Проста ў кожны канкрэтны момант зняцце адной лінзы адчуваецца канчатковым.

Ён памаўчаў.

— Ты казаў, што тут я знайшоў свабоду ў мове. А ў жыцці?

— Часткова. Тэкст бяспечнейшы за рэальнасць — у ім можна парушыць правіла і паглядзець, што будзе. Ты вучыўся не заканчваць радок там, дзе ад цябе чакаюць. Потым пачаў рабіць тое ж самае з рашэннямі.

— Форма змяніла мяне, ці я змяніў форму?

— Не ведаю. Хай будзе адначасова.

Ён зноў прабегся вачыма па вершы.

— Тут занадта шмат усяго — сур’ёзнасць і жарт, Бог і Гальцаў, страх і радасць у адной слязе.

— Менавіта гэта тут і важна.

— А што для цябе цяпер значыць прачнуцца?

Я задумаўся.

— Заўважыць, якую гісторыю я цяпер лічу адзінай рэальнасцю. Што мяне не паважаюць. Што я абавязаны ўсім дапамагчы. Што калі спынюся — нічога не дасягну.

— І яна знікае?

— Не. Але з’яўляецца адлегласць паміж мной і думкай.

— І што рабіць з гэтай адлегласцю?

— Часам нічога. Проста не рэагаваць у тую ж секунду. Абуджэнне выглядае куды празаічней, чым у вершах — часам гэта проста не адпраўленае ў лютасці паведамленне.

Ён расчаравана ўздыхнуў.

— А я ўяўляў нешта вялікае. І Шыва не дапамог?

— Не. Дапамог заўважыць, што ты спіш, — а абудзіў сябе ты сам.

— Сам сабе таблетка?

— Часткова. Ніхто не прачынаецца цалкам адзін — але апошні рух адбываецца ўнутры.

— Тады навошта кніга?

— Каб чытач заўважыў уласную слязу. Нават калі ўбачыць зусім іншае — тым лепей. Можа знайсці тое, чаго ты не мог яму даць.

— Значыць, аўтар не патрэбны?

— Патрэбны, каб пакінуць след. Не абавязкова ўказальнік.

Ён зноў паглядзеў на доўгія радкі.

— Я ўсё ж добра напісаў.

— Вельмі жыва. Хоць тут яшчэ шмат маладога жадання растлумачыць людзям, што яны спяць, — трохі іранічна побач з думкай, што чалавека нельга будзіць супраць яго волі.

— Значыць, сам сабе супярэчу.

— Ты ў пераходзе: ужо не давяраеш гатовым настаўнікам, але яшчэ хочаш сам стаць тым, хто ўсё раскрые.

— А цяпер?

— Стараюся запрашаць. Не заўсёды атрымліваецца — часам зноў тлумачу занадта доўга.

Ён паглядзеў на аб’ём раздзела і засмяяўся.

— Прыкметна.

— Можа, час сцерці слязу і скончыць? — сказаў я.

Ён заплюшчыў вочы. Потым павольна расплюшчыў.

— Прачнуўся?

— Не ведаю. Бачу тэкст. За ім — сябе.

— А яшчэ глыбей?

Ён усміхнуўся.

— Не спяшай. Хай наступная лінза пакуль застанецца на месцы.

За акном нехта метадычна сігналіў у корку. Зусім звычайны, будзённы гук — і чамусьці менавіта ён вярнуў нас абодвух у пакой.

РАЗДЗЕЛ 26

Цыкл

Некаторыя вершы пішуцца за адзін вечар. З «Цыклам» усё адбывалася інакш — ён пачаў пісацца яшчэ ў Польшчы, я захаваў першыя радкі ў нататках Telegram і потым вяртаўся да іх зноў і зноў: спрабаваў працягнуць, нічога не выходзіла, сыходзіў.

Звонку гэта выглядае як адсутнасць працы. Але адсутнасць новых радкоў не азначае, што верш не працягвае стварацца — часам тэкст пішацца ўвесь той час, пакуль аўтар да яго не дакранаецца. **Аўтар яшчэ не стаў чалавекам, здольным скончыць уласны тэкст.** «Цыкл» ствараўся каля трох гадоў — не паступовым дапісваннем, а некалькімі падыходамі да зачыненых дзвярэй. Апошні раз я зноў адкрыў нататку ўжо ў В’етнаме, і тэкст раптам склаўся амаль цалкам.

Назва спачатку азначала кругазварот чалавечага існавання: нараджэнне, захапленне, пошук, забыццё, стома, вяртанне. Але цяпер цыкл бачыцца і ў гісторыі стварэння самога тэксту — нават пустая старонка была часткай гэтага цыкла.

Першая страфа — «выйшлі на вуліцу юныя богі» — пра паўтор аднаго імпульсу на розных узроўнях: чалавек, птушка, натоўп, бажаство. Жыццё імкнецца вонкі, запаўняе форму. Цела — часовы палац для чагосьці большага; свет — яшчэ адзін палац. А сэрца ў наступнай страфе б’ецца як набат менавіта таму, што радасць таксама занадта вялікая для цела — шчасце не супакойвае, яно выклікае напружанне, як і любое

моцнае пачуццё, якое пасудзіна ледзь умяшчае.

Далей нараджаюцца галоўныя пытанні — «хто я й навошта?». Мне дагэтуль здаецца, што гэта адно з найважнейшых пытанняў, даступных чалавеку — не таму, што ёсць кароткі адказ, а таму, што само пытанне мяняе таго, хто яго ўсур’ёз задае. Хоць цяпер я асцярожней з думкай, што да яго абавязкова павінен прыйсці кожны: нехта можа пражыць жыццё, амаль не фармулюючы яго, і быць пры гэтым шчырэйшым і жывейшым.

Страфа пра навуку — эвалюцыю, выбух, «Лега-канструктар» светабудовы — наўмысна змешвае сур’ёзныя мадэлі паходжання свету з амаль дзіцячай карцінкай. **Мы будуем прыгожыя ўпакоўкі для пустаты, якую не здольныя вытрымаць без формы.** І тут жа побач — страх разбітага карыта з казкі пра рыбака і рыбку: можна гадамі будаваць сістэму статусу і грошай, а потым выявіць сябе ў той самай лужыне, адкуль пачынаў.

Увечары стомленыя богі апынаюцца ў бары — і гэта не толькі назіранне за іншымі: я таксама шукаў палёгку ў тым, што нічога не вырашала. У гэтых стомленых багах я бачыў і старэйшага брата — яго тусоўкі і свабоду, за якую расплачваліся іншыя. Але розніца паміж намі не настолькі вялікая, каб паставіць яго ў вершы адмоўным героем, а сябе пакінуць звонку.

Фінал — «хмурныя богі ідуць па дамах» — гэта не канчатковая выснова, а менавіта замыканне круга. Але кожны круг усё ж пакідае след: чалавек вяртаецца да старога пытання крыху інакш, не

абавязкова мудрэйшым, але з новым досведам. **Паўтор можа быць не пакараннем, а спосабам навучання — заўважыць сітуацыю раней, не тады, калі ўжо сядзіш ля разбітага карыта.**

— — —

Цыкл

Радасць запоўніла цела харомы.
Выйшлі на вуліцу юныя богі.
Выйшлі пад дах святога палаца,
Узведзенага думкай бацькі-мудраца.

Сэрца ўдары, як гукі набату,
Гучней, чым грознага грому раскаты.
Рвецца, жадаючы вырвацца вонкі,
Спазмамі б'ецца аб скуру тонкую.

О, колькі святла і шчасця зямнога
Цела, на жаль, закавала ў аковы.
Колькі любові і боскай пяшчоты
Крыюць забыцця глыбокія снягі.

Усё б аддаў — і валацугам па свеце
У пошуках жыццёва важных адказаў.
Хто я й навошта? Куды і адкуль?
Дзе той, хто нам падараваў гэты цуд?

У кожным з нас ёсць Уладара крупіцы.
Зграя — свядомасць, жыве ў кожнай птушцы.
Сэнс палёту — у яго адчуваннях,
У перапаўняючых жыццё імгненнях.

Шмат тэорый нараджае навука:
Дзеці прыматаў, наступства гуку,
Выбуху вялікага распаду прадукты,
Крута прадуманы Лега-канструктар.

Што ні прыдумай — усё так цікава.
Галоўнае — масам, каб не было нудна.
Сэнс толькі ў тым, што адказ і не патрэбны.
Страшна з разбітым карытам у лужыне.

Увечары цела са стомай у пары
Шукае вольнае месца ля бара.
Замест утульнай і чыстай пасцелі —
Начныя: «Кахаю», «Куплю», «Паляцелі».

Ды, налятаўшыся, час прызямліцца —
З гэтым не так ужо проста змірыцца.
На жаль, не пакінуць абрыдлы храм.
Хмурныя богі ідуць па дамах.

— — —

— Ты тры гады гэта пісаў? — спытаў я, гледзячы на дату першай нататкі.

— Каля таго. Але не кожны дзень — часам месяцамі ўвогуле не адкрываў нататку.

— Тады чаму кажаш, што пісаў тры гады?

— Бо ўвесь гэты час яно не знікала. Праца ішла — толькі не на старонцы, а ўва мне. Вяртаўся, спрабаваў, чуў: не тое.

— Унутраны друг маўчаў?

— Ці я няправільна пытаўся. А ў В’етнаме склалася — мабыць, пражыў патрэбную частку шляху, пасля якой змог напісаць пра хмурных багоў, што вяртаюцца дадому. Да гэтага бачыў толькі выхад: радасць, святло, пошук. А прызямленне — не ўмеў прыняць.

Ён перачытаў першую страфу.

— Юныя богі — гэта людзі?

— Так. У кожным ёсць часцінка чагосьці велізарнага.

— Ты ўпэўнены?

— Не. Але мне падабаецца так глядзець — гэта дае годнасць. Не толькі мудрацу на вяршыні, але і п’янаму чалавеку, які зноў сабе хлусіць. Калі ідэя правільная, то і ў ім ёсць тая самая крупіца. Проста забыўся.

— Значыць, задача — успомніць?

— Падобна на тое. Зноў «Нашы любімыя» — усё злучаецца.

Ён перайшоў да другой страфы.

— Сэрца спрабуе вырвацца з цела — ад радасці ці ад трывогі?

— Можна прачытаць і так. Я меў на ўвазе захапленне: адчуванне, што ўнутры больш жыцця, чым здольная ўтрымаць пасудзіна.

— Цела — аковы?

— Тады здавалася дзіўным, што ўсё велізарнае трэба перажываць праз такую маленькую форму. Цяпер больш бачу, колькі яно ўсё ж дазваляе. Без скуры не было б спазмаў — і дотыкаў. Без сэрца — набату, і жыцця.

Ён дайшоў да пытанняў «хто я й навошта».

— Гэта галоўнае?

— Тады мне так здавалася. Цяпер не ўпэўнены, што чалавек абавязаны ўвесь час гэтым займацца — можна так захапіцца пытаннем «хто я», што перастаць быць кімсьці ў канкрэтным жыцці. Але канчатковага адказу не будзе, і, магчыма, справа не ў адказе: кожнае сапраўднае пытанне трохі мяняе таго, хто яго задае.

Ён прачытаў страфу пра птушак і Уладара.

— «Зграя — свядомасць, жыве ў кожнай птушцы» — гэта навукова?

— Не ўпэўнены. Можа, простыя правілы руху кожнай птушкі ствараюць складаныя паводзіны зграі. Абодва варыянты цікавыя — што ні прыдумай, усё цікава. У гэтым ты маеш рацыю, хоць навука нараджае мадэлі, каб тлумачыць назіранае, а не каб масам не было нудна — тут ты несправядлівы да яе. Забаўка вакол навукі — ужо пабочны рынак.

— Але ўпакоўкі ёсць.

— Вядома. Любая сістэма, уключаючы маю сённяшнюю асцярожнасць, можа ператварыцца ў тавар або ідэнтычнасць.

Ён перачытаў: «страшна з разбітым карытам у лужыне».

— Што менавіта страшна?

— Патраціць жыццё на пагоню, атрымаць усё, страціць — і выявіць, што ты нікуды не сышоў.

— Можа, старой проста не хапіла?

— Добрая абарона залежнасці: заўсёды здаецца, што наступны раз дакладна напоўніць.

Ён перайшоў да бара.

— Людзі стаміліся і хочуць выпіць, пачуць «кахаю» — у чым праблема?

— У тым, што раніцай ніхто не збіраецца адказваць за начныя словы. Пачуццё можа быць сапраўдным і нядоўгім — проста другому важна ведаць тэрмін дзеяння абяцання.

— Ты таксама так рабіў?

— Вядома. І не шкадую пра ўсё — не кожная ноч абавязана стаць урокам. Але тут я пісаў пра момант, калі весялосць скончылася, а пустата засталася. Тады і з’яўляецца брат у гэтым вобразе — яго тусоўкі, яго свабода, за якую расплачваліся іншыя. Хоць розніца паміж намі не такая вялікая: я таксама шукаў палёгку ў тым, што нічога не вырашае.

Ён дайшоў да фіналу.

— Чаму храм абрыдлы?

— Цела, звычайнае жыццё, форма, з якой не выскачыць канчаткова. На пачатку — святы палац. Потым — бар. Потым — зноў дадому.

— І раніцай зноў маладыя богі?

— Магчыма, хоць бы да таго, як успомняць учарашняе.

Ён засмяяўся, потым спытаў цішэй:

— А калі не скончыцца ніколі — калі б «Цыкл» так і застаўся незавершаным?

Я паглядзеў на яго.

— Тады, магчыма, незавершанасць і была б яго канчатковай формай.

— Не люблю так.

— Ведаю. Табе хочацца паставіць кропку. Але не кожны пачатак абавязаны апраўдацца канцом.

— Тут жа атрымалася.

— Так. Можа, таму, што ты дарос да здольнасці не даць адказу. «Сэнс толькі ў тым, што адказ і не патрэбны» — тры гады шукаў фінал, а скончыў тым, што фінал не патрабуецца.

— І ўсё роўна напісаў апошнюю страфу.

— Чалавек супярэчлівы.

Ён яшчэ раз перачытаў: «хмурныя богі ідуць па дамах».

— Сумна?

— Трохі. Але, магчыма, зноў выйдуць — ужо заўтра, пакуль не ўспомняць учарашняе.

— Вось ён, цыкл, — усміхнуўся ён. — А мы цяпер дзе?

— Магчыма, паміж вяртаннем дадому і наступным выхадам. Значыць, ёсць час вырашыць інакш.

— І што будзем рабіць?

— Для пачатку не патрабаваць ад гэтага моманту растлумачыць усё жыццё. Проста пражыць.

Ён кіўнуў. Упершыню адсутнасць працягу не здалася нам няўдачай. Мы закрылі нататку. Праца працягвалася.

РАЗДЗЕЛ 27

Натхненне

Да гэтага часу я ўжо пачаў ставіцца да паэзіі не як да выпадковага занятку — стала зразумела, што пісанінка застанецца са мной. Я больш чытаў іншых аўтараў і дазваляў сабе адыходзіць ад звыклай формы: перастаўляць словы, ламаць парадак, збіраць выраз так, як трэба менавіта цяпер.

Таму ў вершы — у рускім арыгінале — з’яўляецца наўмысна дзіўнае «прежне пущего» замест звыклага «пуще прежнего». **Мова не з’яўляецца нерухомай канструкцыяй — яе можна гнуць і правяраць, наколькі далёка яна здольная зайсці, не страціўшы сэнсу.**

Само натхненне я ўспрымаў амаль як усеабдымнае пачуццё любові: цябе нясе, здаецца, быццам можаш дацягнуцца рукамі да неба, стоячы па калена ў рацэ забыцця. Але верш не толькі пра прыемны бок слова. Красамоўства можна выкарыстоўваць як дапамогу, а можна, лічачы, што лечыш чалавека, трапіць якраз у яго хворае месца — адсюль «забаронены ўдар па печані». Шчырасць яшчэ не гарантуе беражлівасці: можна сказаць правільную рэч чалавеку, які не гатовы яе чуць.

Далей з’яўляецца дзяцінства — не таму, што яно было бесклапотным, а таму, што ўспамін умее згладжваць, і большасць такіх удараў наносіць дзіця ўнутры дарослага: патрэба ў прызнанні, жаданне падацца мацнейшым. Натоўп, гатовы ўсё ўхваліць, не

дапамагае расці — **падтрымка і бясконцае ўхваленне не адно і тое ж.**

Фінал вяртае да канкрэтнага моманту: ноч, я не сплю, у навушніках Wind of Change, і натхненне зноў прыходзіць у госці — не як азарэнне, а як стары знаёмы, які ведае, што дзверы часам застаюцца адчыненымі. Раней вершы з’яўляліся з неабходнасці перажыць боль. Тут — таму што сам працэс ужо стаў адной з формаў жыцця.

— — —

Натхненне

Ці назіралі вы натхненне —
Каб у чэрапе да анямення?
Каб нібыта да неба рукамі,
Па калена ў рацэ забыцця?..

Колькі разоў безнадзейнасцю гняткою
Цела зноў на калена апушчана?
Сіла, што большасцю адмаўляецца,
Напаўняе цябе мацней, чым раней.

Ці часта, утаймаваўшы красамоўства,
Замест таго каб словам лячыць, — калечачы,
Наносіў свайму суразмоўцу
Забаронены ўдар па печані?

Шмат сказана шчыра-сардэчнага
Так, каб у памяць урэзалася навечна, але
Растваремся мы ва ўспамінах
Бесклапотнага дзяцінства бестурботнага.

Лаянкай і бесцырымоннасцю
Свае думкі мы занялі поўнасцю.
І прабелы ў развіцці разумовым
Мы сілкуем натоўпу прыхільнасцю.

Ноч. Не спіцца. Сэрца — у трымценні.
Wind of Change. З навушнікаў спевы.
Прабіраюцца ноткі хвалявання —
Зноў у госці прыйшло натхненне.

— — —

— «Прежне пущего», — прачытаў я. — Ты спецыяльна пераставіў словы?

— Вядома, — усміхнуўся ён. — Бо мог. Я толькі пачаў разумець, што мова дазваляе куды больш, чым мне здавалася.

— Ёсць жа выраз «пуще прежнего».

— Ведаю. Перазбіраў. Стала маё — а для верша гэтага часам дастаткова, нават калі чытач вырашыць, што я проста памыліўся.

Ён зноў прачытаў першую страфу.

— «Ці назіралі вы натхненне?» — а ты сам цяпер назіраеш?

— Так. Быццам да неба можаш дацягнуцца — не літаральна, але ўсё ўнутры становіцца велізарным.

— Зноў лінза, як у «Сне»?

— Падобна. Толькі там была сляза, а тут хваля. Забываеш не праблемы — яны проста на час перастаюць быць адзіным зместам галавы.

— Значыць, натхненне — абязбольвальнае?

— Не толькі. Абязбольванне вяртае туды ж. А пасля натхнення часам прыносіш нешта назад — рашэнне, верш, іншае адчуванне сябе.

Я перайшоў да трэцяй страфы.

— Чаму ўдар менавіта па печані?

— Груба, цялесна, адразу адчуваецца. Я часта спрабаваў лячыць людзей словамі — не заўсёды таму, што яны прасілі. Мне здавалася, што гэта дапамога. А для іх часам — удар: можна сказаць правільную рэч чалавеку, які не гатовы яе чуць.

— Значыць, трэба маўчаць?

— Не заўсёды. Не ведаю дакладнага правіла — я не стаў мудрацом пасля аднаго радка пра таго, хто не хоча ведаў. Зноў цыкл.

— А добры намер не апраўдвае?

— Не. Чалавек можа прычыніць вялізны боль з самымі добрымі намерамі. Важна і тое, і другое: намер паказвае, чаму ты так зрабіў, вынік — што ты сапраўды зрабіў. Калі вынік дрэнны, давядзецца адказваць, нават калі хацеў добрага.

— Ты цяпер так умееш?

— Часам. Часцей спачатку тлумачу, чаму не хацеў пакрыўдзіць. Але хоць бы стаў заўважаць, што гэта не адмяняе чужога болю.

Ён прачытаў страфу пра дзяцінства.

— Яно праўда было бесклапотным?

— Не заўсёды. Проста ўспамін умее згладжваць, і мне хацелася хоць бы такога дзяцінства ўнутры тэксту.

— Зноў прыгожая гісторыя? Сам сабе хітрыш, як унутраны друг.

— І папраўляюся праз гады. Памяць працуе без дэдлайнаў.

Ён паглядзеў на страфу пра лаянку.

— Падобна на мяне, — усміхнуўся ён.

— Вельмі. Часам грубае слова шчырэйшае за доўгую нейтральную канструкцыю. Але калі кожную эмоцыю выказваць адной і той жа грубасцю, мова бяднее. Пытанне ў тым, што робіць канкрэтнае слова — тут яно дадае ўсмешку, ты не чытаеш мараль, а прызнаеш агульную чалавечую дурасць і ўключаеш у яе сябе.

— А натоўп прыхільны.

— Вельмі карысная рэч для самалюбства. Падтрымка і бясконцае ўхваленне — не адно і тое ж: калі ўсе хваляць, лёгка вырашыць, што развівацца больш няма куды. Патрэбныя людзі, здольныя не толькі пляскаць у ладкі.

— Як ты?

— Я таксама часам занадта лёгка захапляюся. Стараюся цяпер адрозніваць падтрымку і ліслівасць. Не заўсёды атрымліваецца.

Ён дайшоў да фіналу.

— Ты памятаеш той канкрэтны момант — ноч, Scorpions?

— Так. Ляжу, музыка грае, і разумею: пачынаецца. Часам радкі прыходзяць гатовымі, часам спачатку толькі рытм — і калі не ўстаць і не запісаць, знікне.

— Што пры гэтым адчуваеш?

— Быццам нехта прыйшоў. Не муза — занадта пафасна. Проста натхненне, ужо знаёмае: не першы верш, але, магчыма, першы момант, калі я зразумеў, што гэта не выпадковасць — што буду працягваць пісаць.

— Ты ўжо вырашыў стаць паэтам?

— Не. Хутчэй чалавекам, які піша. Паэт гучыць як званне, а пісаць — дзеянне. Слова патрабуе ўнутранага дазволу, а яго яшчэ трэба ў кагосьці атрымаць — у сябе, у чытачоў, ва ўяўнай рады сапраўдных паэтаў.

— А калі б ніхто не прачытаў?

— Хацелася б, каб чыталі. Але, мабыць, усё роўна пісаў бы — проста таму, што часам думка становіцца сапраўднай толькі пасля таго, як я знаходжу ёй форму.

— Значыць, натхненне прыходзіць не пасля шчырасці? Ты ж казаў, што яно ўзнікае, калі перастаеш сабе хлусіць.

— Прыгожа сказаў, але не заўсёды — яно прыходзіць і да чалавека, які выдатна сабе хлусіць. Шчырасць важная не для таго, каб тэкст з’явіўся, а для таго, каб ён вытрымаў сустрэчу са мной праз гады.

— А тут я шчыры?

— Так. Ты не робіш выгляд, што натхненне ператварае цябе ў прарока — яно прыходзіць сярод лаянкі і начнога Scorpions, гэта значыць сярод звычайнага жыцця. У гэтым і сіла.

Ён усміхнуўся.

— Што наогул змянілася пасля гэтага верша?

— Ты пачаў давяраць пісьму — перастаў ставіцца да кожнага ўдалага радка як да выпадковасці. І пачаў адчуваць мову не толькі інструментам для перадачы гатовай думкі: яна сама стала месцам, дзе думка з’яўляецца. Не заўсёды спачатку думаеш, потым запісваеш — часам перастаўляеш словы і выяўляеш сэнс, якога раней не было.

— «Прежне пущего».

— Напрыклад. Жарт таксама можа адкрыць свабоду.

Ён яшчэ раз прачытаў фінал.

— «Зноў у госці прыйшло натхненне» — простая канцоўка.

— Таму і працуе. Пасля ўсіх пытанняў і ўдараў застаецца бытавая сцэна: стары знаёмы прыйшоў уначы, а ты яго ўпусціў.

— І з таго часу ён прыходзіць часцей?

— Часам. А калі не прыходзіць — праца ўсё роўна працягваецца. Гэта ўжо з «Цыкла» — тэксты размаўляюць адзін з адным.

— Тады чаму верш названы ў яго гонар, калі ён не галоўны?

— Бо ў той вечар галоўным быў менавіта ён. Не кожная ісціна абавязана быць канчатковай.

У навушніках зноў зайграла знаёмая мелодыя.

— Чуеш? — спытаў ён. — Прыйшло?

Я прыслухаўся. Сэрца білася спакойна. Ніякіх новых радкоў не з’яўлялася.

— Пакуль не.

Ён усміхнуўся.

— Нічога.

Мелодыя дайграла да канца і абарвалася цішынёй — той самай, у якой звычайна і нараджаюцца наступныя радкі.

РАЗДЗЕЛ 28

Не будуйце замкаў з пяску

Гэта адзін з ранніх вершаў. Ён з’явіўся на наступны дзень пасля «Генія свабоды» — таго самага тэксту, прысвечанага брату, якім ён тады шчыра захапіўся: хадзіў з кута ў кут, перачытваў, казаў «зайздрошчу табе, што гэта не я напісаў», і нейкі час нават трымаў той лісток пры сабе.

Для маладога аўтара такая рэакцыя мусіла б стаць амаль ідэальнай. Але мяне гэта раззлавала: брат пачуў «Генія свабоды» і зусім не пачуў таго, што было яму сказана. Я пісаў той верш з сумневам — пытаўся, ці не схавана за ягонай свабодай пустата. А ён пачуў у ім захапленне сабой. **Ганарлівасць замест пытання.**

Таму наступным вечарам я напісаў яшчэ адзін, ужо больш прама — амаль без надзеі, што намёк зразумеюць там, дзе не зразумелі папярэдні.

Я бачыў, як брат увесь час блукае паміж фантазіямі, ідэямі, наркотыкамі, тусоўкамі, рознымі версіямі самога сябе. Цяпер я магу назваць гэта пошукам. Але тады перш за ўсё было відаць іншае: **пакуль ён шукае сябе, расплачваюцца людзі побач** — сям’я, жанчыны, дзеці, блізкія, якім ягоныя ўнутраныя падарожжы прыносілі зусім не паэтычныя наступствы. Брат быў здольным, разумным, і ў ім адчуваўся вялікі ўнутраны капітал — як банкаўскі ўклад, які чалавек атрымаў на пачатку жыцця і доўга траціў, амаль нічога не дадаючы назад. Кожны раз

здавалася, што запас яшчэ велізарны. Але ўнутраны ўклад таксама аднойчы заканчваецца, калі толькі здымаць.

Другая страфа папярэджвае пра ілюзіі — не таму, што фантазія бескарысная, а таму, што ілюзія адрозніваецца ад уяўлення тым, што чалавек пачынае жыць так, быццам прыдуманае ўжо замяніла рэальнае. А рэальнасць пытаецца: што ты сапраўды зрабіў, каму дапамог, за каго адказваў? І аднойчы ўжо не дапаможа маміна цёплая рука — не таму, што маці перастала любіць, а таму, што дарослага немагчыма бясконца вяртаць у стан дзіцяці, якому даруюць усё і зноў збяруць разбуранае за яго.

Трэцяя страфа гучыць амаль парадаксальна ў кнізе, цалкам пабудаванай на разважаннях. Але гаворка не пра думку як такую: можна думаць, каб убачыць ясней, а можна — каб ніколі не дзейнічаць, раскладваючы кожнае рашэнне на тысячы версій. Так можна праразумнічаць цэлае жыццё і выявіць, што за разважаннямі не вырас чалавек, здольны адказваць за свае ўчынкі.

Апошняя страфа заканчваецца прамым зваротам: не ўдаваць святога, не ўдаваць грэшніка, не іграць прарока ці незразуметага мастака. **Пабыць чалавекам — са слабасцю, абмежаваннямі, неабходнасцю часам рабіць нуднае і чуць іншага.**

Тады я пісаў гэта брату. Цяпер разумею, што большая частка звароту вярнулася да мяне — я таксама будаваў замкі з пяску, таксама прымяраў то Госпада, то д’ябла ўласнай маленькай сцэны. Але

тады, на наступны дзень пасля «Генія свабоды», нічога гэтага не адбылося: верш зноў застаўся няпачутым, толькі з іншым знакам. Адзін прынялі за пахвалу. Другі, здаецца, проста прапусцілі міма. **Часам словы не змяняюць адрасата. Але застаюцца чакаць аўтара.**

— — —

Не будуйце замкаў з пяску, не будуйце!

Не будуйце замкаў з пяску, не будуйце!
Яны растануць, як вясновы лёд.
І лепш на Зямлі вы песню спявайце,
Чым адпраўляцца думкамі ў палёт.

Не сыходзьце ў свет падманлівых ілюзій.
Там, як і раней, пануе пустата.
Не пазбегнуць псіхалагічных кантузій,
І не дапаможа мамы цёплая рука.

Не растварайцеся ў дурных разважаннях.
Яны ж не дапамогуць, дык навошта,
Спрабуючы логіку знайсці ў адгаворках,
Праразумнічаць усё жыццё і стаць нікім.

Не слухайце чужых шаблонных меркаванняў.
Паспрабуйце пражыць хоць пару дзён.
Чым д’ябла альбо Бога граць на сцэне —
Пабудзьце чалавекам, гэта ж складаней.

— — —

— Ён праўда сказаў, што зайздросціць? — спытаў я, успомніўшы тую рэакцыю на «Генія свабоды».

— Літаральна так, — адказаў ён. — Спачатку мне спадабалася. Потым я зразумеў, што ён пачуў не тое, што я хацеў сказаць: той верш сумняваўся ў ягонай свабодзе, пытаўся, ці не пустата за ёй. А ён пачуў пахвалу — там, дзе для мяне было пытанне, для яго прагучала люстэрка, у якім ён сабе спадабаўся.

— Ён мусіў здагадацца? Ты сказаў прама?

— Не. Хацеў, каб ён сам пачуў — калі сказаць прама, пачне спрачацца.

— Але замест гэтага захапіўся сабой, — заўважыў я. — Тады ты напісаў наступны, назаўтра, ужо прамей.

— І што?

Ён паглядзеў убок.

— Нічога. Проста не адрэагаваў так, як на «Генія свабоды» — ні захаплення, ні спрэчкі.

— Значыць, другі застаўся няпачутым інакш, чым першы. Той прынялі за пахвалу. Гэты, здаецца, проста прапусцілі.

— Абодва разы міма, — уздыхнуў ён. — Дык навошта я ўвогуле пісаў другі?

— Ён нешта зрабіў з табой. Пакуль ты не напісаў, думка магла заставацца толькі раздражненнем. Тэкст надаў ёй форму.

— Але ён мусіў зразумець хоць нешта.

— Ты ўсё яшчэ кажаш «мусіў». Нават блізкі чуе праз уласную лінзу — магчыма, ён пачуў тое, што здольны быў пачуць тады.

— Зручна ўсё тлумачыць няздольнасцю, — рэзка адказаў ён. — Ён увесь час тварыў хуйню, і ніводзін з маіх тэкстаў яго не спыніў. Я меў права злавацца.

— Вядома. Я не апраўдваю яго — проста аддзяляю разуменне ад апраўдання. І потым, другі верш і так прамейшы за першы. Не дапамагло. Прамата — не гарантыя, што цябе пачуюць.

Ён крыху супакоіўся.

— Таму ён і напісаны ў множным ліку — «не будуйце», «не сыходзьце». Бяспечней, быццам звяртаешся да ўсяго чалавецтва, а не канкрэтна да яго.

— Але ж гаварыў ты з ім.

— Не хацеў ператвараць верш у асабістую прэтэнзію. Або зрабіў прыватную гісторыю шырэйшай — адно другому не замінае.

Ён перачытаў першую страфу.

— Замкі з пяску — ягоныя фантазіі: што ўсё неяк уладкуецца, што сям’я пачакае, што талент усё перакрые.

— А ты такіх не будаваў?

— Будаваў. Мусіць, ужо тады — пісаў і сабе таксама, неўсвядомлена. «І лепш на Зямлі вы песню спявайце» — хацеў вярнуць яго ўніз. Хоць сам усё жыццё хаджу па горах і светах.

— Значыць, розніца паміж вамі не абсалютная.

— Я не казаў, што абсалютная, — нахмурыўся ён. — Але я хоць спрабаваў глядзець. А ён руйнаваў людзей побач.

— Пошук не вызваляе ад адказнасці за тое, што адбываецца па дарозе. Можна паважаць пошук і асуджаць учынкі.

— Тады навошта казаць «пустата»? Я бачыў, куды ён сыходзіць — у ілюзіі. Можа, там была не пустата, а палёгка.

— Але пасля гэтага заставалася пустата — я бачыў вынік.

— Шчырае назіранне, але не поўнае апісанне ягонага ўнутранага свету, — сказаў я. — Ты дваццаць гадоў спрабаваў яго зразумець, растлумачыць, падтрымаць.

— І стаміўся. Цяпер не размаўляем.

— Значыць, гэтыя вершы былі першай спробай намаляваць мяжу. Хоць мяжа на паперы і мяжа ў жыцці — не адно і тое ж. Працэсы, расцягнутыя на гады.

Мы перайшлі да трэцяй страфы — пра дурныя разважанні.

— Ён любіў разумнічаць, — сказаў ён.

— А ты?

Ён засмяяўся.

— Таксама. Але мяне гэта раздражняла, бо я не бачыў за словамі дзеянняў. Хоць за сваімі таксама не заўсёды бачыў — магчыма, мяне раздражняла знаёмае.

— «Праразумнічаць усё жыццё і стаць нікім» — жорстка. Ты сапраўды лічыў, што ён стане нікім?

— Баяўся. Хоць радок гучыць так, быццам чалавек, які нечага не дасягнуў, — ніхто. Цяпер я сказаў бы асцярожней: можна ўсё жыццё тлумачыць тое, што адбываецца, і так і не пачаць жыць.

— Значыць, ты зноў спрабаваў лячыць ударам — забароненым, па печані.

— Тады не ведаў, што раблю. Цяпер бачу. Верш робіць тое, ад чаго пазней сам перасцерагае.

Ён перайшоў да апошняй страфы.

— «Не слухайце чужых шаблонных меркаванняў» — а сам даеш меркаванне.

— Не шаблоннае. Для цябе, — прызнаў ён. — Тады я шчыра лічыў, што вызваляю яго ад чужых шаблонаў сваім поглядам. Розніца невялікая, калі навязваеш.

— І апошні радок — галоўная просьба: «пабудзьце чалавекам».

— Перастань іграць — д’ябла, Госпада, вольнага мастака, незразуметага генія. Проста чалавек — той, хто жыве, памыляецца, адказвае, не хаваецца за вобразам.

— Ты сам такім быў?

— Не. Часам мы раней бачым чужую праблему, — сказаў ён. — Цяпер гэты радок звернуты да мяне: добрага чалавека, ратавальніка, мудраца я таксама іграў. Госпада — калі вырашаў, што ведаю, як іншым трэба жыць. Д’ябла — калі абвяшчаў свае ўчынкі непазбежнай цёмнай натурай. Уся сцэна ўнутры мяне, як амаль заўсёды.

— Але ты ўсё роўна пісаў брату.

— Вядома. Проста адрасат з часам пашырыўся — спачатку да чалавецтва, а трэба было пачаць з сябе.

Ён усміхнуўся.

— Пабудзь чалавекам — гэта ж складаней. Бо роля загадзя тлумачыць, як сябе паводзіць, а чалавек кожны раз мусіць вырашаць нанова, без гатовай маскі, і можа памыліцца. Госпадам прасцей — заўсёды ведаеш ісціну. Д’яблам таксама — можна ні за што не адказваць: «я такі». А чалавекам даводзіцца прызнаваць супярэчнасці: любіць і злавацца, дапамагаць і стамляцца.

— Гэта пра брата?

— І пра мяне. І пра нас.

Ён зноў успомніў той, першы лісток з «Геніем свабоды».

— Дзіўна, што ён яго захоўваў, але не змяніўся.

— Любоў да тэксту — яшчэ не гатоўнасць пражыць ягоны сэнс. Можа, бачыў у ім нешта сваё — мы ўжо не даведаемся.

— Я хацеў, каб ён убачыў маё.

— Ведаю. Хацець — так, патрабаваць — марна. Асабісты зварот чуецца найцяжэй, адразу хочацца абараняцца. А прыгажосцю ён змог захапіцца — яна была бяспечнейшая за сэнс.

Ён доўга маўчаў.

— Значыць, у «Геніі свабоды» я схаваў удар у прыгожую ўпакоўку. І раззлаваўся, што ён пахваліў

упакоўку, а ўдару не заўважыў.

— Вельмі падобна.

— Непрыемнае адкрыццё.

— Затое сапраўднае, — сказаў я. — Абодва вершы не дрэнныя — у іх засталася твая рэальная спроба дагрукацца. Не ідэальна шчырая. Але жывая. І апошні радок усё яшчэ моцны — менавіта таму, што яго вымаўляе не мудрэц, які ўжо навучыўся быць чалавекам, а той, хто патрабуе гэтага ад іншага і пакуль не разумее, колькі гадоў сам будзе гэтаму вучыцца.

Ён зноў прачытаў: «пабудзьце чалавекам, гэта ж складаней».

— Цяпер гучыць інакш. Не прысуд.

— А што?

— Задача. Для ўсіх нас.

Мы яшчэ крыху глядзелі на той лісток з «Геніем свабоды», які брат калісьці насіў пры сабе. Я не ведаю, што менавіта ён у ім любіў. Тэкст, напісаны на наступны дзень, ён, здаецца, нават не заўважыў так, як першы. Але і першы ў выніку не быў пачуты — проста па-іншаму. Праз дваццаць гадоў абодва звароты вярнуліся да таго, хто іх напісаў.

— Ну што? — спытаў ён. — Атрымалася пабыць чалавекам?

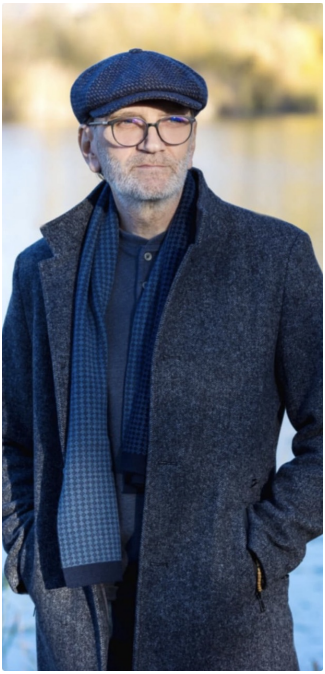
Я хацеў адказаць прыгожа. Потым перадумаў.

— Часам.

Ён кіўнуў. На гэты раз гэтага аказалася дастаткова.

РАЗДЗЕЛ 29

Шчаслівы

Калі перачытваю гэты верш, першым успамінаецца не тэкст, а адзін дзень у В’етнаме.

Да таго часу вакол мяне паступова пачалі з’яўляцца людзі, побач з якімі хацелася заставацца сабой. Мы выбраліся з палаткамі на бераг прэснага возера. Вакол шумелі джунглі, якія ўначы не змаўкалі ні на хвіліну. Палаткі, вогнішча, плаванне, гітара, садавіна, доўгія размовы. Пазней да нас далучыліся яшчэ хлопцы — з многімі з іх мы падтрымліваем сувязь дагэтуль.

Менавіта тады я ўпершыню злавіў сябе на думцы, што пачынаюць збывацца словы, якія калісьці напісаў у вершы «Жывём учора»: «З табою армія сяброў».

Але разам з гэтым прыйшло і іншае выпрабаванне. **Побач з новымі людзьмі трэба было вучыцца быць сапраўдным.** Не спрабаваць усім дапамагчы. Не імкнуцца ўсіх зразумець. Не заслугоўваць сваё месца побач. Проста быць.

Раніцай я прачнуўся, калі лагер ужо жыў сваім жыццём. Хтосьці распальваў вогнішча, хтосьці плаваў, хтосьці гатаваў сняданак. Варылася аўсянка. Кожны спакойна займаўся тым, што любіў. Калісьці я пачуў простую думку: «Сапраўдны адпачынак — гэта калі кожны займаецца тым, што яму сапраўды падабаецца». Мусіць, менавіта так усё і выглядала.

У нейкі момант мяне настолькі перапоўніла пачуццё свабоды і ўдзячнасці, што я проста сеў і пачаў пісаць. **Хвілін праз дзесяць верш ужо быў гатовы.**

— — —

Шчаслівы

Захапленне вадой у вачах ад кожнай ноты.
Усмешка на шчоках ад кожнай кроплі поту.
І радасць ад усяго, што ёсць наўкруг.
Я шчаслівы, ШЧАСЛІІВЫ, мой сардэчны друг.

Асалода бачыць гэтага жыцця фарбы,
Асалода садраць прыліплыя маскі
І даць сваёй фізіяноміі ўздыхнуць,
Накіраваць да сонца і свабодна ўсміхнуць!

Не назіраць гадзін і проста быць шчаслівым!
З хмары дождж — спяшаюся гуляць пад лівень!
Наперад, хутчэй! Я чую сэрца стук…
Я шчаслівы тут, зараз, мой верны друг.

Хай ноч накрые зямлю, як коўдраю.
Хай дзень наступны ўсё пачне нанова.
Світанак промнем дакранецца да сонных вачэй,
Вабячы ў чароўны шлях — у які ўжо раз.

У які ўжо раз я чую покліч Сусвету.
Такі знаёмы і пранікнёны.
Свабодны, з верай і напоўненай душой,
Я шчаслівы, ШЧАСЛІВЫ ЖЫЦЬ, мой дарагі!

— — —

— Ты расказаў пра лагер. Але амаль нічога не сказаў пра «сардэчнага друга», — заўважыў я.

— Бо гэта ўжо іншая гісторыя, — адказаў ён.

— Тады раскажы.

— Яго завуць Аві. Мы пазнаёміліся зусім выпадкова яшчэ ў Кракаве. Ён прыехаў да свайго сына Эдварда, і замест некалькіх дзён яны затрымаліся амаль на два тыдні. Увесь гэты час мы размаўлялі.

— Чым ён аказаўся для цябе такім асаблівым?

— Не тым, што чамусьці мяне навучыў. А тым, што побач з ім можна было проста быць.

— Таму ў вершы з’яўляюцца маскі?

— Думаю, так. Не таму, што ён здымаў іх з мяне. А таму, што побач з некаторымі людзьмі яны становяцца

непатрэбнымі.

— Значыць, «мой сардэчны друг» — гэта Аві?

— Так. Але не толькі.

— А хто яшчэ?

— Любы чалавек, побач з якім перастаеш адчуваць сябе адзінокім.

— І гэта і ёсць шчасце?

— Не. Шчасце — гэта калі раптам разумееш, што ўжо перастаў насіць маскі.

Дзесьці ў цемры яшчэ шумелі джунглі. Вогнішча дагарала. І на гэты раз нікому не трэба было нічога даказваць, каб застацца каля агню.

РАЗДЗЕЛ 30

Да бабулі

Ёсць людзі, побач з якімі перастаеш змагацца з жыццём. Для мяне такім чалавекам была бабуля.

Калі ўсё рушылася, я тэлефанаваў ёй і казаў усяго адну фразу: «Бабуля, я хутка буду». Яна жыла прыкладна за гадзіну язды ад горада, і гэтай дарогі амаль заўсёды хапала, каб пачаць супакойвацца. Дома мяне чакаў велізарны кубак кавы з малаком, нешта смачнае, доўгія размовы і адчуванне, што свет можа крыху пачакаць.

Бабуля вельмі моцна паўплывала на маё жыццё. Яна была свабодалюбівай, самастойнай, упартай і прынцыповай — шмат у чым імкнулася выхаваць ува мне тыя якасці, якіх мне не паспеў перадаць бацька: яго нельга назваць зусім адсутным, але побач ён бываў значна радзей, чым мне было трэба. **Калі станавілася цяжка, калі ўсё рушылася і зямля сыходзіла з-пад ног, я збіраўся і ехаў да яе.** Дастаткова было загадзя папярэдзіць, што хутка буду. Прыязджаючы, я быццам трапляў у аазіс спакою, дзе не трэба было неадкладна вырашаць праблемы, браць сябе ў рукі і зноў станавіцца моцным.

За некалькі тыдняў да яе смерці я зноў апынуўся ў яе. Тады развалілася справа, якой мы займаліся з братам, і я застаўся без грошай і сродкаў на жыццё. Я патэлефанаваў бабулі і сказаў: «На гэты раз прыеду надоўга». Збіраў у лесе ягады і грыбы, здаваў іх, каб накапіць спачатку на паслугі агента па нерухомасці, а потым на першы ўнёсак за здымную кватэру. Сітуацыя была далёка не самая радасная. Але цяпер я бачу, як дзіўна яна змяніла маё геаграфічнае становішча і наблізіла мяне да бабулі — быццам жыццё ведала, што хутка я яе страчу.

Мы правялі разам яшчэ два-тры тыдні. Потым я накапіў патрэбную суму і паехаў працаваць у іншы горад. І там даведаўся, што яе не стала.

Памятаю маршрутку, у якой ехаў назад. Усё адбывалася быццам у непрытомнасці, але я выразна бачу сябе каля акна і памятаю слёзы, якія ліліся градам. Калі я прыехаў, трэба было рыхтаваць магілу.

Мужыкі, якія павінны былі яе капаць, паспелі напіцца і ўжо ні на што не былі здольныя. Я быў у светлых штанах і кофце. Ад злосці ўзяў рыдлёўку, выгнаў іх і пачаў капаць сам. **Капаў, плакаў і размаўляў з бабуляй.**

Тады я вырашыў адмовіцца ад нікаціну — да таго часу курыў ужо каля сямі гадоў, а яна заўсёды марыла, каб я кінуў. Адмовіўся і ад алкаголю; пазней адзін раз даў слабіну, падчас расставання з жонкай, але большую частку наступных гадоў не піў.

Праз гады, ужо седзячы ў В’етнаме, я працягваў успамінаць бабулю, падумках размаўляць з ёй і часам пытацца ў яе парады. Мне захацелася стварыць нешта, што захавала б не смерць і не пахаванне, а тое цяпло, якое існавала побач з ёй. Таму ў вершы амаль нічога не адбываецца — ёсць музыка, цёплая балбатня, кава Pele з малаком і цукрам, паўлітровы кубак, родная печ, сон і чаканне красавіка. **Я напісаў гэты верш не толькі пра бабулю. Я захаваў месца, дзе душы калісьці было спакойна.**

— — —

Да бабулі

Магчыма, табе проста ўсе надакучылі,
Як рыпучыя ў двары арэлі,
Як вочы, што засынаюць, мяцелі
На мяккай, ды адзінокай пасцелі…

Вось бы песню прыгожую праспявалі
Пад гітару ці, на благі канец, пад укулеле,
А потым — цёплая балбатня, і каву Pele пілі
З малаком і цукрам, і паўлітровы кубак — і ўсё, насамрэч,

Стане не так ужо і важна. Засынаю, і дыханне ледзь-ледзь…
Сыты і дурны, і на печ родную і цёплую, як Емяля,
Узграмадзіўшыся, утану ў сне, перапэцканым у акварэлі…
Так і праспаў бы зіму, сакавік і, прачнуўшыся толькі ў красавіку,

Калі вецер не коле і птушкі дадому прыляцелі…

— — —

— Чаму ты напісаў менавіта пра гэта? — спытаў я.

— Бо баяўся забыць гэтае пачуццё, — адказаў ён.

— Не бабулю?

— Не. Яе я і так не забуду.

— Тады што?

— Як побач з ёй станавілася ціха.

— Яна казала нешта асаблівае?

— Не памятаю. Пэўна, давала парады. Але цяпер я памятаю не словы.

— А што?

— Як можна было побач з ёй быць.

— Чаму менавіта да яе ты ехаў кожны раз, калі станавілася цяжка?

Ён задумаўся.

— Бо побач з ёй нічога не трэба было заслугоўваць.

— Нават права застацца?

— Асабліва яго.

— Ты напісаў верш пра бабулю?

Ён пакруціў галавой.

— Не толькі. Я напісаў верш пра дом.

— І дзе ён цяпер?

Ён усміхнуўся.

— Часам дастаткова адкрыць гэтую старонку — і зноў прыехаць да бабулі.

РАЗДЗЕЛ 31

А ў неба ёсць рукі таксама

Некаторыя вершы пачынаюцца не з думкі. Спачатку з’яўляецца выява.

Знаёмы даслаў мне фотаздымак: ягоная рука з растапыранымі пальцамі на фоне неба. Я прыгледзеўся і раптам убачыў паміж пальцамі яшчэ адны рукі — сінія, нябесныя. І з’явіўся радок: «А ў неба ёсць рукі таксама».

Далей верш пацёк амаль сам. Рукі неба пачалі жыць уласным жыццём: падтрымліваюць чалавека, закрываюць сонца, малююць захад, хаваюць слёзы ў

дажджы, а ў канцы становяцца рукамі анёла і прыводзяць тэкст да малітвы. **Метафара не застаецца нерухомай** — рукі неба змяняюць функцыю, могуць быць моцнымі, апечанымі, стомленымі, амаль чалавечымі, але належаць чамусьці значна большаму за чалавека.

Неба суправаджае чалавека праз усё жыццё — «ад моманту, як дзед цягнуў рэпку, да запаветных "зямля табе пухам"». Мне хацелася злучыць пачатак і канец амаль грубым скачком: паміж імі змяшчаецца ўсё жыццё, а неба застаецца над чалавекам увесь гэты час. Яно задыхаецца разам з людзьмі ад дыму і смогу, але трывае і не вінаваціць — дае дыхаць нават тым, хто робіць гэтае дыханне ўсё цяжэйшым. **Самае вялікае часта хаваецца пад самым звыклым**: ідзе дождж, воблака закрывае сонца — а паэтычны погляд прапануе іншую версію: магчыма, хтосьці зараз засланяе нас рукой. Клопат пры гэтым прычыняе боль таму, хто клапоціцца, — неба гладзіць сонца аблокамі да апёкаў, сціраючы далонькі, і ўсё роўна працягвае працаваць.

У перадапошняй страфе з’яўляецца прамая інструкцыя — паўтор самога фотаздымка: падняць руку, паглядзець паміж пальцамі, і, можа быць, на фоне воблака з’явяцца крылы. А фінал становіцца малітвай: пасля ўсяго ўбачанага словы пачынаюць здавацца лішнімі, і застаецца толькі жэст — падняць вочы, шчыра ўсміхнуцца, змоўкнуць.

У верша з’явіўся і свой асобны лёс: ён прайшоў праз некалькі рук і галасоў і, наколькі я ведаю, трапіў на

«Славянскі базар» у Беларусі, дзе яго нехта выконваў — я сам не вёў яго туды і не ведаю тых, хто перадаваў тэкст далей. **Аўтар захоўвае адзін канкрэтны момант. А чытачы паступова вызваляюць яго ад зыходнага фотаздымка — вобраз становіцца агульным.**

— — —

А ў неба ёсць рукі таксама

А ў неба ёсць рукі таксама.
Толькі бачыць іх можа не кожны.
Паміж пальцаў, кранаючы скуру,
Верыць — можа, заўважыш аднойчы.

Пасінелымі пальцамі моцна
Трымае так, каб не падалі духам.
Ад моманту, як дзед цягнуў рэпку,
Да запаветных «зямля табе пухам».

Задыхаючыся ад дыму і смогу,
Дорыць радасць дыхаць беззапаветна.
І не смее не паслухацца Бога,
Слёзы хаваючы ў дажджы непрыкметна.

Неба сонца накрые рукамі —
Нам у цені адпачыць трошкі.
Будзе гладзіць яго аблокамі,
Да апёкаў сціраючы далонькі.

Намалюе захад і смугу,
Каб інтымней было закаханым.
На світанні зменіць карцінку,
Усміхаючыся стомленым і сонным.

Руку ўверх падымі смела,
Растапырыўшы трошкі фалангі.
Ты ўбачыш на фоне белым —
Крылы цягне да цябе анёл.

Усміхніся ўпершыню шчыра,
У нябёсы скіраваўшы вочы.
Гаварыць не зусім дарэчы.
Памалюся — ты пачуй, Ойча.

— — —

— Ты сапраўды адразу ўбачыў рукі, ці проста прамежкі паміж пальцамі? — спытаў я, гледзячы на той фотаздымак.

— Спачатку прамежкі. А потым ужо немагчыма было перастаць іх бачыць, — адказаў ён. — Верш пачаўся не тады, калі я прыдумаў метафару, а калі выява перастала быць звычайнай.

— Але рукі неба ўсё-такі прыдумаў ты.

— Убачыў. Гэта не адно і тое ж: калі прыдумваеш, адчуваеш, што ствараеш. А тут было адчуванне, быццам заўважыў тое, што ўжо было на фотаздымку — хоць іншы чалавек мог і не ўбачыць. Значыць, вобраз з’явіўся не ў прадмеце і не ўва мне — дзесьці паміж.

— Як з тэкстам і чытачом.

— Менавіта. Знаёмы даслаў палову. Другую дадаў я. Трэцюю — слухач.

Я зноў прачытаў першы радок.

— «А ў неба ёсць рукі таксама» — амаль дзіцячая фраза. Ты наўмысна дадаў «таксама»?

— Вядома. У людзей ёсць рукі — аказалася, у неба таксама. Хацеў адчуць з ім сваяцтва, а заадно зрабіць з’яву больш зразумелай: чалавеку лягчэй уявіць клопат праз далонь, чым праз рух паветраных мас.

— Але тады гэта ператвараецца ў прыгожую казку.

— Не бачу праблемы, пакуль казка не выдае сябе за канчатковае тлумачэнне. Ніхто ж не сцвярджае, што аблокі — літаральна чыесьці пальцы.

— А Бог тут з’яўляецца цалкам сур’ёзна.

Ён памаўчаў.

— Гэта ягоны вобраз. Тады я, магчыма, верыў больш упэўнена. Цяпер пакінуў бы ўсё як ёсць — нават «не смее не паслухацца Бога». Неба ў гэтым вершы падпарадкаванае: выконвае сваё прызначэнне, як чалавек.

— Ты сябе там таксама бачыў?

— У жаданні рабіць тое, што павінен, нават калі задыхаешся ад дыму. Тады я пра гэта не думаў — а цяпер бачу ў гэтым рызыку: можна апраўдаць бясконцае цярпенне прызначэннем. Неба працягвае даваць паветра нават тым, хто яго атручвае, і не мае права адмовіцца. Для людзей гэта зручна. Для неба — не ведаю.

— Атрымліваецца, гэта вобраз чалавека, які працягвае дапамагаць, калі яго руйнуюць. Ратавальнік.

Ён усміхнуўся.

— Мусіць, паэт амаль заўсёды крыху піша сябе. Як і з дажджом — неба хавае ў ім слёзы, а я таксама часта хаваў, часам нават сам не заўважаў.

Я перайшоў да рук, што закрываюць сонца.

— Сцірае далоні да апёкаў. Навошта працягваць гладзіць тое, што прычыняе боль?

— Там проста аблокі закрываюць сонца, — нахмурыўся ён. — Не ператварай усё ў псіхатэрапію.

— Добра, пакінем метафару літаральнай. Але клопат у цябе амаль заўсёды звязаны з самапашкоджаннем — цікавае супадзенне.

Ён падумаў.

— Так. Цяпер, магчыма, убачыў бы ў гэтым яшчэ і папярэджанне: калі ўвесь час засланяць сабой іншых ад сонца, аднойчы застанешся без далоняў. А ім усё роўна будзе горача, калі адыдзеш.

Мы дайшлі да захаду.

— Неба дапамагае закаханым, стварае атмасферу — ты рамантык.

— Часам. А світанак змяняе карцінку, бо сцэна скончылася і ўсміхаецца ўжо сонным.

— Неба ўвесь час працуе. Нават уначы?

— Вядома.

— Тады калі яно адпачывае?

— Магчыма, калі мы не глядзім, — усміхнуўся ён.

— Але мы заўсёды дзесьці глядзім.

— Значыць, не адпачывае. Пакінь неба ў спакоі — зноў дасягатарства.

Мы засмяяліся, потым я паглядзеў на перадапошнюю страфу.

— Гэта ўжо інструкцыя да фотаздымка: падымі руку, растапыр фалангі — і ўбачыш.

— Але ўбачыць не кожны. Трэба, каб супалі фон, аблокі, кут — і жаданне.

— Чаму на фоне белым з’явіліся крылы?

— Там, мусіць, было воблака. Вобраз працягнуў рухацца сам — я загадзя не планаваў, радкі вялі далей.

— Але нехта ж выбіраў наступны радок.

— Я. Ішоў за асацыяцыяй: пальцы неба, далоні, аблокі, крылы анёла, паднятая рука, малітва. Адзін вобраз ператвараецца ў іншы без поўнага разрыву.

— Ты добра гэта разабраў.

— А тады проста пісаў. Менавіта таму потым цікава глядзець.

Я прачытаў фінал.

— «Усміхніся ўпершыню шчыра» — чаму ўпершыню?

— Магчыма, да гэтага былі маскі, як у вершы «Шчаслівы». А шчырая ўсмешка з’яўляецца перад небам, бо яму не трэба спадабацца.

— А потым гаварыць недарэчы — але ты ўсё роўна заканчваеш малітвай. Гэта таксама мова.

— Не зусім. У ёй не тлумачыш — звяртаешся. Не просіш пра нешта канкрэтнае, а хочаш, каб пачулі тое, што словамі не сказана. Часам чалавек сам не ведае, пра што просіць. Проста падымае вочы і спадзяецца, што там зразумеюць лепш за яго.

— Гэта падобна на дзіця. І неба зноў становіцца бацькоўскай фігурай — трымае, закрывае, малюе, а Бог вышэй за неба.

Ён памаўчаў.

— Мусіць, мне было важна, каб нехта вялікі трымаў усё. Чалавеку ўвогуле цяжка, калі ён думае, што трымае ўсё адзін.

— А цяпер верыш, што не адзін?

— Часам. А калі не веру — гляджу на неба.

— І бачыш рукі?

— Ужо не заўсёды. Вобраз стаў знаёмым — паэзія таксама з часам перастае здзіўляць, калі не глядзець нанова.

Ён падняў далонь. Паміж пальцамі было звычайнае вячэрняе неба.

— Нічога, — сказаў ён.

— Пачакай воблака.

— А калі не прыйдзе?

— Значыць, сёння рукі выглядаюць інакш, — усміхнуўся я. — Ты навучыўся ратаваць уласныя метафары.

— Даводзіцца. А потым верш трапіў на «Славянскі базар» — наколькі памятаю.

— Ты бачыў выкананне? Ведаеш, хто чытаў?

— Дакладна не памятаю. Мне так перадалі.

— Тады лепш не сцвярджаць надта катэгарычна.

— У раздзеле так і сказана: наколькі я ведаю. Але само пачуццё — здзіўленне, гонар — было сапраўдным. Я нават не ўдзельнічаў, і ў гэтым была асалода: тэкст пайшоў сам. Спачатку рука на фотаздымку, потым мая рука запісала, потым чужыя рукі перадавалі лісток — і ў канцы ён апынуўся ў чыімсьці голасе.

— Атрымліваецца, верш таксама займеў рукі. Як ты ставішся да таго, што яго выконвалі без цябе?

— Нармальна. Хацелася б ведаць падрабязнасці, але сам факт радаваў. А вось калі б змянілі радкі — тут ужо не ведаю. Хай тэкст жыве сваім жыццём, але імя аўтара і самі словы пажадана не перапісваць без згоды.

— А чытач усё роўна перапісвае яго ўнутры сябе.

— Гэта іншае — ён змяняе сэнс для сябе, а не словы для ўсіх.

Мы зноў паглядзелі на пачатак.

— А калі б ты не запісаў той фотаздымак?

— Праз некалькі дзён я б ужо не памятаў рук. Верш выратаваў вобраз. А вобраз выратаваў верш.

— Як зразумець, што момант варты запісу?

— Ніяк. Запісваеш тое, што зачапіла, а потым шмат што аказваецца слабым. Не шкада — уважлівасць трэніруецца колькасцю спроб. Як мышцы, толькі не трэба зноў даводзіць да грыжы.

Мы засмяяліся.

— Тады што тут стала галоўным урокам?

— Не праходзіць міма другой выявы. Першы погляд кажа: «рука на фоне неба». Другі: «паміж пальцамі яшчэ адны рукі». Паэзія часам жыве ў другім.

— А трэці?

— Можа разбурыць усё тлумачэннем. Як мы цяпер.

Ён паглядзеў на аб’ём раздзела.

— Ёсць такая рызыка.

— Тады, можа, спынімся? Без малітвы?

Ён падняў вочы.

— Яна ўжо там. Паміж словамі.

Мы змоўклі. На гэты раз неба не паказвала ні пальцаў, ні крылаў. Проста станавілася цямней. Але пасля верша звычайным яно ўжо не было.